Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

ELISABETH HUDE

Johanne Luise Heiberg

1860-1890

FØRSTE BOG

MODEREN OG DØTRENE

GADS FORLAG

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ELISABETH HUDE

Johanne Luise Heiberg

1860-1890

FØRSTE BOG

MODEREN OG DØTRENE

København

GEC GADS FORLAG

1961

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Indholdsfortegnelse

Forord *side* 7

I

Jeg faaer vel nok engang de 7 Børn 11
Spurveungerne 19
Min inderligste, min hjerteligste Tak 22
At sikkre de Smaas Fremtid 25
Ak, den velsignede Ungdom.. 28
Boglige Kundskaber 34
At lære de smaa Gemytter at kjende 49
Sarah – »et velsignet Gemyt« 52
Anna – »den meest begavede« 57
Lelia – »Du lille svage Fugl« 61

II

Jeg er kommet til at elske min Pen 81
To unge Damer søger Rejseselskab 84
Det Franske er som Musik 86
Madame er mageløs 90
Det muntre Aar i Suisseland 96
Jeg tror ikke, Du har Skam af Dine Basser 99
Man er jo Modedukker 102
Lutter Adonisser 113
Peter Matros 115
Alle vore Inclinationer 122
Livets Alvor 125
Og nu maa jeg fortælle Eder 126
Du er rigtignok en mageløs Mamse 133
Det daglige Brød 147

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

III

Italien er dog et gru opvækkende Sted 157
I Suus og Duus 160
Vranten, hæftig og utilfreds 171
Jeg bruger ej Bidsel, jeg bruger ej Baand 175
Vi leve ellers bon, vi Tre 177
Intet fremmed Element ind i Huset 188
Sarah straaler 191
Min stakkels Sarah 199
Grev Arvid Posse, Fanejunkeren 205
I'd die for thee 210
Naar der kun er Kjærlighed 224

Kildehenvisninger 229

Illustrationer

Anna, Lelia og Sarah Heiberg, 1867 *overfor side* 32
Sarah Heiberg, 1875 48
Sarah, Lelia, Anna og Johanne Luise Heiberg, 1871 .. 96
Anna og Sarah Heiberg, ca. 1873 112
Brev fra Anna Heiberg til Johanne Luise Heiberg, december 1872. Brev fra Johanne Luise Heiberg til Sarah og Anna Heiberg, 1873 136-137
Johanne Luise Heiberg, 1870 144
Johanne Luise Heiberg og Anna Heiberg, ca. 1873 .. 160
Anna og Sarah Heiberg 176
Sarah og Anna Heiberg 184-185
Sarah Heiberg 192

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

En af vor tids fineste kendere af guldaldertidens literatur sagde engang til mig: »Det, der har interesse, er, hvad folk tænker, og hvordan folk lever.« Disse ord kan stå som motto for det foreliggende arbejde.

Historikeren A. D. Jørgensen har oplyst, at Johanne Luise Heiberg oprindelig havde haft i sinde at give sit erindringsværk titlen *Et Menneskes Liv*. Det er enkelte sider fra de tre sidste årtier af dette menneskes begivenhedsrige liv, jeg har søgt at belyse: privatmennesket Johanne Luise Heiberg, dels i forholdet overfor hendes tre døtre, dels i hendes daglige tilværelse.

Da Aage Friis i 1940 udgav *Fra det Heibergske Hjem*, skrev han i sin indledning: »Livsindholdet formindskedes og indsnævredes for Fru Heiberg, da hun mistede den Ægtefælle, der ikke blot gennem tredive Aar i overvejende Grad havde behersket hendes Følelsesliv, men endnu længere ved daglig Paavirkning havde bidraget til at forme hendes ydre og indre Dannelse.« Dette synspunkt kan jeg ikke dele. Fru Heibergs livsindhold blev et andet efter hendes mands død, men det kan ikke siges at være blevet formindsket. Der kom nye og positive faktorer ind i hendes tilværelse.

Det trykte kildestof omkring fru Heiberg vil være dem, der interesserer sig for hende, velbekendt. Men når det drejer sig om så stort og så bredt et stof som her, kan det vel have værdi at betragte de mange detailler ud fra bestemte synsvinkler.

Af fru Heibergs omfattende samling af breve til geheimeetatsråd A. F. Krieger, hendes nærmeste ven efter J. L. Heibergs død, er partier – godt en trediedel? – blevet udgivet under titlen *Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger. En Samling Breve 1860-1889, udgivet af Aage*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Friis og P. Munch, I-II, 1914-15. Jeg har foruden denne brevsamling i vid udstrækning benyttet de utrykte dele af disse breve.

Af andet utrykt materiale er benyttet brevvekslingen mellem fru Heiberg og hendes døtre Sarah og Anna, mens disse i 1872-73 var i pension i Lausanne; endvidere en del andre breve fra fru Heiberg til døtrene, og disses breve til A. F. Krieger. Også fra en række af de breve til fru Heiberg, som ikke er optaget i de af Just Rahbek udgivne *Breve fra og til Johanne Luise Heiberg, I-II, 1955,* samt fra de utrykte erindringer, som arkitekt Ferdinand Meldahls hustru, Amalie Meldahl, f. Ræder har nedskrevet, er der hentet stof.

Fru Inger Prior, født Kaas, datter af Sarah Heiberg, er jeg meget taknemmelig for venlige oplysninger, og fordi hun har stillet en række fotografier til min disposition.

Jeg bringer Carlsbergfondet min ærbødige og varme tak for dets støtte til udarbejdelsen af denne bog, og fordi det har bekostet udgivelsen af den.

Elisabeth Hude

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jeg faaer vel nok engang de 7 Børn

Kun godt et halvt år efter at Johan Ludvig Heiberg var død, begyndte fru Heiberg for alvor at sysle med tanken om at tage nogle børn til sig. Hendes nære ven gennem de tredive år, hvor hun levede som enke, gehejmeetatsråd A. F. Krieger, syntes, at det var modigt af hende, og det indrømmede hun ham gerne, at det var; med det rokkede ikke ved hendes beslutning. Fire år senere skrev hun til ham derom: »Uforglemmelig er mig den Maade, hvorpaa De for 4 Aar siden modtog Efterretningen om min Dristighed at antage mig tre for mig aldeles ubekjendte Børn.«

Den 18. maj 1861 kom der tre små piger til hende. At det blev hele tre skyldtes vel for en del, at hun just da hørte om disse tre søskende, som trængte til hjælp; for øvrigt havde hun altid været besluttet på at tage mere end eet barn til sig.

Hun havde aldrig lagt skjul på det store savn hun følte ved at være barnløs. Hun indledte det andet bind af sine erindringer med en lang udredning af, hvordan hun ofte med vemod havde beklaget, at hun ingen børn havde fået. Heiberg havde intet savn følt derved, fortalte hun; det undrede hende i grunden, da han alle dage havde haft en faible for halvvoksne piger. Hvad angik hendes svigermoder, fru Gyllembourg, som boede sammen med dem, så fandt hun, at det var en lykke, at der ingen børn var i det Heibergske ægteskab. Hun var, mente fru Heiberg, bange for, at hun i så fald selv vilde blive fortrængt fra deres kærlighed.

Så måtte fru Heiberg da nøjes med i hemmelighed at strikke børnestrømper og købe sølvspiseskeer til de syv børn, som hun håbede, at Heiberg dog engang vilde give hende lov til at tage til sig. For hun spekulerede stadig meget

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

over, hvad der skulde fylde hendes daglige tilværelse, når hun engang forlod teatret.

Disse oprigtige betragtninger er nedskrevet i 1864, hvor fru Heiberg, efter flere års pause, atter tog fat på sine memoirer. Man kunde da mene, at de måske til dels havde taget farve af, hvad der var sket tre år før, hvor hun tog de tre børn til sig. Men hvad tvivl der måtte være herom, afvises af, hvad fru Heiberg skrev til sin mand, da hun i 1854 brugte kur i Franzensbad: »Det er ogsaa kjedeligt, at jeg ikke har et lille Barn, om det var aldrig saa lille; nu, det har ikke været Vor Herres Villie, og jeg er glad over, at jeg i Hjemmet har et stort, og i mange Henseender, rart Barn i Dig, og jeg faaer nok engang de 7 Børn, som jeg har besluttet at forøge vort Huus med.«

Pudsigt er det, at Bjørnson mange år senere, naturligvis ganske uden kendskab til denne rent private ytring, skrev til fru Heiberg: »Jeg har undret mig ofte over, at De ikke har fire og tyve unger. Det beviser nu, hvor dum min naturiagttagelse er. Og dog har den en vis støtte deri, at da De fik råde Dem sælv, tog De ud efter tre på én gang. Det brede moderlige i Dem udstrækker sig uvilkårligt over alle, som kommer i Deres nærhed og ikke tér sig altfor urimeligt. Man opdrages ikke til sådant, ej engang ved at høre Mynster og Martensen; det må have stød i naturen, hvorfor det, som sagt, blir mig en gåde, at jeg hos Dem må savne fire og tyve levende unger!«

Hendes brændende længsel efter børn giver sig også udtryk i de meget åbenhjertige ord, hun i 1866 skrev til den norske forfatterinde Magdalene Thoresen, som havde antydet, at fru Heiberg var en kold natur: »Troer De, at en Qvinde, der har levet det Kunstnerliv som jeg, glimrende tør jeg vel nok kalde det, mættet af al den Virak, som en ung Qvinde kan ønske sig, troer De at hun, midt i al sin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Glands, alt for meer end 25 Aar siden hemmelig sad og strikkede Børnestrømper til de Børn, som det var hendes brændende Ønske Dag og Nat at antage sig, troer De, at denne Qvinde ikke har Kjærlighed i sig, og Trang til at udtale denne?« I sine erindringer kom hun også ind på emnet: »Ofte hørte jeg med Mishag En eller Anden sige: »Hvilken Lykke, at De ikke har Børn! Hvor skulle De overkomme alt dette?« Taabelige Tale! Hvad kan ikke Kjærligheden overkomme? Jeg har aldrig manglet Tid til det, min Lyst og Hu stod til.«

Sin store kærlighed til børn havde fru Heiberg haft alle dage. Man kan se det af *Et Liv gjenoplevet i Erindringen.* Da hun var tretten år, fik hendes ældste søster en datter, »og fra den Tid af udgjorde dette Hjem og især det lille Barn min eneste Glæde.«

Da hun tre år senere var flyttet ind hos Madam Wexschall, fik hun et lille barn på nærmeste hold: »Jeg legede paa alle Fire med ... den lille Thora, gjorde det ene Hop efter det andet og sang dertil i vilden Sky; jeg syntes, jeg var kommen lige ind i Himmerige.«

Flere gange røber hun, hvor rige hun anså de kvinder for at være, der havde egne børn. Hun oprørtes, da hun engang i Sverige traf en familie Gravenhorst, hvor, som hun fortalte Krieger, »Fruen skal atter have en Lille, mærkelig nok til de Gamles [ɔ: hendes forældres] *Ærgrelse.* Nei, disse gamle blive værre og værre.« Og i det følgende brev udbryder hun hvast: »Fru Gravenhorst fik da en Søn, som døde Dagen efter, saa hendes Forældre kan nu være tilfredse.«

Da hun det næste år i Larvik blev generet af børneskrål i nabolaget, noterede hun som noget ganske eksceptionelt: »For første Gang i mit Liv hader jeg smaa Børn.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Til Krieger berettede hun i 1864 om en lille pige, som boede hos moderen til hendes egne børns lærerinde, frk. Margrethe Hirsch. Barnet længtes sig helt syg efter sin moder. Hertil knyttede fru Heiberg dette hjertesuk: »Hvilke Forældre! ... Man forstaaer ikke altid, hvem Gud giver Børn og hvem ingen!«

En anden udtalelse går i samme retning. I sin iver for at hjælpe den norske forfatterinde Camilla Collett havde Magdalene Thoresen i 1867 spurgt fru Heiberg, om hun skulde kende nogen, der vilde tage fru Collett med som rejseledsager. Fru Heiberg afviste imidlertid blankt at være formidler; efter hendes mening vilde, ifald planen blev realiseret, rollerne hurtigt blive byttet om, og fru Collett vilde »være den, en Dame fulgte, og fordre Alt af hende.«

I erkendelse af, hvor skånselsløs hendes kritik af »den blodløse Fru Collett« var, udredede hun derpå udførligt, hvorfor hun ikke syntes om den norske forfatterinde: »De synes vist, at jeg taler haardhjertet; men jeg tilstaaer, at en saa egoistisk Qvinde, som Fru Collett, er mig i høi Grad imod. Vor Herre gav hende en udmærket Mand, de prægtige Sønner, Forstand, Talent og en Slægt, der har viist sig beredt til store Opoffrelser. Hvorledes har hun nu benyttet alle disse Goder? Med en grænseløs Fordringsfuldhed for sin egen Person, har hun utaknemmelig stødt Alt bort fra sig. Ja, visselig er hun ulykkelig, og jeg har ofte med inderlig Medlidenhed tænkt paa, hvorledes hendes Alderdom vilde blive; thi hun har intet Indkjøb gjort til den lange strenge Vinter.«

Den fine metafor, hun bruger til slut, kan med føje anvendes på hende selv. Ved at knytte de tre småpiger til sig havde hun skabt sig en stedse rindende kilde til glæde i den lange vinter. Ti år senere advarede hun sin gode bekendt Anna Scavenius imod at »sidde hen i Ensomhed og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

spinde paa sin Sjæls Idealitet.« Det havde hun selv ikke gjort.

Et kapitel i *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* har titlen »Mine Pleiebørn«, hvad der i og for sig er mærkeligt, da fru Heiberg ret hurtigt adopterede de tre børn, hun tog til sig. Her fortæller hun om, hvordan frk. Arentine Harboe* en februaraften i 1861 fortalte hende om »tre stakkels Smaapigers Skjæbne ovre i Vestindien, som havde mistet deres Moder, en stakkels Kvinde, der i sin Tid blev svigtet og forladt af en Mand, som er disse Børns Fader, men som selv nu er saa svagelig, at han kan dø, hvad Øieblik det skal være ... Han er dansk.«

Da fru Heiberg så udbrød: »Herre Gud, saa lad disse tre forladte Børn komme til mig, saa ere maaske baade de og jeg hjulpne,« blev den rare frk. Harboe ganske forskrækket og sagde: »Hørte De, at jeg sagde, at der var tre?« »Nu vel,« svarede fru Heiberg, »saa tager jeg dem, ligesom andre Mødre tager deres; de vide heller ikke, om det Barn,

* Arentine Harboe (1808-87) var søster til assistent ved det kgl. klædeoplag, Johan Gebhard Harboe, som i sin tid havde betydet meget for den lille Johanne Luise Pätges' udvikling.Han havde, under trykket af en – vistnok uberettiget – anklage for underslæb, taget sig af dage i 1829. Mange år senere fik fru Heiberg atter forbindelse med frk. Harboe, som uden forbehold beundrede sin »elskelige Veninde«. Frk. Harboe var i 1855 flyttet ind i Treschows Stiftelse i Overgaden oven Vandet, ganske nær ved Søkvæsthuset, hvor Heibergs boede, og hun frydede sig over roserne i fru Heibergs have: »De tage sig mageløst deiligt ud fra mit Vindue, det er mit første Foretagende om Morgenen at gaae ud i mit Kjøkken og hilse derover.« Hun var på mange måder fru Heiberg behjælpelig og var lykkelig, hver gang hun kunde gøre hende en tjeneste.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

de føde, bliver smukt eller stygt, klogt eller dumt.« Frk. Harboe bad hende om dog at betænke sig lidt. »Nei, veed De hvad,« sagde fru Heiberg, »jeg staar nu rolig og fast ved min Beslutning. Disse Børn have ingen Moder og saa godt som ingen Fader; han bor i Vestindien, jeg her. De staa saaledes ene i Verden, en absolut Betingelse for mig, naar jeg skal ... være dem i Moders Sted. Jeg tror, at de sendes mig af et naadigt Forsyn! Skriv derfor strax til Børnenes Fader ... De kjender mig jo i mange Aar og kan berolige ham med, at jeg er et skikkeligt Menneske, der vil være god imod dem.«

Meget klogt indviede fru Heiberg i begyndelsen ingen af sine venner i sit forehavende; hun gad ikke udsætte sig for ørkesløse diskussioner derom, for hun var »fast bestemt paa at udføre min Beslutning, fast bestemt paa at befolke mit forladte Hjem og paa denne Maade endnu gjøre lidt Nytte i Verden.«

Der blev skrevet til St. Croix til børnenes fader, søkaptajn P. W. Schousboe, og sagen gik i orden. Så åbenbarede hun sin plan, og hun gør meget rigtigt opmærksom på, hvor karakteristisk omgangskredsens reaktioner var. De, der stod hende virkelig nær, forstod betydningen af noget, der måske kunde »trøste og udfylde« hendes liv. Hendes gode ven fra de unge år, den norske jurist Johan Skjelderup, havde, efter at hun havde fortalt ham om sin beslutning, indrømmet, at han var betænkelig over, at der var tre børn, – »men jeg er jo rigtignok ingen Qvinde – og navnlig ikke Johanne Louise.« Andre var fulde af skepsis. Ironisk gengiver hun, hvordan et af hendes damebekendtskaber skulde have ytret, at »Fru Heiberg tror ogsaa, at hun kan gjøre Alt! men hun skal faa at føle, hvad det vil sige at opdrage Børn, og ... at dette er noget Andet end at spille Comedie.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fru Heibergs pessimistiske damebekendtskab fik ikke ret i sine uvenlige insinuationer, for det viste sig, at fru Heiberg havde et fortrinligt tag på børn. Man fornemmer det gang på gang. For eksempel, da hun i 1862 var i Marienbad med den 8årige Sarah. Hun skrev til Krieger: »Da vi spaserede forleden sammen, sagde hun: Alle Damer gaae her med en Herre, men Du har Ingen, thi Johan Ludvig er død. Jeg svarede, men jeg gaaer med en lille rar Pige, det har de Andre ikke, og nu saae hun paa mig med det sødeste Udtryk i de smukke Øjne.«

Eller et par år efter, hvor hun fortalte Krieger, hvordan fru Vedel og hendes børn »havde været i eet Skrig helé Rosenvænget ned.« Men så snart fru Heiberg havde talt lidt med dem, »var Alt godt og roligt ... De legte roligt og stille i Haven, Alt var i Orden.«

I 1867 var børnene på Fyen, og fru Heiberg skrev da til Lelia: »Det er deiligt, at Anna skriver, at hun vilde more sig bedre, om jeg var med i Eders Lege; naar I atter komme hjem, skal jeg ogsaa gjøre mig umage for at blive en rigtig flink Legesøster.« Hun skrev søde breve til sine småpiger. Men allernydeligst er dog det brev, hun i 1868 skrev til den 10årige Marius Sødring.

Der var på det tidspunkt kommen kold luft mellem fru Heiberg og fru Sødring, fordi fru Heiberg, da fru Sødring spurgte hende tilråds, havde frarådet fru Sødring at markere sit 25års jubilæum ved Det kongelige Teater: »Min Mening om saadanne Aftener, hvor man faaer u.g. med Kryds og Slange af Publikum, kjender De, og jeg har vist min Tro af mine Gjerninger,« skrev hun til fru Sødring.

Men denne besluttede sig alligevel til at fejre sit jubilæum. Da hun kom hjem fra prøve dagen forinden, fandt hun en lille pakke og et brev fra fru Heiberg til sin søn Marius:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»Min gode, lille Dreng!
Da jeg for en otte Dages Tid siden fik et Brev fra Din Moder, der sagde mig, at det havde ligget Dig saa meget paa Hjerte, at hun skulde glæde sine mange Venner i Publicum med at spille paa 25 Aarsdagen efter hendes første Optræden, fik jeg den Idee at give Dig et Tegn, som varigt kunde minde Dig om denne Dag. Jeg raadførte mig med mine Børn om, hvad de troede mest kunde glæde en lille Dreng som Dig, og Anna paastod, at af Alt glædede det mest et Barn at have et Uhr. Jeg gik da strax ud og kjøbte et saadant til Dig. Paa Grund af nogle Omstændigheder, som kom imellem, opgav jeg denne Plan, idet jeg frygtede for, at Gaven alligevel trods Annas Paastand ikke vilde være kjærkommen. Men da jeg nu i Dag hører det lille Uhr dikke – Heiberg sagde altid, at et Uhr er som et levende Menneske – da syntes jeg, at jeg i denne Dikken hørte ligesom en Stemme, der sagde: hvorfor skal jeg ligge her til Ingens Glæde? Hvorfor maa jeg ikke komme til Den, for hvem jeg er bestemt? Denne Stemme giver jeg nu efter for og lader Uhret faae sin Villie i Haab om, at Annas Mening skal faae Ret, at Uhret vil glæde Dig. I Tidens Løb, naar jeg ikke er mere, vil det vise Dig, at jeg er En af dem, der med Varme og Beundring har fulgt Din Moders Talent fra den første Dag, hun optraadte for 25 Aar siden, indtil denne Dag.«

Eet er, at fru Heiberg her havde fundet en snild måde at hylde fru Sødring, der da også syntes, at det var en glædelig overraskelse; et andet, at brevet er et fint vidnesbyrd om hendes kærlighed til børn og forståelse for dem.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Spurveungerne

Sarah var født den 28. oktober 1853, Lelia den 3. april 1855 og Anna den 26. marts 1857. De var altså henholdsvis syv og et halvt, seks og fire år, da de kom til fru Heiberg.

Selv udtalte de deres navne på engelsk, der jo på dette tidspunkt var deres talesprog, men »de lærte dog i en utrolig Hurtighed at tale Dansk«, oplyser fru Heiberg. Det engelske førte til, at Sarah af sine søstre blev kaldt »Særken«, selv efter at hun for længst var bleven voksen. At familien hele livet igennem vedblev at udtale hendes navn på engelsk, kan man se deraf, at navnet i breve til fru Heiberg af flere staves »Sera«. For eksempel skrev fru Hall om »den vakre unge Sara (Carl siger, hun hedder det, jeg siger *Zera*).« Når fru Heiberg skriver »Lili« eller »Lilia«, beror det også på den engelske udtale. Som voksne unge piger kaldte fru Heiberg i spøg de to yngste for liljen og anemonen.

Som fællesnavn kom de hurtigt til at hedde »Spurveungerne«, og dette navn blev hængende ved dem. Fru Heiberg beskriver dem ved deres ankomst som tre små stakler, der »krøb sammen ved Døren som forknytte, forpjuskede Fugleunger.« Hvorvidt det var kælenavnet, der senere fik fru Heiberg til i sine erindringer at benytte det meget malende billede, får stå hen.

Hun fortæller selv om, hvorledes de små piger i begyndelsen kaldte hende for »Lady Johanne«, – hvad der fik den pudsige eftervirkning, at Krieger i spøg blev kaldt »Sir Frederic«. Mon dette ikke fra fru Heibergs side har været en koket, lille gestus, en kærkommen anledning til, med anstanden i behold, at slække lidt på formerne?

»Lady Johanne« blev kun et forbigående fænomen. Døtrenes almindelige tiltaleform til deres moder blev Mama,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

med tryk på den sidste stavelse; også dette kan have haft sin årsag i deres oprindeligt engelske milieu. Af samtiden blev det følt som krukkeri. Man kan læse det mellem linjerne i de erindringer, Anna Poulsen, kgl. skuespiller Emil Poulsens hustru, har skrevet. Hun skriver »Mama som de kaldte Fru Heiberg,« og et andet sted sætter hun »Mama« i gåseøjne.

Kært barn har mange navne, – og en kær moder fik mange kælenavne; »Ma« og »Mamse«, til tider »søde Mamseben«, skriver Sarah og Anna i deres breve hjem fra Lausanne. I denne sammenhæng er det værd at bemærke, at fru Heiberg så at sige altid i sine breve til døtrene underskrev sig »Moder«.

Gennem et brev, fru Heiberg i 1862 skrev til Krieger fra Marienbad, får man et indtryk af, i hvor høj grad hendes kære bysbørn beskæftigede sig med hendes forhold: »Jeg har faaet et Brev fra den gode Frøken Løwmann. Hun skriver, ... at jeg endelig maa sørge for, at Børnene herefter kalde mig Moder, istedet for Lady Johanna. Folk opholder sig herover, skriver hun. Jeg skal nu svare hende, at jeg Intet mere agter at gjøre for Folks Skyld. Folk, eller rettere sagt, den pyntede Pøbel, har altid noget at opholde sig over ... Jeg har forresten Intet imod, at Børnene *nu* kalde mig Moder, men det maa komme af sig selv, udspringe af deres Kjærlighed til mig og ikke paanødes dem som en Pligt. Der er noget uhyggeligt i, at saa mange Sladdere blande sig i Ens inderligste Forhold og berøre dem med deres grove Hænder. Frøken Løwmann mener mig det godt, men hun lægger af Kjærlighed til mig altfor megen Vægt paa Folks Pjatterie.«

Frk. Harboe skrev også til Marienbad og fortalte fru Heiberg om, hvordan sladderen gik: »Forleden hørte jeg atter en ny Historie om Børnenes Extraction, der var nem-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lig hos Justitsraad Kellers flere forskjellige Personer, som havde hørt, aldeles ligelydende, at Fru Martensen har en Broder i Amerika, som har været Kjøbmand der, som er gaaet Fallit, har midstet sin Kone og har nu i sin Ulykke sendt sine Børn til sin Søster for at opdrage her; hun har beklaget sig til Dem, og De har nu Børnene.« Mærkelig er frk. Harboes kommentar til denne skrøne, thi hun havde jo selv været primus motor i foretagendet: »Fortællingen er ikke saa urimelig, men om der er mindste Grund til dens Oprindelse veed jeg ikke, da jeg aldrig har hørt, at Fru M. har nogen Broder?« Det er intet under, at fru Heiberg blev led ved al denne taktløse og uvederhæftige sladder.

Om sit første møde med børnene fortæller fru Heiberg i *Et Liv gjenoplevet i Erindringen:* »Den 18de Mai om Eftermiddagen i et deiligt Solskin kom Børnene ind ad Døren, ledsagede af deres Faders Ven. Med Lynets Hurtighed kastede jeg mine Øjne paa disse Tre, der herefter skulde være bundne til mig. At de vare hvide og ikke »sorte« samt blonde af Haarfarve, beroligede mig strax.«

Til fru Martensen skrev hun et par dage senere: »Den ældste finder jeg smuk, de to mindre ere det ikke, men kan maaskee blive det, men gode og elskværdige finder jeg dem alle tre.« I en efterskrift oplyser hun: »Den ældste hedder Sara. Den næste Lilias. Den yngste Anna Luise.«

Med rette ærgrede fru Heiberg sig, da hun et par år senere læste nogle genealogiske optegnelser om *Den Heibergske Familie udi Bergen,* og der fandt en note, som gik ud på, »at jeg har antaget tre Børn, hvis Moder er en Mulatinde. Det er dog utrolig, hvor slige Forfattere er Hensynsløse og udelikate.«

Det vestindiske indslag må dog have været noget stærkere, end man skulde tro efter fru Heibergs ytringer om

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

børnenes lyse lød, for i 1872 skrev Anna fra Lausanne til Lelia: »Vor Teint er bleven bedre; ... hvide blive vi naturligvis aldrig, men uden Knopper, det er altid en stor Gevinst.«

Fra omkring 1867 finder man en ytring af forfatteren J. Holm Hansen, en ung mand med skuespiller- og digter-ambitioner, som fru Heiberg interesserede sig for og søgte at hjælpe frem i verden. Han skriver i sine erindringer: »Høedt ... havde flere Gange set mig paa et Konditori – en Eftermiddag sammen med de tre smaa Kreolerinder.« De få ord giver een en fornemmelse af stemningen.

Min inderligste, min hjerteligste Tak

I fru Heibergs arkiv i Rigsarkivet findes der fire breve fra børnenes fader, kaptajn Schousboe, der som nævnt boede på St. Croix. Af dem kan man se, at hvad frk. Harboe havde fortalt fru Heiberg om børnenes forhold, havde været noget retoucheret. Schousboe var måske nok svagelig i 1861, men han levede da tolv år til. Af gode grunde havde han ikke ægtet børnenes moder, Sarah Haverkam, men hun var ikke blevet »svigtet og forladt«. Han skrev nemlig til fru Heiberg: »Det høitidelige Løfte, jeg paa Børnenes Moders Dødsleie gav hende, at de skulde blive kjærlig sørget for, har De (tillad, at jeg gjør Brug af det Udtryk), kjere Etatsraadinde, indfriet.« I det samme brev skriver han også: »Nu maae jeg af et rørt Hjerte sende Dem min inderligste, min hjerteligste Tak for den Kjærlighedsgjerning, De udviser«. Han har slet ikke kunnet blive »rigtig fortroelig med den Tanke at den store Lykke, der saa uventet blev tilbudt Børnene, var Virkelighed ... Gud lønne Dem, De har lettet en stor Steen fra mit Hjerte.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I oktober 1861 meddelte fru Heiberg Krieger, at børnenes fader mentes at være undervejs til København; hvor længe han agtede at blive der, vidste hun ikke. Men kaptajn Schousboe lod vente på sig. Hans næste brev er fra februar 1862. Han beklager, at fru Heiberg har været utilfreds med, at hun endnu ikke har fået tilsendt børnenes dåbsattester; det skyldes, at det skib, hvormed han var på vej til Danmark, havde lidt havari og måtte ændre rejserute. Dette var altså grunden til, at adoptionen først fandt sted over et år efter de tre små pigers ankomst hos fru Heiberg. Hun havde gerne set, at det var sket hurtigere.

Af Schousboes breve fremgår, at børnene ejede to »Steder« på St. Croix, en arv efter deres moder; de var ganske vist forfaldne og trængte til en hovedreparation, men noget kastede de dog af sig. I 1861 lod Schousboe gennem frk. Harboe udbetale 500 Rdl. til børnene og lovede også fremtidig at remittere fru Heiberg, hvad lejen måtte indbringe.

Han omtalte også, at han havde en søn, og at en datter af ham var gift på St. Thomas. Dette nævnes intetsteds i materialet omkring fru Heiberg.

For selve adoptionen havde Schousboe kun stillet een betingelse: »Med Deres kjærlige Sind vil De ikke nægte mig at besøge Børnene under mit Ophold i Europa? Gjør De det, da maa jeg tvinges til at tilbagekalde Ovenstaaende,« – d.v.s. hans samtykke til adoptionen.

Dette gik fru Heiberg ind på, og i maj måned 1862 kom kaptajn Schousboe virkelig til Danmark og genså sine døtre. Fru Heiberg vedblev at holde ham à jour med, hvordan det gik dem, og dette havde, skrev han til hende, i efteråret 1866 været hans eneste sande glæde under en lang og alvorlig sygdom: »Ingen Aften lægger jeg mit Hoved til Hvile uden inderligt at bede Gud holde sin Haand over Dem og De som De er traadt i Moders Sted.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I et brev fra marts 1867 glædede han sig til at gense fru Heiberg og børnene; i mellemtiden havde han sendt »Apelsiner og andre gode Sager« til de små, og til Mrs. Heiberg »to Foustager af Vores fineste Sukker.«

Der foreligger intet om, hvorvidt han igen kom til Danmark, men så sent som i 1873, hvor Sarah var i pension i Lausanne, skrev hun til sin moder: »Jeg vidste ikke, hvad jeg skulde skrive til Papa, saa hvis Du ikke synes, at Brevet kan gaa, saa riv det i Stykker, og jeg vil prøve paa at skrive et Andet.«

Den 3. december 1873 annoncerede fru Caroline Schousboe i *Berlingske Tidende,* at »min elskede Mand, Capitain Peter Wilhelm Schousboe, er afgaaet ved Døden paa St. Croix den 11te f.M.« Caroline Schousboes eksistens omtales overhovedet ikke af fru Heiberg. Det må have været mærkeligt for hendes døtre, hvis de har set denne annonce.

Man vilde tro, at hermed var kaptajn Schousboe ude af sagaen. Men nej! I 1876 fortalte fru Heiberg Krieger, at »den vestindiske Fru Raphael, som er her i Byen, har fortalt til Poulsens, at Børnenes Fader har reent ud bedraget dem og mig med Hensyn paa de Huse i Vestindien, som hørte deres Moder til. Han skrev jo i sin Tid til mig,* at Jordskjælvet havde ødelagt Husene, saa de nu vare saa godt som intet værd, og da sendte han jo den ringe Sum for Salget af Husene. Men nu siger samme Frue, at dette er fuldstændig Usandhed, Husene laa paa en af Høiderne og havde intet lidt. De eies nu af Sønnen, den unge Skovsboe, der leier dem ud for temmelig høi Betaling. Er dette sandt, da er det jo en utrolig Skammelighed mod Børnene og mig. Men hvad er ikke muligt!« Man forstår fru Heibergs berettigede harme.

* Dette brev er ikke bevaret.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

At sikkre de Smaas Fremtid

Den 29. juni 1862 havde den lovformelige adoption af de tre børn fundet sted. Krieger havde hjulpet til med det formelle. Umiddelbart derefter satte fru Heiberg sig i bevægelse for at få dem indskrevet i Vemmetofte adelige Jomfrukloster. Som etatsrådinde var hun i 3. rangklasse og anså sig derfor berettiget til at gøre det. Hun henvendte sig derom til en gammel ven, geheimeråd F. W. Treschow, som var kurator for Vemmetofte. Men til sin store ærgrelse mødte hun modstand. Det var hun ganske uvant med.

Inden sagen endnu var afgjort, rejste hun til Marienbad, og i sit første brev til Krieger derfra skrev hun: »Tag Dem ... ikke den hele Sag saa nær ... Jeg er saa fast i den Tro, at Gud er med mig disse Børn angaaende, at opfyldes ikke dette mit Ønske, da er det ikke hans Villie. Vi maa de see paa andre Maader at sikkre de Smaas Fremtid. Men jeg tvivler rigtignok meget paa, at jeg efter alt dette nogensinde henvender mig til T., hverken i denne eller andre Henseender.«

Næste dag sendte hun sin ven et bittert brev, som hun bad ham om at viderebefordre til Treschow, såfremt han da syntes, at formen gik an. Hvad han imidlertid ikke syntes. Hun var ganske rørt over, at Krieger havde drøftet sagen med Treschow: »Jeg kan næsten ikke taale at tænke, at De har maattet tale med den hovmodige T. Jeg kjender ham, naar hans Hovmodsdjævel har Sæde hos ham! Jeg er taknemmelig over det Offer, De har bragt mig ved at henvende Dem til ham. Hvor det dog er forfærdeligt at være saa gammel og saa forfængelig, thi at hans Modstand i vor Sag reiser sig af saaret Forfængelighed, derom er jeg overbeviist. Gud fri os Alle fra det Onde!«

I sit næste brev erkendte hun, at brevet til Treschow vist-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

nok havde været alt for uklogt, men »undertiden har man en Trang til at kaste Kløgten overbord.«

Hendes sind var i stærkt oprør: »Jeg har i tidligere Aar modtaget Tjenester af T., fordi det ligesom laae ham paa Hjerte at yde mig dem, men vist er det, at han er Een af dem, der har lært mig, at man skal være varsom med at modtage Tjenester af Folk; de selv huske dem kun altfor godt og kræve en evig Skat til Erstatning for, hvad de have ydet. De fleste Mennesker takke kun, idet de modtage; kun faae takke, fordi de faae Lov at give. Planen med Klosteret anseer jeg som opgivet.«

Senere på dagen kom der brev fra Krieger, der bebudede, at han vilde tale om sagen med C. C. Hall, som på dette tidspunkt var konseilspræsident. Det var smukt af Krieger, fandt hun, men mon det kunde hjælpe? »Ifald Kongen var min særdeles Ven og kunde faae det Syn paa Sagen, at T. ikke brød sig om, hvem han gav Rangsrettigheder, da lod der sig vel ad denne Vei udrette noget, men nu er Kongen ikke min Ven; ergo er ogsaa denne Vei spærret. Sagen er, at jeg virkelig ikke har vidst, at T. var Enehersker over Vemmetofte Kloster«.

Biskop Martensen var også blevet indviet i sagen og skrev til fru Heiberg med megen deltagelse; i sit svar derpå sendte hun ham en kopi af sit brev til Treschow, for »jeg stoler ikke paa, hvad han kunde falde paa at berette herom. See nu selv. Venligere var det mig ikke muligt at holde Tonen heri, det har kostet mig nok at holde det saa mildt ... Jeg har sagt ham min Mening, og det var især dette, der lagde mig paa Hjerte.« Nu havde hun fået ro i sit sind og »haaber, som De siger, at Vorherre har mange Vemmetofter, som kan betrygge Børnenes Fremtid, og hvori Treschow ikke er Directeur,« – en overraskende biskoppelig ytring.

Hvorvidt Treschows lidet imødekommende holdning

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skyldtes såret forfængelighed, får stå hen. Hvad der sandsynligvis var af betydning for ham, var, at ifølge Vemmetofte Klosters fundats kunde indskrives børn af *mænd* i en af de første tre rangklasser, og dette var fru Heibergs døtre jo ikke.

Imidlertid står der udtrykkelig i adoptionsbevillingen, at fru Heibergs tre døtre »maa i Et og Alt agtes som og ansees for bemeldte Johanne Louise Heibergs Børn, saaledes at de ... nydc alle et Ægtebarns Rettigheder, derunder indbefattede de særegne Rettigheder, som paa Grund af Adoptivmoderens Stand vilde tilkomme hendes virkelige Børn.« Man gætter vistnok næppe fejl ved at hævde, at det skyldes den retslærde Krieger, at denne klausul findes.

Fru Heibergs ganske korte andragende til Vemmetofte Klosters direktion er vedlagt en kopi af adoptionsbevillingen (i Kriegers håndskrift) og netop den ovennævnte passus er blevet understreget med blyant.* Man må da gå ud fra, at Treschow har bøjet sig for adoptionsbevillingens ord.

Sagen gik i orden, og i en skrivelse af 26. august 1862 blev det meddelt fru Heiberg, at hendes tre døtre var optaget i Vemmetofte Kloster. Hun var lettet og inderlig glad ved resultatet, både af hensyn til børnene, og fordi hun trods sin nylige harme mod Treschow dog satte virkelig pris på ham.

Formodentlig er det samme indstilling som Treschows, der gjorde sig gældende, da fru Amalie Meldahl i sine utrykte erindringer om fru Heiberg skrev: »At Børnene fik Adgang til Vemmetofte, skadede baade Krieger og hende i det almindelige Omdømme, og vist er det, at der her blev skabt et Præcedens, som i Fremtiden kan bringe mange Ulykker

* Direktionen for Vemmetofte Kloster har venligt ladet mig få adgang til sagens akter.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

over Vemmetofte.« Fru Meldahls ængstelse var dog vist overdreven, da der næppe vilde komme mange paralleller til dette ganske særlige tilfælde.

Vemmetoftesagen er et typisk vidnesbyrd om, hvor forskelligt fru Heiberg og hendes omgivelser så på det, der var sket. For hende stod det sådan, at efter adoptionen var det *hendes* børn. I manuskriptet til sine erindringer omtalte hun de vanskeligheder, der havde været, fordi man »dels af ond Villie, dels af bornerte Hensyn« havde prøvet på at udelukke børnene fra at blive indskrevet i Vemmetofte Kloster. »Men al Modstand blev brudt paa den kongelige Bevillings Ord, at Børnene skulde betragtes som mine og Heibergs egne Børn.« Dette afsnit blev udeladt, da bogen blev trykt.

Andre vedblev derimod at opfatte de tre pigebørn som fremmedelementer, og de blev ofte vurderet derefter, ikke mindst mange år senere af Sarahs og Annas svigerfamilier.

Sarah og Lelia og Anna fik megen fornøjelse af deres Vemmetoftehæving. Allerede i 1873 trådte den i kraft og steg efterhånden til 1000 kr. om året.

Ak, den velsignede Ungdom

Hvad medførte dog ikke sådan en adoption: bundethed, udgifter og først og fremmest et stort ansvar. Dertil kom, at fru Heiberg ikke var nogen ung kvinde, da hun fattede sin beslutning. Hun var 48 år, da hun tog børnene til sig.

I *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* fortæller hun meget udførligt om de tre små pigers entré på Søkvæsthuset, om deres tilpasning til livet der og om hendes glæde ved at have børn om sig. Men det er kun fra den allerførste tid,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

at hun giver detailler; man må jo imidlertid have in mente, at da fru Heiberg skrev sine livserindringer, var hendes tre døtre der og vilde læse, hvad hun havde skrevet, så helt frit stod hun ikke.

På et andet sted, hvor man kunde vente at finde et supplement til memoirerne, er materialet yderst sparsomt. Det er i de dele af fru Heibergs breve til Krieger, der er trykt i Aage Friis' og P. Munchs udgave af disse breve. Når man går det utrykte brevmateriale igennem, da viser det sig, at der netop om dette emne er udeladt meget. Udgiverne, der selv var historikere, har, foruden naturligvis at medtage de mest markante bidrag til belysning af fru Heibergs personlighed, koncentreret sig om de dele af stoffet, der kunde have historisk interesse, det vil sige ytringer, der kunde belyse strømninger i tiden og de af dens fremtrædende personligheder, fru Heiberg havde forbindelse med.

Det vil altid blive en skønssag, hvorvidt breve skal udgives i deres helhed eller i uddrag. I det sidste tilfælde undgås en del uvæsentligt stof, og deraf er der, det skal himlen vide, ikke mindst i fru Heibergs breve til Krieger, en embarras. Men givet er det på den anden side, at en beskåret udgave altid i sidste instans vil give et skævt billede af brevskriveren. Dette gælder i særlig høj grad fru Heibergs breve – stilen er mennesket, og de partier af hendes breve, der kan forekomme een ligegyldige eller i deres omstændelighed endda af og til kedsommelige, fortæller fuldt så vel deres om brevskriveren som kærnestederne.

Aage Friis' og P. Munchs beskæring af brevstoffet i fru Heibergs korrespondance med Krieger gør, at meget af det *intime* er gået tabt. Udeladelserne af de steder, der drejer sig om hendes døtre, skyldes næppe ene og alene diskretionshensyn; nej, udgiverne har syntes, at mangt og meget var for ubetydeligt at medtage. Og dog, just hvor det gæl-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

der et så mærkeligt og sammensat menneske som Johanne Luise Heiberg, er det af betydning også at kende hverdagssiden. Og til hverdagssiden hører ikke mindst forholdet til disse tre døtre, som fru Heiberg valgte at blive moder for.

I begyndelsen opfattede fru Heiberg sit forhold overfor børnene først og fremmest som en pligt. Her var en opgave, hun havde påtaget sig, og den skulde løses samvittighedsfuldt. »Gud være lovet for de Børn!« skrev hun i sommeren 1863 til Krieger. »Havde jeg ikke denne Pligt at opfylde, vilde jeg jo endmere synes, at jeg var til Intet i Verden.«

Men pligtfølelsen overskyggedes snart af glæden. Hvor mange gange udtrykte hun ikke overfor sin ven sin lykke og taknemmelighed ved det, der var sket. »Da jeg efter Bordet hvilede mig lidt i Tusmørkenet, følte jeg ret Trang til at takke Gud for disse Børn,« skriver hun i 1863; og tretten år senere: »Jeg gad vidst, om min Kjærlighed til disse Børn kunde være større, ifald det var mine egne?« Dette er kun et par citater ud af mange.

Hendes daglige tilværelse var med eet slag blevet forvandlet. Nu gik hun ikke længere ensom omkring i de stuer, der rummede så mange vemodige minder. Nu var der liv omkring hende, et liv, som sikkert også var en god modvægt imod den lede, hun mere og mere følte ved sin teatertjeneste.

I oktober 1861 skrev hun til Krieger: »At det er mig, der nu atter skal spille Comedie, kan jeg næppe forestille mig. ... Jeg begynder Saisonen mattere og mere anstrængt end jeg endte den, og det er slemt, meget slemt. Maaskee Kræfterne kan komme med Arbeidet, det gaaer jo undertiden saa.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hun nød hver dag at leve sammen med disse umiddelbare, lebendige unger. I 1864 hedder det: »Mine tre Spurveunger blive vildere og vildere, dog det gjør godt at høre denne Latter og Lystighed.« Og nogle år senere: »Børnene og jeg ere raske, de livlige og glade; jeg gjør mig Umage for at efterligne dem.«

Intet kunde dæmpe de tre pigebørns sprudlende humør i de unge år. Stormvejr gjorde dem ellevilde. Fra Silkeborg fortalte fru Heiberg i 1871: »Børnene vare i deres overgivne Lune, saa de støiede og lo omkap med Stormen. Lykkelige Ungdom, hvor endnu ingen Livsbegivenhed har sat Sordiner paa Lattermuskelerne, men hvor disse kan sættes i Bevægelse af en Flue eller Myk, der tilfældigviis falder i Mælken, eller deslige.«

To år efter havde hun en lignende oplevelse med dem: »Der begyndte ... en saadan Syd-ost Storm, at vi næppe kunde holde Hattene paa Hovederne ... Gudskee lov for Børnene, thi de skoggerlo under al den Modgang. Ak, den velsignede Ungdom!« Så sent som i 1879 fortalte hun Krieger: »De Tres Latter skingrer i hele Huset, og det gjør Godt at høre, naar Alt ude i Naturen er vaadt og trist.«

For den store skuespillerinde var legemets rhytmiske skønhed et af tilværelsens undere. Atter og atter gav hun udtryk for dette, i memoirerne og i sine breve. Således skrev hun for eksempel i 1878 til Emil Poulsen, efter at hun havde set ham spille Ambrosius: »Det er deiligt at see et Legeme bevæge sig sikkert og smukt paa Scenen, og dette har De nu opnaaet.«

Hendes egne bevægelser var så lette og yndefulde, at de henrev alle. Da hun en gang besøgte digteren Paludan-Müller, havde han, fortalte han en ven, lagt et gammelt folioværk med kobberstukne illustrationer fra Shakespeare paa gulvet. »Jeg kunde jo godt have lagt det paa Bordet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

eller i Sofaen der,« forklarede han; »men det morede mig at se Fru Heiberg sætte sig paa Hug og rejse sig igen den ene Gang efter den anden. Hun var lige saa ung og gratiøs, som da jeg kendte hende for fyrretyve Aar siden; det var mig rigtig en stor Fornøjelse.« Også på en anden digter havde fru Heibergs lette ynde gjort indtryk, og det selv om på anden hånd. Oversætterinden af Molière og Calderón, Benedicte Arnesen Kall, havde talt til Herman Bang om fru Heiberg, som hun beundrede dybt, – »hvor skøn hun var (aa, saa let hun gik, sagde hun, saa let som gik hun over Bolster,) naar hun vandede sine Blomster. Hun havde saa mange Kala'er, ... og de stod saa tæt og hun lignede dem selv, naar hun gik imellem dem.«

Frk. Arnesen Kall havde også skrevet til fru Heiberg selv derom: »Hvor er jeg bleven let af, da jeg engang som ung Pige paastod, at jeg hellere vilde se Fru Heiberg sætte sig ned paa en Stol, end Alverdens berømte Malerier tilsammen.« Altså en udtalelse, der er ganske parallel med Paludan-Müllers.

Fru Heibergs eget legeme var smidigt, selv i de ældre dage, og det betød meget for hende. Ikke uden stolthed fortalte hun i 1876, hvor hun var 63 år, Krieger: »Igaar var jeg rimeligviis sidste Gang paa Øen. Der var deiligt! Da store Skibe havde lagt sig rundt om alle Opgange, var det et Held, at jeg, tiltrods for min høie Alder kunde kravle, som en Kat, op af smalle Lægter og Pinde.« Hvilken ø det var oplyser hun ikke. Om sig selv som 70årig skriver hun i *Et Liv gjenoplevet i Erindringen:* »Min Ryg var ikke bøiet, min Gang let, mine Øine stærke, min Hørelse usvækket.«

I sin *Mode-Artikel,* der i 1844 var blevet trykt i Heibergs *Intelligensblade,* havde hun talt om »den Smidighed og Blødhed, som er saa indtagende hos Ungdommen.« Derfor

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Anna, Lelia og Sarah Heiberg
Nyborg 1867

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

nød hun også i særlig grad, at hendes døtre var lette og yndefulde.

I forsommeren 1862 fortalte hun Krieger om, hvordan hendes første pinsedag var gået med at pille orme af de stakkels rosenknopper, og om hvor flinke de små piger havde været til at hjælpe hende: »Børnene vare blevne saa glade og overgivne. Sarah var i høi Grad indtagende ... Hun smykkede sig med Blomster i Haaret og ved Brystet, hvilket klædte hende overordentlig smukt. Hun opførte formeligt smaa Scener for mig, hvori hun forestillede snart Een, snart en Anden ... Og da nu hun og de to andre Smaa ... dandsede let og yndigt til min Sang, da blev jeg ganske rørt ved dette Syn og maatte tænke paa mine Barndoms-Drømme om Alferne, der omsvæve mig. Giid De havde staaet i Skjul bag et Træ og seet dette Syn, det var virkelig det yndigste, jeg længe har seet.«

Da familien i 1863 var flyttet ud i Rosenvænget, fortalte hun om børnene: »De løb op og ned [ad den nye brandstige] som smaa Katte ... Det er yndigt, at de ere saa lette i deres Bevægelser.« Og fra Liselund skrev hun til Krieger: »Børnene ere glade her, især de to Smaa farer som vilde Fugle eller rettere som Hunde, der løbe frem og tilbage, op og ned, for at forbruge det Overmod af Kraft, som findes i de unge Legemer.«

I et brev til Krieger fra 1863 kom hun med en ytring, som efter mit skøn er overmåde rammende: »De siger, at disse tre Børn dog vist ere meget begavede; ja, jeg veed ikke ret, om det er saa, men de ere friske og have intet trivielt, det er allerede store Ting. Naar jeg seer dem ved Siden af Groserer Hansens lille Pige, der seer ud, som om hun allerede sørgede over, at Smørret og Flæsket er saa dyrt, da glæder jeg mig over mine glade, friske Unger.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Boglige Kundskaber

I 1859 havde fru Heiberg, under pseudonymet *Spectatrix,* i Hertz' tidsskrift *Ugentlige Blade* fået trykt en artikel med titlen *Om Huusvæsenet og Pigebørns Opdragelse;* i en parentes nedenunder stod der »Fra en Dame til Den paa hvem det passer«. Artiklen er en forunderlig blanding af kloge og ukloge betragtninger, hvoraf nogle virker forældede, mens andre er forud for deres tid. De mindre kloge betragtninger gjaldt navnlig tidens »Institutricer«, som fru Heiberg foragteligt kaldte lærerinderne; hun fandt dem verdensfjerne, pedantiske og gammelkloge.

Men hun døde ikke i synden. Den idealistiske frk. Nathalie Zahle havde otte år tidligere grundlagt et seminarium for vordende lærerinder, og hun ledede det med fremragende dygtighed. Hun svarede, under pseudonymet *En Lærerinde,* så klogt og værdigt på angrebet, at fru Heiberg afstod fra yderligere debat. Hun tog, som Heiberg skrev herom til Hertz, frk. Zahles indlæg »med Fornuft«.

Her er ikke stedet til at gå nærmere ind på denne meningsudveksling. Men da jo fru Heiberg to år senere adopterede sine tre døtre, fik det afsnit af hendes artikel, hvor hun kommer ind på pigebørns opdragelse, med eet aktualitet.

Der er først det at lægge mærke til, at artiklen viser, at fru Heiberg havde gennemtænkt spørgsmålet om opdragelse af døtre meget nøje, langt mere nøje end det sletovervejede angreb på lærerinderne. Hendes hovedthese er den, at mødre selv bør opdrage deres småpiger. Med drengene er det en anden sag: »De kan ikke tidlig nok færdes i Livet, taale al Slags Temperatur; dine smaa Piger ere finere Planter, som bør groe under dine Øine.«

Hun giver en lang række leveregler for forholdet i almindelighed mellem moder og datter. Det ligger da nær at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

spørge, om hvorledes det gik med de teorier, hun havde opstillet, da hun skulde til at anvende dem i praksis. Efterlevede hun dem? Havde de bærekraft? Her må svaret blive: i det store og hele, ja.

I sin *Spectatrix*-artikel havde fru Heiberg skrevet: »Man seer ofte Forældre tage smaa Børn paa tre til fire Aar i Theatret og i Kirken – det er smagløst og syndigt.« *Spectatrix* havde også formanet forældrene til at forberede børnene »med en vis Høitidelighed«, inden de kom i teatret eller i kirken, og denne fremgangsmåde brugte hun selv: »Jeg har længe lovet Sarah,« skrev hun i 1863 til Krieger, »at hun skulde have Lov at følge med mig [ɔ: i kirke]. Jeg ønskede saa meget, at denne første Kirkegang ved min Side skulde gjøre et blivende Indtryk paa det kjære Barn. Jeg havde glædet mig til den Virkning, Psalmesangen ved Orgelets Toner skulde gjøre paa hende, og nu hvilken Skuffelse, ... Orgelet tau, fordi Prinds Ferdinand var død ... Hun selv sad saa stille og alvorsfuld, sang saa barnligt med i Psalmesangen, at det var en Glæde.«

Nydeligt skildrer hun også, hvordan den 8årige Sarah reagerede, da hun første gang så sin moder på scenen, som Sophie i *Nei:* »Sarahs Glæde over Forestillingen yttrede sig ved min Hjemkomst kun i Omfavnelser og ved at see mig ind i Øinene paa en egen rørende Maade. Jeg troer virkelig, at der alt er megen Dybde i den lille Barnesjæl.«

Mærkeligt er det at tænke på, at de små piger så fru Heiberg, da hun for sidste gang stod på Det kongelige Teaters scene som Elisabeth i *Elverhøi.* Til Krieger skrev hun den 2. juni 1864: »Børnene og Frøken Hirsch ... skal Alle hen i Aften og see *Elverhøi,* til stor Jubel for dem.«

Et vigtigt punkt måtte naturligvis være dette, hvordan selve kundskabstilegnelsen skulde foregå, når den lille pige ikke

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

blev sendt i skole. Efter *Spectatrix'* mening vilde det være meget ligetil: »Enhver Moder kan, ifald hun vil, selv oplære sine smaa Pigebørn i de Lærdomme, som i Almindelighed ere nødvendige for dem ... Jeg mener, at naar en lille Pige har lært at læse, skrive sit Modersmaal, lidt Regning, og saa meget af Tydsk og Fransk, at hun kan læse inden i en Bog, da har hun for det Første lært hvad hun behøver af boglige Kundskaber; hvad der ellers hører til for at danne et Menneske bør hun selv kunne bibringe sig i en ældre Alder, ifald hun har Evne dertil, og har hun den ikke, saa ere disse Lærdomme dog døde Skatte for hende.« For »man lærer dog Intet tilgavns, uden hvad man har lært sig selv,« hævder *Spectatrix,* – en betragtning, der er overmåde karakteristisk for den højtbegavede fru Heiberg. Hun har så evig ret i, at for at få udbytte af sine kundskaber, må man have *tilegnet* sig dem, have gennemtænkt problemerne og taget personlig stilling til dem, så at de får liv for een og i een.

Hvad angik skolelærdommen, fulgte fru Heiberg imidlertid ikke den anvisning, hun havde givet i sin artikel. Hun beholdt ganske vist sine børn i hjemmet, men hun lod dem undervise af privatlærerinder. Det var let forståeligt. Rent bortset fra, at hun, hvad hun altid selv erkendte, savnede systematisk viden på mange punkter, var hun i 1860erne så travlt optaget af sin virksomhed på teatret, først som skuespillerinde, senere som instruktrice, at det vilde have været uoverkommeligt for hende at få tid til regelmæssigt at undervise børnene. De må for øvrigt have været ganske fremmelige, for allerede i 1863, hvor Hertz havde sendt fru Heiberg sin bog *Fra en Udenlandsreise,* skrev hun til ham: »Mine tre Smaa udbrød da jeg aabnede Deres Pakke, ak, hvilken deilig Bog! Deres Digternavn er dem ikke fremmed, thi de ere alt, Gud bedre det, meget

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

læsende Smaadamer, og jeg faaer næppe Ro før de ogsaa faaer Lov at stille deres Læselyst, ogsaa paa denne Bog.«

Et brev i fru Heibergs arkiv fra frk. Elise Jefsen giver een et indtryk af fru Heibergs position, og af hvordan man fulgte alt, hvad hun foretog sig. Frk. Jefsen skrev den 17. august 1861 til fru Heiberg, at hun tre år før havde oprettet »et Institut for Pigebørn«, men at hun ikke kunde få elever nok. »Da Rygtet har berettet, at De, høistærede Frue, har antaget et Par Pleiebørn, er min Bøn, om det ikke kunde convenere Dem at anbringe disse Pigebørn i mit Institut, paa de Vilkaar, at den Ene var Betalings Elev, den Anden Frieelev ... De, høistærede Frue, som besidder et anseet Navn, Berømmelse og almindelig Agtelse, vilde ved Deres Protection bidrage uendelig meget til en heldig Fremgang af det begyndte Foretagende.« Fru Heiberg reflekterede dog ikke på dette favorable tilbud.

Allerede mens hun i sommeren 1861 var på Bonderup, indledte hun forhandlinger med frk. Margrethe Hirsch, som fra 1. november blev hendes døtres første lærerinde. Hun bad frk. Hirsch om selv at bestemme sit honorar, og i et brev, hvori frk. Hirsch takker fru Heiberg, fordi hun godhedsfuldt vil åbne sit hjem for hende, oplyser hun om sine forhold, at hun hidtil har boet hjemme og ved privatlektioner har tjent 14 Rd. om måneden; hun vil gerne fremdeles kunne hjælpe sin moder, der er enke, og håber, at »naar jeg skal klæde mig, og efter Etatsraadindens Ønske selv besørge min Vadsk, at De ikke vil betragte 100 Rd. aarlig som et ubeskedent Forlangende.«

Krieger var også blevet taget med på råd i denne sag, og fru Heiberg skrev til ham: »Jeg har fulgt Deres Raad heri, som i saa meget andet, og sagt hende, at hun spiser paa sit Værelse, hvilket hun er vel tilfreds med.«

Grundig og systematisk som fru Heiberg var, nøjedes hun

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ikke med selv at korrespondere med frk. Hirsch, men lod også frk. Harboe, som kendte frk. Hirsch, spørge denne, om hun både vilde beskæftige sig med børnenes lærdom og med »hele deres øvrige Væsen«. Herpå svarede frk. Hirsch, atter via frk. Harboe, »at som egentlig Gouvernante eller Française kan hun ikke paatage sig at være, da hendes Sprogkundskaber ere for ringe dertil, men hun kan godt lære dem i nogle Aar, Tydsk og Fransk og dertil paatage sig deres hele Underviisning i Dansk, Historie og Geographie, Religion, Tegning, Skrivning, Regning, Haandarbeider og Musik, dog uden at kunde perfectionere dem i dette sidste.«

Hvad angik fru Heibergs ængstelse for, at frk. Hirsch skulde komme til at kede sig eller føle sig ensom, så kunde frk. Harboe i så henseende berolige hende. Frk. Hirsch havde bestemt erklæret, at »hun er overbeviist om, at det aldrig vil falde hende ind at savne Selskab eller Fornøielser, som hun aldrig har kjendt, og at spise paa sit Værelse er hende langt kjerere end at være sammen med Fremmede, hvor hun vilde føle sig overordentlig geneert. Jeg er nu vis paa, at der ikke er det Mindste uafgjordt og troer ikke der kan opstaae nogen Tvivl om *Nogetsomhelst*.«

Gennem dette brev får man eksakt besked om, hvori børns undervisning på den tid bestod. Det var ikke småting, der krævedes, og man er ganske enig med Frk. Hirsch i, at en årlig løn på 100 rigsdaler ikke var et ubeskedent forlangende for det, der skulde ydes.

Man har det indtryk, at frk. Hirsch faldt ganske godt til hos fru Heiberg, der syntes, at hun var »en rar, fornuftig, paalidelig Pige.« Men hun savnede en dybere psykologisk forståelse, hvad fru Heiberg udbredte sig over til Krieger i anledning af den lille Anna: »Jeg troer dog, at hun er den af de Tre, igjennem hvis Hoved der gaaer de dybeste Tanker. Der er hos hende noget Dæmonisk, som det stakkels

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Barn alt nu maa kjæmpe med; gid det ikke maa tage til, men af. Denne Side hos Barnet har Frøken Hirsch desværre intet Kjendskab til, hun selv har vist aldrig været bebyrdet med slige Anfægtelser og forstaar dem altsaa ikke, veed ikke i hvilken Form de træde frem i en Barnesjæl. At faae Anna ind under de smaalige Liniers Rettesnor vil nok falde vanskeligt, for ikke at sige umuligt. Det gjør mig ofte ondt, at see det lille Pus kjæmpe med sig selv, en Kamp, *jeg* seer, men ikke Frøken H., og hvorledes skal man oplade et Syn for Noget, som man næsten ikke har Ord til at forklare eller beskrive? Vi see Alle med vore egne Øine og ikke med Andres, og hun seer nu saa godt hun kan ... Forstanden har mange Nuancer, Alle have vi Bomme, vi ikke kunne komme over.«

Et par år efter skrev fru Heiberg, atter til Krieger, noget, der er fuldt så oplysende om hendes egen personlighed som om frk. Hirsch's: »Veed De, hvad jeg læser i disse Dage? *Wilhelm Meister*. Efter mange, mange Aars Pause læser jeg atter denne Bog, og jeg kan ikke sige Dem, hvor det rører mig at forny det Indtryk, jeg i min grønne Ungdom fik heraf. Hvor latterligt at sige om denne Goethe, at han ingen Følelse, intet Hjerte har. Hvor mageløst er dog Wilhelms Smerte skildret, efter at han maa opgive Mariane. Hvor en Menneske-Sjæl dog er stærk, hvilke Lidelser kan den ikke bære, forinden den hele Bygning styrter sammen. Jeg gav engang Frøken Hirsch denne Bog at læse, vis paa, at den paa Alle, der læste den første Gang, maatte gjøre et mægtigt Indtryk; da jeg nu spurgte hende, hvad hun syntes om Bogen, svarede hun til min Forundring, at det vist ikke var en Bog for unge Mennesker. Hun gjorde mig i første Øieblik ganske confus ved denne Bemærkning, thi hun var jo ikke et ungt Menneske. Siden har jeg tænkt, at i Grunden havde hun Ret, thi det gaaer med dette Digter-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

værk som med Betragtningen af et Portræt; for at vide om det ligner, maa man kjende noget til Originalen. Rigtignok havde jeg en stor Nydelse af denne Bog, da jeg var 14 Aar, dog Gud bedre det, Verden havde alt den Gang, om end som i en Taage, viist sig for mig paa meer end een Maade.«

Sød og omsorgsfuld var frk. Hirsch imod sin »kjære, gode Frue«: »Naar jeg feiler lidt, pleier Frk. H. mig med en Omhu, som er rørende. Jeg har mit øvrige Liv meest pleiet Andre, saa jeg er ikke vant til al den Omhu, men det er vist, at det ikke er saa galt, selv engang at blive pleiet.«

Frk. Hirsch blev hos fru Heiberg til maj 1866. Et par dage efter sin fratræden sendte hun sin frue et brev, der begynder: »Maaskee jeg ikke tilfulde gav mit Hjerte Luft ved Afskeden og ikke af Smerte kunde takke Dem nok for den Tid, jeg har tilbragt i Deres herlige Hjem eller yttre min Taknemmelighed for den nydelige Maade, hvormed De lige til det Sidste gav mig Leilighed til endnu mere at føle, hvad jeg mistede.« Hun fortsætter med at sige, at hun græder, når hun tænker på børnene. Hun har nu fået en ny plads, hos en kammerjunker, og han har vist hende »den for mig kjæreste Opmærksomhed, at hænge Deres Billede over min Seng.«

Fra frk. Hirsch foreligger der kun eet brev til, til fru Heibergs 70års fødselsdag, hvor hun med de kærligste hilsner undertegner sig »Deres altid inderlig taknemlige Margrethe Hirsch.«

Det ser ud til, at der efter frk. Hirsch's bortrejse har været et intermezzo, der for øvrigt virker ganske pudsigt på baggrund af frk. Zahles opposition imod *Spectatrix'* artikel i 1859. I fru Heibergs arkiv findes der nemlig to breve til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hende fra Nathalie Zahle, fra 1866 og 1867; det første undertegnet »i dybeste Ærbødighed« og det andet »Deres ærbødigste.« Af dem fremgår det, at frk. Zahle har anbefalet »en lille Client«, Camilla Michelsen, som lærerinde for fru Heibergs døtre. I sit første brev meddeler frk. Zahle, at den unge pige dog forinden skal »modtage et Engagement« hos en familie på landet i tre måneder; det vil udvikle hende. Derefter kan hun så komme til fru Heiberg. »Gid hun maatte tiltale Dem!«

I juli det følgende år skrev frk. Zahle atter til fru Heiberg; af brevet kan man se, at hendes »lille Protégée« desværre ikke har svaret »til vore fælles Forventninger.« Men frk. Zahle har nu en anden, som hun fuldt ud kan anbefale, og hun beder derfor fru Heiberg om at forunde hende en samtale.

Der findes ingen oplysninger om denne samtale, men et par andre breve afrunder sagen. Det ene er fra Camilla Michelsens moder; hun skriver, at hun er kommet til det resultat, at Camilla bør holde op med at læse med fru Heibergs børn. Hun er taknemmelig over fru Heibergs overbærenhed – »jeg skal stedse mindes den skaansomme Maade, hvorpaa De forleden omtalte hende.« Camilla har nu, gennem frk. Zahle, fået en plads i Sverige, og fru Michelsen foreslår, at hendes ældste datter, Anine, træder i stedet for søsteren hos fru Heiberg.

Og saa er der endelig et brev fra Camilla Michelsen fra Sverige, dateret den 15. december 1867. Det røber en hel del, både om den stakkels Camilla selv og om hendes elever. Hun takker fru Heiberg »for alle de Gange, De har baaret over med mig, og for alle de lærerige Timer, som jeg har tilbragt hos Dem, og jeg beder Dem glemme, hvad jeg har gjort, som har været Dem imod ... Jeg er baade bedrøvet og skammer mig over det Vidnesbyrd, De gav mig

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gjennem Frk. Zahle og min Moder; ... jeg har haft den bedste Villie, ... om jeg ogsaa stundom har handlet urigtigt. – Det har glædet mig usigeligt at høre af min Søster, ... at Børnene slet ikke er saa langt tilbage i Kundskaber for deres Jevnaldrende. Jeg var altid saa bange for, at de ikke skulde lære Nok, ... og det er maaske Grunden til, at jeg undertiden fordrede vel meget af dem ... Min Søster holder allerede saa meget af Børnene, og hvor er det ogsaa muligt Andet? Ja, skjøndt de ofte have krænket og saaret mig med deres Uartigheder, have de dog til andre Tider været saa elskværdige, at jeg glemte alt det Øvrige.«

Et sidste lille supplement til denne sag finder man i et julebrev fra Sarah, da hun i 1872 var i pension i Lausanne; hun taler om nogle »nedfaldende Mansketter«, hun sender Lelia, som rigtig vil klæde hendes små hænder: »Dog lov mig, ikke at vigte dig altfor meget, thi en ung Kvinde bør være bly og kvindelig (Anine Michelsen).« En bemærkning, der tyder på, at Anine Michelsens ædle leveregler næppe er blevet værdsat efter fortjeneste af de små frøkner Heiberg.

Sandsynligvis har den unge pige, frk. Zahle i anden omgang anbefalede til fru Heiberg, været Jutta Skram, en søster til Henriette Schram, der blev frk. Zahles nære medarbejder. Jutta Schram var en tid lærerinde for de tre Heibergske pigebørn, og til julen 1867 forærede fru Heiberg hende et eksemplar af Mynsters *Betragtninger* med tilskrift.*

Pigebørnenes sidste lærerinde var frk. Mathilde Poulsen. Hun var datter af Waterschout Ludvig Poulsen, der gennem

* Ifølge venlig oplysning fra pastor Oluf Rothe, Jutta Skrams søn.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

frk. Harboe havde formidlet, at de tre små piger kom til fru Heiberg, og hendes søster blev gift med professor, senere justitsminister J. M. V. Nellemann. Hun omtales kun få gange i de trykte kilder til fru Heibergs liv, men derimod er der ikke så lidt at finde i det utrykte materiale, og hendes breve til fru Heiberg giver på flere punkter supplerende bidrag til forståelsen af begges personlighed. Man får gennem dem et fornøjeligt og tiltalende billede af hende; hun fører en let pen, og hendes dybe respekt for fru Heiberg hindrer hende ikke i at udtale sig med fynd og klem.

Hun kom som 20årig til fru Heiberg i villaen i Rosenvænget i efteråret 1868, og hendes første brev er fra 1871. I juli skulde familien Heiberg til Silkeborg, og fru Heiberg havde tilbudt frk. Poulsen at tage med – »hvilket vil være mig en Lettelse med Hensyn til Børnene, der gjerne vil føite om, medens jeg kan sidde stille i de smukke Skove,« forklarede hun Krieger. Dampskibsturen til Aarhus havde været rædselsfuld, regnen havde strømmet ned, og fru Heiberg var straks krøbet ned i sin separatkahyt. »Her stod jeg og kiggede ud af det lille runde Kahyts-Vindue, idet jeg gjentog for mig selv: Hvad er Livet! Frøken Poulsen og mine tre Tøiter foer trods Veirets Raahed strax igjen op paa Dækket for at vifte med Lommetørklæderne til nogle unge, bekjendte Fløse eller – mildere talt i poetisk Stiil – Riddere, der tiltrods for Styrtebadet havde indfundet sig til Afsked. Jeg lod dem taalmodig gaa op i den Tanke, at denne Visitte vilde vare et Par Sekunder, men – Ungdommen raser, skreg Kjællingen, der sprang over et Halmstraa – de blev deroppe mindst en halv Time, saa at da det atter behagede dem at ty ned til mig, kom de som dronede Muus.«

For frk. Poulsen havde rejsen været en stor oplevelse, og hun skrev bagefter fra Skodsborg til fru Heiberg og takkede hende »for al Deres mageløse Godhed og Venlighed, som

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

jeg aldrig har viist og aldrig kan vise hvor meget jeg skjønner paa.« Rejsen vilde staa for hende »som et Lyspunkt i min Tilværelse, ikke alene paa Grund af al den, baade legemlige og aandelige Nydelse, jeg har havt; men mest fordi den har været Midlet til, at jeg har lært baade Fruen og Børnene nøiere at kjende, og hver Dag har opdaget nye elskværdige Sider hos dem. Jeg vil nu aldeles ikke tale om den Indflydelse, Reisen har havt paa mig selv, for det er jo et ubetaleligt Gode! thi skjøndt jeg er maalløs, er jeg ikke tankeløs ... ja! det er en umaadelig Gjæld jeg er kommen i; men jeg veed vel, at den ikke kan afbetales med mindre end Livet, men det er jeg parat til, naar det skal være.«

Det er muligvis fra denne rejse, at en episode stammer, som Anna Poulsen i sine memoirer meddeler, at frk. Mathilde Poulsen havde fortalt hende om. Fru Heiberg havde med sine døtre og frk. Poulsen været på besøg hos en godsejerfamilie: »Det første, Fru Heiberg gjorde, naar hun traadte ind i de fine Sale, var at tage Lærerinden ved Haanden og først og fremmest præsentere hende, for at hun ikke skulde blive overset.« Og Anna Poulsen fortsætter: »Folk har beskyldt Fru Heiberg for Mangel paa Takt, fordi hun i *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* har fortalt, hvor stødende Fru Suhr ... kunde være som Værtinde, men ... Fru Suhr var endog hos sin Slægt bekendt for at være ubehagelig. De Unge var ligefrem bange for hende.«

Til Anna Poulsens skildring af episoden på herregården finder man en parallel i *Et Liv gjenoplevet i Erindringen.* I juli 1846 blev fru Heiberg gennem hofmarchal Levetzau anmodet om at spille *Nei* på Frederiksborg Slot, hvor Christian VIII havde besøg af det svenske kongepar. Da forestillingen var forbi, opfordrede hofmarchallen fru Heiberg til at komme ned i salen, hvor de kongelige var. Hertil svarede hun: »Vaudevillen *Nei* er i Aften blevet spillet af

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tre Skuespillere foruden mig. Vi ere alle Fire komne herud for at underholde de kongelige Gjæster; det kan altsaa ikke være Kongens Mening, at jeg skulde være den Eneste, som der vises en Udmærkelse, hvorpaa ingen af os har Krav. Jeg beder Dem derfor endnu en Gang forhøre hos Kongen om, hvad der er hans Ønske.« Dette huede tydeligt nok ikke hofmarchallen, men kort efter kom han lettet og smilende tilbage og sagde: »Jeg har Hans Majestæts Ordre til at indbyde Dem Alle.«

Af Sarahs og Annas breve fra Lausanne i 1872-73 ser man, at forholdet til »vor trofaste Veninde ... Mathilde«, som de nu kalder hende (dog uden at sige du til hende) har været kammeratligt; hun følte sig nærmest som en ældre veninde, og aldersforskellen imellem lærerinde og elever var jo heller ikke så stor.

Da fru Heiberg og hendes døtre i 1874 tog ud på deres lange rejse til Schweiz og Italien, ophørte frk. Poulsen at være lærerinde for de unge piger; men hun vedblev at være i kontakt med dem alle. I sit første brev til fru Heiberg siger hun, at hun længes »temmelig rædsomt« efter brev, og hun fortsætter, efter at have takket for al fruens godhed imod hende: »Jeg har en Bøn; naar Familien komme hjem igjen, saa vil jeg ikke være en blot og bar Bekjendt, som kommer ud og bliver gjordt Stads af; men naar der skal syes en Kjole, naar der er Noget, der skal skrives, saa maa det hedde, »vi kan jo sende efter Paulus«.«

Da hun så har fået svar fra sin frue, skriver hun: »Jeg er bleven ganske misundelig ved Annas Bemærkning om at hun hjelper Fruen med Skriveri, ja! det vilde rigtignok være en Schmaus, om man kunde sidde ligeoverfor Fruen med en Pen i Haanden; hun kan sagtens være glad og fornøiet.« I slutningen af brevet udbryder hun: »Fruen kan ikke tro, hvor jeg bliver skamfuld, naar De skriver om *min* Elskvær-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dighed; hvis der er det ringeste deraf hos mig, saa er det jo kun et svagt Gjenskin af Fruens mageløse Elskværdighed og Godhed mod mig.« Og da hun nogen tid senere hørte fra de unge, at fru Heiberg var syg, faldt hendes tårer.

Efter at fru Heiberg var kommen til Rom, bad hun frk. Poulsen om at besørge et fotografi tilsendt, som Schou & Weller havde taget af hende. »Paulus« gik naturligvis straks i gang med at udføre kommissionen – »jeg travede afsted med en vis Vigtighed over at gaae Fruens Ærinder« –, men rapporterede, at der nok vilde blive vanskeligheder med forsendelsen: »Veller ... fortalte mig det ene græsselige Tilfælde værre end det andet, om Puggaarde og Brøndsteder der vare komne til Rom med brækkede Næser og knækkede Kindbeen, hvilket ikke har noget at betyde, da de i forveien ere saa forkvaklede; men at tænke sig, at *Fruen* skulde blive vanziret, det kunde vi ikke udholde, og ere derfor blevne enige om at sende det suffisant indpakket med den rigtige Post ... Prisen for Billedet er for Fruen 6 rdl., for Dødelige 12 rdl.«

I sommeren 1874 var frk. Poulsen bleven ansat som tæller i Nationalbanken; mon ikke etatsråd Krieger har gjort sit til, at hun fik denne stilling? Hun havde – vistnok til en af fru Heibergs døtre – skrevet, at hun var ked af, at hun var så kejtet på sit arbejdssted, og fru Heiberg må have svaret derpå; for i sit næste brev til hende skriver frk. Poulsen: »En Bebreidelse mod Fruen kan det sikkert aldrig blive, at jeg er keitet og *borneret,* og selv om Fruen ikke vil troe det, ... saa føler jeg mig aldrig saa tilpas som netop sammen med Fruen, men en Selvfølge er det da, at jeg ikke pjatter op, den Agtelse har jeg da, at jeg veed, jeg helst bør holde min Mund.«

At hun, en kvinde, var kommen ind i banken, skyldtes måske, at der på dette tidspunkt var særlig meget at be-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

stille, idet overgangen fra rigsdaler til kroner skulde ske den 1. januar 1875. Hendes breve giver morsomme glimt, både af hendes arbejde og af de problemer, der den gang var ved at være en selverhvervende kvinde.

»Den 28de skal den nye Mønt omdeles,« fortæller hun og skildrer den umådelige travlhed i banken, hvor hun er hver dag til halv fem, og igen fra kl. seks til ni eller ti. »Naar man er stærk og rask som jeg, gjør det jo ikke [noget], det morer mig egentlig, men i Længden vilde det nok være temmelig meget, thi at tælle Smaapenge er værre end Sedler . . . Det bliver talt af i Sække paa 100 Kroner, som skal omdeles til Urtekræmmere, Bagere etc. Det er ikke alene Tællerne, men alle Bankens Assistenter, der maa møde; saa jeg er i Herreselskab paa 20 Personer, hver Aften, selvanden Dame; det er lidt løierligt, især naar vi skal drikke Thee; alle Herrerne klumpe sig sammen paa den ene Side, og vi staa paa den anden, de tør ikke tale til os, fordi Levy er der, og han er saa skrækkelig snerpet.«

I sit nytårsbrev kommer hun også ind på emnet: »I Banken er der stadig umaadelig Travlhed, med Eftermiddagstjeneste, selv Nytaarsdags Formiddag vare vi der mellem Kirketiderne.«

Fra Rom sendte fru Heiberg frk. Poulsen en julegave, og atter havde hun, som så ofte før, fundet det rette, en fingerring. »Den passer mig meget godt paa min venstre Haands Guldbrand,« skrev frk. Poulsen i sit takkebrev. »Det er første Gang i mit Liv, at jeg har havt en Ring paa min Finger; jeg er saa bange for, at den skal blive slidt op ved at tælle Guld, og naar det skulde blive Tilfældet, vilde jeg hellere bære den i en Snor om Halsen. Synes Fruen, det kan lade sig gjøre?«

Frk. Poulsens næste brev var fra 1882, hvor hun takkede, fordi fru Heiberg havde sendt hende sin bog om P. A. Hei-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

berg og Thomasine Gyllembourg: »Fruen vil jo ogsaa træde mig i Møde fra Bladene og Minder fra mange kjære uforglemmelige Dage, hvor jeg har siddet lyttende saa fuld af Beundring og Kjærlighed. Jeg kommer jo ud en af Dagene for at takke Fruen, som jeg gjærne gjorde paa mine Knæ, men jeg kunde ikke vente saa længe, og jeg veed desuden, at jeg ikke kan faa et Ord frem, naar jeg er der, og saa kunde det gjærne ende, om det tidt har gjort, men at det blev Fruen, der takkede mig, naar jeg var kommet ud med Hjærtet fuldt af Tak.«

Og endelig er der et brev fra 1885, der lyder således: »Kjæreste Frue! Da jeg forleden Dag sad ude hos Fruen og vi talte om at man paa forskjellige Stadier af sit Troesliv kunde trænge til forskjellig Paavirkning, tænkte jeg paa, at jeg kunde have Lyst at sige Fruen en Gang noget, som jeg meget ofte har tænkt paa. Monrad talte den Dag i Anledning af Stephanus, først om den naturlige Tilbøjelighed hos det ene Menneske at se sig styrket i sin Tro ved en andens Bekjendelse om sin i Ord og Gjerninger, dernæst om Stephans Tro, der opklarede hans Ansigt som en Engels og gav et Gjenskin af Himlens Herlighed. Kjære Frue, jeg føler og ved saa vist at Fruen for mig har været som et saadant Himlens Sendebud; da jeg i hine Dage kom derude i Rosenvænget, var det at høre, og se, at føle Fruens Kjærlighed i alt smaat og Alvor i alt stort, som et Effata udtalt over mit Sind og min Sands. Og naar jeg nu i senere Tider ser paa alt, hvad jeg har vundet af Venskab og Kjærlighed, saa peger det alt som tilbage til Fruen, uden hvem jeg ikke var bleven skikket til at kunne modtage og opfatte, hvad der har været mig til saa stor Gavn og Glæde. – Vorherre har jo Veje alle Steder, men de Veje han har ført mig have været saa lyse og saa skjønne at det kan være mig en Trang ej alene at takke ham men ogsaa Dem, kjære Frue.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sarah Heiberg 1865

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

De, som tror paa Forbønnen, vil ej være ligegyldig ved at vide, at jeg mangen Gang har og mangen Gang vil bede og takke Gud for Dem.«

Man ved, at fru Heiberg betød *meget* for mange mennesker. Flest vidnesbyrd er der herom fra mændene, tidens betydeligste personligheder. Krieger, Andræ, Martensen, Madvig, for blot at nævne nogle af dem.

Ved at granske det brevmateriale, hun har efterladt, og som ikke er blevet trykt, oplever man imidlertid, at hun har været lige så venlig, lige så forstående, lige så hjælpsom, lige så trofast mod mange små i samfundet; og her er hendes forhold til frk. Poulsen et af de smukkeste. Der kan da heller ingen tvivl være om, at hendes kærlige trofasthed har givet frk. Poulsens tilværelse en fylde og en glans, som var af kostelig værdi for hende. Josepha Martensen fremhæver i sine erindringer om fru Heiberg, at ikke alene tidens mest åndfulde personligheder, men »også adskillige andre Mennesker, uanselige og tarvelige, af den Slags, som Verden er tilbøjelig til at overse, havde Tilhold hos hende og hyggede sig i hendes Hjem, hvor de fik den samme Modtagelse, var Genstand for de samme Hensyn, den samme fine Opmærksomhed, som de ... glimrende Spidser i Aandens Verden. Hun vidste fra sin Barndom og første Ungdom, hvad det var at føle sig tilsidesat, ringere, ... og det glemte hun aldrig, men gjorde alt, hvad hun kunde, for at ingen i hendes Nærhed skulde føle noget tilsvarende.«

At lære de smaa Gemytter at kjende

Af en passage i et brev til Krieger fra Bonderup, hvor fru Heiberg tilbragte sommeren 1861, kan man se, at hun straks havde givet sig til at iagttage de tre småpiger, hun

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

havde taget til sig: »Da Mørket nu alt tidlig falder paa, har jeg om Eftermiddagen i Tusmørke underholdt dem med at fortælle Eventyr, hvortil de lytte med spændt Opmærksomhed. Jeg selv har ikke været uvirksom ved denne Leg. Det er en ypperlig Maade til at lære de smaa Gemytter at kjende. Deres Spørgsmaal, den Spending, hvori deres Phantasie sættes, lader os paa en tydelig og lærerig Maade see ind i de smaa Hoveder og Hjerter. I gaar, da jeg fortalte dem det smukke Sagn om Kirkeklokken i Farum,* hvorover man har det berømte Digt, spurgte jeg dem, da Fortællingen var tilende, som i høi Grad lod til at interessere dem, hvem af dem, der, naar jeg blev syg, vilde hente Rustet af Kirkeklokken, for at jeg kunde blive rask igjen. »Jeg,« raabte den lille Anna med sin dybe kraftige Stemme. Lilia saa høist betænkelig ud ved dette Spørgsmaal. Sarah blev ganske ulykkelig og sagde med en saa comisk Alvor, at jeg havde ondt for at bare mig for at lee: »Lady Johanne! Hvor kan jeg gaae den lange Vei til Tostrup Kirke midt om Natten, og hvor skulde jeg finde op i Taarnet, og jeg forstaaer desuden ikke at skrabe Rust af en Klokke, det har jeg aldrig gjort i St. Croix.« Man maa høre et Barn med hele den naive Troskyldighed udtale sligt for ret at glæde sig derved, og man maa have min Glæde over det Naive, for at skjønne paa, at dette Sprog engang imellem lyder til os, ikke i Digt, men i Virkeligheden.«

Man kan se det hyggelige interieur for sig. Hvor fint har ikke fru Heiberg opfattet børnenes særpræg, og hvor smuk er ikke hendes glæde over de små menneskebørn, hun nu var kommet på så nært hold. I sin *Spectatrix*-artikel havde hun opfordret mødrene til at nyde deres små døtres »guddommelige Naivetet«; nu oplevede hun selv denne glæde.

* Digtet er af C. J. Boye.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Et andet eksempel på den fornøjelse, hun havde af at iagttage sine småpiger, får man i et brev, hun skrev til Krieger, engang hvor han havde været til taffel: »Fra Anna har jeg mange Taksigelser for den kongelige Blomme, for hvilken hun blev meget glad. Hun vil vist see paa Dem med andre Øine næste Gang vi sees (maaskee i Aften?), thi det gjorde et stærkt Indtryk paa hende og de Andre To, at De havde spiist hos Kongen. Jeg maatte lee, da hun udbrød: »Har Kongen givet Krieger Mad, saa er han da rigtignok god.« Sarah blev noget urolig over, at *jeg* ikke ogsaa havde faaet Mad hos Kongen og spurgte, hvor det kunde være. Vær nu derfor glad over, at De har havt denne Ære fremfor mig, og ærg Dem ikke mere! Børn ere lykkelige over deres mange Illucioner, og Gud bedre det, vi Andre med.«

To år senere hører man om en anden nydelig lille scene: »Den lille Anna sagde, besynderligt nok, i Aftes, da jeg i Sengen sagde hende Godnat, til mig: »Siig mig alle dine Tanker, fortæl mig dit hele Menneske!« Jeg blev ganske forundret over denne Tiltale af Barnet, og jeg tænkte: »Lykkelig den, der kan sige alle sine Tanker, fortælle hele sit Menneske-Indhold;« men hvo kan det?«

Som det gik fru Heiberg, går det også den, der beskæftiger sig nærmere med hendes tre adoptivdøtre. Man forsøger på at lære deres gemytter at kende.

Til en begyndelse kan det falde svært nok at differentiere dem fra hverandre. Selv efter at de er blevet større, får man ikke umiddelbart noget indtryk af tre forskellige personligheder. De talte det samme sprog, de havde de samme, ikke alt for dybtgående interesser. Livlige, viltre og lattermilde var de alle tre, og derved blev de en kilde til megen glæde for deres moder. »Mine to Vartouskjællinger« kaldte hun engang bramfrit Lelia og Anna med tanke på deres gode talegaver. I 1876 glædede den norske forfatter John Paul-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sen sig over »fru Heibergs ... unge, livsglade adoptivdøtre, hvis lette konversation lød som småfugles kvidren.« En ytring i et brev fra Anna i Lausanne røber også deres overstadighed: »Jeg glæder mig rigtignok til at kunde fjante dygtig med Lelia igjen, ... men saa skal vi nok gaa ud i Entreen for ikke at genere Dig, Mamse.«

Fru Heibergs fortrinlige evne til at iagttage og til at give sine iagttagelser videre i en rammende form fornægtede sig ikke, hvor det gjaldt hendes egne børn. Af bemærkninger, spredt over mange år, træder der – direkte og indirekte – lidt efter lidt individuelle træk frem, snart hos den ene, snart hos den anden af dem. Efterhånden fæstner der sig billeder af Sarah som den nemmeste og sødeste, måske en smule apatisk, Lelia som den mest komplicerede og Anna som den muntreste og kvikkeste.

Sarah – »et velsignet Gemyt«

Den facilitet, som senere blev karakteristisk for Sarah, havde hun ikke fra starten. Man kan slutte det af et par udtalelser fra frk. Harboe, der en månedstid efter børnenes ankomst skrev til Bonderup til fru Heiberg: »Jeg tænker saa meget paa Sarah og er saa bange for, at hun er Dem en stor Plage?«

Af et senere brev fra hende fremgår det, at hun havde forberedt frk. Hirsch på, hvad der ventede hende: »Sarahs Feil har jeg ... sagt hende; det er jo slemt, sagde hun, men med Guds Hjælp kan man nok faae Bugt med det, med lidt Taalmodighed og Bestemthed.« Et par uger efter kom der atter et hjertesuk fra frk. Harboe: »Min elskede, velsignede Fru Heiberg! Jeg tænker saa meget paa vor søde Sarah, Gud give hun dog maa blive et ordentligt Menneske!«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Helt uden friktion var børnenes omplantning altså ikke sket; men det varede ikke længe, førend Sarah synes at være faldet helt til i det nye milieu.

Året efter, hvor Sarah var otte år, skrev fru Heiberg således om hende til Krieger: »Sarah er et velsignet Gemyt; jeg kan ofte blive ganske rørt ved blot at betragte det Barn; hun minder mig om mig selv som Barn. Hvor er hun dog kjærlig i disse Dage imod mig. Naar jeg siger, at hun minder mig om mig selv, da er det, fordi hun ofte sidder saa taus, som om hun tænkte paa en hemmelig Sorg.«

Denne sommer besluttede fru Heiberg sig til at bruge kur i Marienbad, og hun tog Sarah med. Lelia og Anna blev hjemme hos frk. Hirsch, som sendte rapporter om, at de var raske, artige og flittige. Til Krieger skrev fru Heiberg og takkede ham »for at De gjorde Dem til Barn igjen ved at lege med Børnene.« Hun fortalte ham endvidere, at frk. Harboe havde skrevet til hende, at da hun havde været henne på Søkvæsthuset, havde hun »truffet den elskværdige Madvig, aandeløs ved at lege »Tagfat« med Børnene ... Er han dog ikke rørende?« Inden legetanternes tid har der altså eksisteret legeonkler.

I Marienbad, hvor fru Heiberg havde Sarah for sig selv, kunde hun ret iagttage hende, og hun gav et par indtagende skildringer deraf til Krieger. Ganske kort efter ankomsten til badet fortalte hun ham: »Jeg har hidentil kun en Gang spist ved Table d'hôte, thi Sarah trygler mig om at spise hjemme. »Det er saa yndigt,« siger hun, »naar vi to spise allene sammen, hvad skal vi sidde der for og see paa de mange stygge Mennesker.« Jeg troede tvertimod, at dette vilde fornøie hende, men heri tog jeg feil. Der er et velsignet Gemyt i det Barn. Da jeg forleden sagde hende, at jeg havde skrevet hjem til Frøken Hirsch og bedet hende sige til Anna og Lelia, at vi hver Aften bad Gud, at han vilde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

voge over dem, medens vi vare borte, faldt hun mig om Halsen og sagde, paa den inderligste Maade: »Ja, Lady Johanna, det er Sandhed, jeg har hver Aften bedet Gud passe paa mine smaa Søskende.« Jeg blev saa rørt over den Maade, hvorpaa hun udtalte disse Ord, at jeg ret inderligt trykkede hende til mit Hjerte.«

Nogle uger senere skrev hun: »De spørger mig, hvorledes det gaaer med Sarahs og mine Eftermiddags-Underholdninger? Godt. Hun har virkelig læst for mig, imedens jeg sad og strikkede, deels i *Alpeblomsten* af Auerbach, som Clara Raphael har oversat, men især i Bibelen, som morer den lille meget at læse i; hvergang jeg foreslaar Læsning, siger hun: »Helst i Bibelen«, jeg føier hende da heri, uagtet jeg med Skam at tale om i denne Tid har foretrukket *Alpeblomsten*, der har noget milt, beroligende og hyggeligt. Caracteer-Skildringerne ere fine, og der er en Duft udbredt over det Hele ... Jeg har imidlertid dog havt megen Glæde af Sarahs Bibellæsning; der er noget rørende ved at høre den troskyldige, barnlige Stemme, og hun læser ikke af Pligt, men af Hjertens Lyst.«

Sarahs moder glædede sig over barnets sans for alt, hvad der var smukt. En dejlig efterårsmorgen i 1864 gik de to sammen i alléen i Rosenvænget, hvor det så ud, som om der var lagt et broget tæppe langs ad jorden; den 10årige Sarah samlede de smukkeste blade op og viste sin moder, hvor dejlige de var. »Det er ret herligt, at det Barn har saa megen Skjønhedssans,« udbrød fru Heiberg til Krieger.

Sarah havde allerede som barn let ved at komme i kontakt med sine omgivelser. I 1866 var hun med sin moder i Christiania, hvor fru Heiberg blev fêteret af alle, og her tiltrak Sarah sig sin del af hyldesten: »Sarah er glad og lykkelig, den Strik; sligt behager hende.« Og i et senere brev til Krieger skriver hendes moder: »Hun gjøres Cuur til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fra alle Sider, og et forunderligt Talent har det Barn til at indlade sig med alle Mennesker; de overøser hende med smaa Gaver, og Alle synes at være indtagne i hende.«

Det gik lige sådan, da de i 1874 var i Schweiz: »Lystigheden her i Hoteflet stiger og stiger, jeg troer den følger mine Unger i Hælene. Sarah især er nu i Venskabsforhold med alle Gjæsterne her. Hvad dog et milt, kjønt Ansigt og et venligt Væsen har for en Magt!«

I 1869 begyndte Sarah at gå til præsten, hvad der fik fru Heiberg til at tage et vue over situationen: »Saavidt kom vi altsaa, og som mig synes, kom vi jo *godt* saa vidt. Sarah er en god, rar og en lykkelig lille Pige, Alle med hvem hun kommer i Berøring, holder af hende.«

Nogle måneder efter fortalte fru Heiberg Magdalene Thoresen om sin lille Sarahs konfirmation: »Den 3. Oktober indtraadte Sarah i Livet som selvstændigt Menneske; jeg har altsaa nu en voxen Datter, Himlen holde sin Haand over det kjære Barn!«

Året efter tilbragte familien sommeren på Liselund på Møen, og atter fremhævede fru Heiberg Sarahs facilitet: »Sarah holder sig til at nyde Alt saa beqvemt som muligt i al elskværdighed.«

Sarah var selv klar over sin mangel på energi. Da hun i Lausanne ikke havde fået skrevet brev hjem, undskyldte hun sig derfor: »Du kjender jo min grænseløse Langsomhed.« Det må dog noteres, at hun skrev mange og lange breve til sin moder fra Lausanne.

Men senere faldt hun tilbage til den gamle apati i så henseende. Da familien i 1874 var i Rom, havde Krieger spurgt fru Heiberg, hvorfor han aldrig hørte fra Sarah. Fru Heiberg svarede ham, at »Sarah ... paastaaer, at hun *ikke kan skrive Breve,* og derved bliver det.«

I samme retning som fru Heibergs opfattelse af Sarah

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

går et par ytringer af Anna om søsteren. Kort efter de tos ankomst til Lausanne beskrev hun den schweiziske familie, de boede hos og fortsatte: »Endelig er der Sarah, som har den Egenskab at synge kjønt og som har smaa Fødder og som er i godt Humeur, altid leende.« I et senere brev skrev hun: »Jeg maa rigtignok sige, at Sarah overgaaer mine dristigste Forventninger, hvad det angik at være alene med hende; hun er virkelig hel aimable, den Gamle, jeg maa jo rigtignok ofte trække hende lidt op til Spilopper, men en 19 Aars Mø maa da ogsaa være lidt sat.«

Og endelig hedder det i et brev fra april 1873: »Sarah er altid smilende og straalende mod alle Mennesker, og from og fredsommelig som et Faar. – Ja, det er en skikkelig Søster, den Sarah, en rigtig god lille Tøs, hun græder kun for let over Ting, som ikke ere det værd.« Unægtelig en veludviklet vurderingsevne hos en femtenårig mø.

Tre år senere skrev fru Heiberg til sin ældste datter: »Hall yttrede engang, ... at Du vist vilde blive en »*hyggelig lille Frue i et Huus*.« Jeg bliver altid saa glad, naar Nogen siger noget godt om Eder.« Ordene rører een; det var ikke alle, der så med lige så blide øjne på fru Heibergs adoptivdøtre, og hendes ytring synes at tyde på, at hun selv har følt dette og taget sig det nær.

Efter at Sarah var bleven voksen, var der een side ved hende, som hendes moder særlig beundrede: hendes gode smag. Var der noget, fru Heiberg forstod at værdsætte, da var det just dette. Hun gav udtryk derfor i et par julegavedeviser, hvoraf den ene lyder: »Til Sarah – der som bekjendt altid klæder sig med udsøgt Smag. Hun seer ud, som hun var lidt heed i Hovedet, men det betyder intet, det bliver hun altid, naar hun er smukt klædt.« På den anden seddel står der: »Sarah. Med en vis Angst bringes her en Gave til den af alle Landets Døttre, der er bekjendt for sin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

udsøgte og *enestaaende Smag,* saa at Gaven let kan vrages, selv naar en Julceengel bringer den. Jeg haaber imidlertid, at Smagens Dronning vil finde Smag i, hvad jeg bringer.«

Anna – »den meest begavede«

Allerede få måneder efter at de tre børn var kommet til fru Heiberg, skrev hun til Krieger: »At Anna er den meest begavede af dem, anseer jeg for afgjort.« Anna var af større format end Sarah, og fru Heiberg kunde slet ikke stå for det kvikke pigebarn. I 1863 fortalte hun Krieger: »For et Øieblik siden kom Sarah og sagde: har du seet Anna? hun gaaer og græder, hun siger, at hun har ledt efter dig i alle Værelser, i Haven, overalt, men du er ingensteds at finde.« Dette lille rørende Træk gjentager sig saa ofte, at det lader til, at den Lille virkelig troer, at jeg pludselig eengang ikke mere er at finde. Jeg troer dog, at hun er den af de Tre, igjennem hvis Hoved der gaaer de dybeste Tanker. ... At faae Anna ind under de smaalige Liniers Rettesnor vil nok falde vanskeligt, for ikke at sige umuligt.«

Såvidt man kan skønne, lykkedes dette dog, for fremover hører man mere om Annas gavtyvestreger (og om hendes gode appetit) end om hendes dæmoni. Fru Heiberg kunde aldrig blive træt af at fortælle Krieger om Annas kvikke repliker. Et sted hedder det: »Børnene ere raske, sagt i en god Tid, og muntre, som Fiske i Vandet. Anna sagde i Dag: »Jeg er en Keiserinde, og mit Navn skal aldrig glemmes i Verden.« Hvad dog de Unger kan hitte paa! Hendes Overmod og Overgivenhed synes mig stiger fra Dag til Dag, men sød er hun.«

Og en månedstid senere: »Jeg skal hilse Dem saa meget fra Anna. Hun har saa lidt glemt Dem, at hun forleden erklærede, at hun vilde giftes med Dem. »Jeg ogsaa,« sagde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lili. »Ja, det gaaer godt an,« sagde Anna, »for i gamle Dage havde Mænd to Koner.« Jeg veed ikke, hvorfra hun havde den Lærdom.«

Annas aldrig skjulte glæde over livets fortærbare goder var en stadig kilde til munterhed i familien. I foråret 1864 led fru Heiberg under det tunge tryk af de politiske begivenheder; gang på gang vendte hun tilbage dertil i de mange og lange breve, hun skrev til Krieger, mens han var i London til de brydsomme fredsforhandlinger. Men et lyspunkt i denne knugende tid var de tre sorgløse småpiger: »I Rosenvænget staaer Alt forresten vel til paa det nær, at De savnes af mig og Anna om Søndagen især, skammeligt nok, fordi hun ingen Viin faaer; hun skal vedblive at hve dette Savn for ret at skjønne paa Dem, naar De atter sidder hos os om det runde Bord ... Børn er dog en velsignet Ting! De ligne Fuglene, der synge og juble tiltrods for Kriegens Rædsler.«

I 1868 sejlede familien til Norge: »Sarah og Lelia seiler endnu, de befandt dem begge ilde paa Skibet. Anna derimod var den qvikkeste af os Alle, og raabte bestandig: »Jeg er sulten» og spiste for tre.« Og under Liselund-opholdet to år efter, hvor Sarah nøjedes med at gøre sig livet saa bekvemt som muligt, delte Anna »sin Nydelse imellem Naturens Skjønhed og Maden. Best som hun udbryder: »Nei, hvor her er deiligt!« udbryder hun: »Nei, hvor jeg glæder mig til at komme hjem og faae noget Mad.««

Et par år senere hedder det i et brev til Krieger: »Børnene ere livlige og glade, og jeg oplivet ved at høre al deres Munterhed. Da jeg forleden sagde til Anna, at nu kom snart hendes Tour til at gaae i Kjøkkenet og lave Mad, svarte hun: »Nei, Mama, det gaaer aldrig an, thi jeg spiser det altsammen, inden det kommer paa Bordet.« Det er dog en prægtig Unge!«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

En stadig tilbagevendende oplysning i Annas ungpigebreve til Krieger er den, at hun bliver federe og federe; og fru Heiberg fortalte ham i 1879 fra Bygdø: »Anna paastaaer, at hun kan føle, at hun Time for Time bliver federe, hvilket De veed er hendes høieste Livsmaael.« Og året efter skrev hun til ham: »Anna beder mig berette Dem, at hun har faaet sit Ønske opfyldt, at blive saa feed, at hun hele Dagen sidder og sprætter sine Kjoler op for at lægge dem ud.« I Rom talte hun endog om sin »tiltagende Corpulence« og »alderlige Oppustelse«.

En udtalelse af Anna selv viser hendes viltre humør. Da fru Heiberg og hendes døtre i 1875 skulde vende hjem fra Italien, kunde de ikke straks rykke ind i den lejlighed i Gothersgade, hvor de skulde bo, efter at villaen i Rosenvænget var blevet solgt, og fru Ville Heise, komponisten Heises hustru, havde elskværdigt tilbudt dem sin lejlighed på Kongens Nytorv. Anna skrev fra Sorrent til Krieger, at de planlagde at komme hjem »først i *Juni;* uf ha! Det finder jeg er en drøj Tid at vende hjem paa, men jeg har ogsaa foreslaaet Mamse, at jeg kunde jo blive i Schweitz eller i Tyskland og more mig paa min egen Regning, hvilket Forslag hun strax gik ind paa, da hun skjælvede for alt det, jeg i Sommerens Løb vil knække og brække i Fru Heises elegante Lejlighed.«

Som voksen ung pige virkede Anna lige så charmerende på sin moder, som hun havde gjort, da hun var barn. Fra Rom skrev fru Heiberg til Krieger og fortalte om, hvor godt Anna gik frem i sit klaverspil: »Det er en flink Pige, baade i den ene og anden Henseende. Jeg er i Grunden ganske forelsket i hende.« Et andet brev fra Rom giver een et indtryk af Annas ydre: »I Florents fandt først Ravnen* og si-

* Den danske komponist Niels Ravnkilde, der i en lang årrække boede i Italien.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

den nogle Malere, at Annas Udseende lignede den berømte Maler Fjesoles staaende Thyppe paa hans Malerier. Hun var smigret, og Søstrenes Misundelse gjorde, at de nu bestandig kaldte hende for *Fjæset*.«

Anna var den af de tre, der var nærmest knyttet til Krieger. Rørende er det, at han har gemt et par små billetter med ubehjælpsom barneskrift fra hende. I den ene står der: »Min kjære Krieger jeg ønsker at søge i deres Papier Kurm naar jeg kommer hos dem men jeg ved ikke naar jeg kommer hos dem. Fra Anna til Krieger.«

Senere blev tonen mere formel. Der foreligger mange breve fra hende til »Geheimeraaden«, som hun og hendes søstre oftest formfuldendt kaldte ham, i tredie person. Pudsigt nok var titlen i dens bestemte form gået hende til den grad i blodet, at hun en gang begyndte et brev til ham: »Kjære Geheimeraaden!« Underskriften var hyppigst »Deres lille Veninde Anna.«

Hvad angik det formfuldendte, så gav Krieger ikke de unge damer noget efter. I 1873, hvor fru Heibergs døtre var 20, 18 og 16 år, skrev han til hende om »Frøknerne«, og det endskønt han jo havde kendt dem nøje, fra de var ganske små. Men det syntes fru Heiberg dog var for meget af det gode, og hun svarede: »Børnene, ikke Frøknerne, sender Dem mange kjærlige Hilsener.«

For øvrigt benyttede hun en gang brevvekslingen mellem Anna og Krieger til at sige sin ven en af sine mange fine komplimenter. Hun skrev til ham fra Rom: »Anna forsømmer reent at skrive til sine unge Venner i Kjøbenhavn for at skrive til sin fornemme Ven i Rosenvænget. Men da hun gjør det af egen Lyst og Drift og aldrig af mig drives dertil, saa er jeg glad over hendes gode Smag.«

Efter at fru Heiberg i 1875 var flyttet til Gothersgade, viser talrige bemærkninger i hendes breve til Krieger, at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Anna, – hvad man aldrig hører om Sarah og Lelia –, hyppigt besøgte ham, og at hun ofte læste højt for ham, efter at hans syn var blevet svagere. Man får et glimt af et hyggeligt interieur i et brev fra marts 1876: »Anna beder mig takke Dem for Chokoladen, hun nød sidst hos Dem; den kom hende meget tilpas, da hun var gjennemfrosset af Gangen ud til Dem.«

En uge senere skrev hun til ham: »Ønsker De Anna til Forelæserinde, saa befal kun, hun gjør det med stor Fornøielse, og mig glæder det, om et af Børnene, mod hvem De altid er saa god, kunde være Dem til lidt Nytte.«

Det har formodentlig været som en tak for Annas hjælpsomhed, at Krieger i sommeren 1876 inviterede hende med til Norge. »Anna hviner af Glæde over at skulde reise,« fortalte fru Heiberg sin ven, og i et senere brev skrev hun: »Brevet fra Anna til mig straalede jo af Liv og Lyksalighed. Ja, det er ingen Sag, skriver hun, at reise i Norge, naar man har Krieger til Følgesvend. Hun iubler over Alt, og udbryder tilsidst: »*Hvorfor skal jeg være saa lykkelig!*« Saa De seer, at hun paaskjønner, hvad De har gjort for hende.«

Leila – »Du lille, svage Fugl«

Lelia havde et nervøst og heftigt sind. Hun synes at have haft »mellembarnets« vanskelige stilling og at have lidt derunder; hun havde ikke det naturlige fortrin, som alderen gav hendes ældre søster, og hun ejede ikke Annas sans for humor, ej heller hendes rappe replik. I hendes breve finder man ikke det overskud af livsglæde, som lyser ud af Annas breve. Det fortæller sin egen historie, at fru Heiberg gang

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

på gang omtalte sine døtre i denne rækkefølge: Sarah, Anna, Lelia.

Lige fra den allerførste tid hang hun med en næsten sygelig kærlighed ved moderen. Få uger efter børnenes ankomst skrev den skarptseende fru Heiberg fra Bonderup til Krieger nogle ord om hende, der skulde komme til at beholde deres gyldighed til fru Heibergs død. Hun fortalte om en køretur, de havde været på: »Inden vi atter naaede Hjemmet, laae Anna i den dybeste Søvn i mit Skjød, hvilket Lilia var skindsyg og bedrøvet over, da hun mente, at denne Plads tilkom hende. Stakkels Barn! Hun vil komme til at lide meget i sit Liv ved at være i Besidelse af denne forfærdelige Lidenskab.«

Ligeså nogle år senere. Børnene var i sommeren 1867 på besøg hos justitsråd Langes på Ørbæklunde på Fyn, og i et af sine søde breve til den den gang tolv år gamle Lelia skrev fru Heiberg: »Da jeg igaar første Gang sad ene ved Morgen-Caffen og tænkte paa mine tre Smaapiger og ret savnede dem, da satte der sig tre Spurver ved Døren paa Pergolaen. Jeg blev ganske glad ved deres Selskab og tænkte, see! der sidder de jo alle Tre, Lelia, Anna og Sarah. Den Største af dem forestillede jeg mig var Sarah, den næst Største Anna og den Mindste Dig; jeg tænkte, nu skal jeg lægge Mærke til, hvem af dem, der først flyver bort. Først fløi Sarah, saa Anna, og tilsidst sad Du ganske stille og krøb sammen, som om Du frøs, akkurat som Du pleier at fryse og klynger Dig til Mamas Skjød for at faae lidt af hendes Varme. Endelig fløi ogsaa Du bort, og stakkels Mama sad ganske allene.«

Fra 1863, et år efter adoptionen, får man et meget yndigt indtryk af, hvor lykkelig fru Heiberg følte sig ved at være omgivet af de kærlige småpiger: »I dette Øieblik, da jeg sidder heroppe i Lygten og skriver, titter snart et, snart

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

et Andet af de smaa Ansigter ind af den store Rude paa Døren, til mig. Naar jeg skriver til Dem, maa jeg lukke Døren i Laas, ellers har jeg ingen Ro, thi saa vil den Ene af dem blot have et lille Kys, saa den Anden; nu maa de finde dem i blot at strække Læberne paa Ruden og faae et lille Nik til Svar. De kan ikke tro, hvor den lille Lilli er sød i denne Tid, og hvor hun hænger ved mig. Det er overordentlig, hvad hun har taget sig op, baade i Væsen og Fermhed; Margrethe, der først trode, at hun var ringere begavet, sætter hende nu over Sarah. Dog ogsaa i de smaa Sjæle er Bølgegange frem og tilbage.« Her hører man altså atter om Lelias heftige kærlighed til sin moder.

Fra Liselund er der i 1870 også en bulletin til Krieger om Lelia: »Lili er Ivrigheden selv for at opdage nye, skjønne Punkter, som hun da med Vigtighed og Kyndighed fører os Andre til. Det er en lille flink Unge.«

Lelia var ikke helt nem at omgås, – »det kommer rigtignok an paa, hvad Humeur hun er i,« skrev Anna til Krieger. Det har derfor sikkert været med velberåd hu, at fru Heiberg i 1872 sendte sin ældste og sin yngste datter til en pension i Lausanne, mens hun beholdt den 17årige Lelia hjemme hos sig. Resultatet heraf blev helt efter ønske. Lelia foldede sig ud, da hun om sommeren var med sin moder i Sandefjord, et projekt, som fru Heiberg klogelig ikke havde nævnet for de to »Schweizerinder«, førend det var et fait accompli. De blev »aldeles overraskede«, da de hørte derom: »Hvilken pludselig Beslutning!«

Men deres søster nød livet: »Lelia lader til at more sig godt her i Sandefjord,« skrev fru Heiberg til Sarah og Anna, »og hvad der glæder mig, er, at man her synes godt om hende, saavel hendes Ydre som Indre. Jeg synes virkelig ogsaa, at hun er blevet kjønnere, og det hæftige Sind har ogsaa lagt sig en Deel, siden hun ikke har Eder at toppes

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

med.« I et senere brev fra Sandefjord hedder det: »Lelia ... er ellers blevet alvorligere efter Eders Bortreise, det lille Pus. Det er jo intet Under.«

Hvis tonen mellem søstrene tit har været som i et brev fra Anna i Lausanne til Lelia, kan man dog ikke undre sig over Lelias irritabilitet. Anna skrev nemlig, at et fotografi af Lelia syntes de alle så godt om, »kun at Du saa for spydig og lidt hovmodig ud.« Anna tilføjede ganske vist bagefter, at Lelias hår var blevet almindelig beundret, og at hun havde fortalt dem om sin søsters gratie; men videre »taktfast« – for at bruge Annas variant af »taktfuld« – var hendes finte dog ikke.

Senere blev hun dog sødere imod sin søster og skrev til hende: »Min egen lille Lelia, af hvem jeg er saa grændseløs stolt her i Lausanne.« Til sin moder skrev hun kort tid efter: »Var kun Lelia her, ... men maaske hun føler sig bedre hjemme, end at være borte fra Dig.«

Efter hjemkomsten fra Sandefjord fortalte fru Heiberg flere gange Sarah og Anna om deres søster. Den 28. oktober skrev hun: »Uagtet jeg maa savne de to kjærlige Børn, savner jeg ikke Kysse, thi I kan ikke tænke Eder, hvor kyssesyg Lelia er i Eders Fraværelse; hun er færdig at slide mig op og kan intet Øieblik lade mig være i Ro. Det lille Pus savner Eder, og saa maa jeg gjøre fyldes for tre. Hele Dagen siger hun om sig selv: »Jeg er en sød Pige!« og om mig: »Du er yndig.«« Og i et senere brev står der: »I kan forresten ikke tro, hvor Lelia er elskværdig her i Hjemmet, altid glad og tilfreds, men kjælen, saa kjælen efter mig som et to Aars Barn. Jeg giver hende paa Grund heraf hver Dag et nyt Øgenavn. Det sidste var »Hængebirk«, det klinger jo bedre end Hængetræ.«

At Lelia havde en stærk trang til rent legemligt at føle sin moders nærhed, kan man også se af fru Heibergs aller-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

første brev til Lausanne: »I troer vist ikke, hvor nær Lelia har taget sig Eders Afreise. Den første Dag tvang hun sig, men Dagen efter var hun bleg og trist, og ved Midagsbordet brast hun pludselig i Graad og var ganske syg om Aftenen. Men da jeg bar hende ind i mit Sovekammer, og hun fik Lov at ligge inde hos mig, da faldt hun i Søvn og sov godt hele Natten. Om Morgenen feilede hun intet og har været qvik siden. Jeg gjør Alt for at opmuntre hende, og for at her skal være nogen, at hun ikke skal føle Ensomheden for trykkende. Det er et forunderligt Barn, hun vil aldrig vise sine Følelser, men hun har dem meget stærke. Idag gaaer hun og synger paa Gange og Trapper af Glæde over Eders Breve, og jeg synger med, thi jeg er ogsaa meget glad over, at I ere tilfredse og glade.«

Lelias trang til at være sin moder ganske, ganske nær fortog sig ikke med årene. I august 1876 var de to atter alene; Sarah brugte kur på Grefsen, og Anna var i Norge med Krieger. Til ham skrev fru Heiberg: »Lelia, ... den lille Strik er ikke i de sidste fire Aar blevet ældre, thi det er gaaet i Aar, som da Anna og Sarah var i Schweiz, hun har lirket og lirket saalænge, indtil hendes Seng er redt inde i mit Sovekammer. Hun har hørt de forunderligste »*Lyder*«, [der] dikkede i de gamle Møbler.* ... Endelig har jeg givet efter og indrømmet, at det er Ræve, der bygger derinde og skjuler sig for at faae fadt i den lille Lelia-Kylling for at æde hende med Hud og Haar. Men Enden er, som sagt, at hun nu sover inde hos mig, det lille Puds, en stille, sød Søvn, ligesom en anden lille Kylling, under sin Moders Vinger.«

Året efter gentog den samme historie sig. Lelia havde fået røde pletter og kirtelknuder, og de troede først, at det var

* Det viste sig at være husbukke.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

røde hunde, »men Engelsted mener, at det er en kombineret Kirtelsyge, der vil tage Tid at helbrede ... Hun er nu flyttet ind i mit Sovekammer, den eneste Maade til at holde hendes Taalmodighed vedlige.«

Som det første stadium i den lange udenlandsrejse i 1874-75 boede familien Heiberg på et hotel i Lausanne, og det var meningen, at Lelia skulde efterlades hos Secrétans, hvor Sarah og Anna havde boet to år før, for at også hun kunde perfektionere sig i fransk. Til en begyndelse fandt fru Heiberg Secrétans »mageløse opmærksomme«, men det varede ikke ret længe, førend hun havde skiftet mening: »Af det lidt, jeg har seet af disse Folk, synes mig dog, at de ere ikke rigtig Silkefløiel, men nærmer sig stærkt til Bomuld. En fremragende Stolthed og Selvfølelse udtaler sig paa alle Punkter. Stolte over deres Navn og Slægt. Stolte over deres Begavelse. Stolte over deres moralske Opførsel, deres Gudsfrygt etc., etc.«

Samtidig fortalte hun Krieger om Lelia: »De kan ikke tro, hvor hun er munter og qvik her. Hun taler med alle Mennesker, dansk, engelsk, ja selv lidt fransk, men meest taler hun med Hovedet, Øinene, Hænder, Fødder og hele Kroppen. Alle le af hende, men det bryder hun sig ikke om, hun leer med, og saaledes gaaer det saare godt.« Hun havde derfor ingen betænkeligheder ved at sende sin datter til Secrétans, – »Lelia gaaer freidig derhen uden al Betænkelighed.«

Men det skulde snart vise sig, at alt ikke var såre godt. Man ser det af fru Heibergs breve til Krieger; dagen efter at Lelia var kommet til Secrétans, kom hun på besøg hos sin moder: »Hun er lidt trang om Hjertet i Dag over, at hun atter skal bort i Aften, det lille Puds. Ja, det er forunderlige Mennesker, disse Secrétans, paa engang hæftige, lidenskabelige og iiskolde.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Da Lelia næste gang kom hen til sin moder, viste det sig, at det var rent galt: »Uagtet hun havde været saa rask og kjæk, da hun tog bort, syntes mig nok, at denne Kjækhed lod lidt forceret. Imidlertid holdt hun tappert stand og sagde Intet, naar vi saae hende, men hendes Udseende forekom mig meget forandret, i Modsætning til den store Munterhed hun havde udviklet her i Hotellet, der klædte hende saa godt og var saa fornøielig at see paa. Igaar havde hun faaet Lov at besøge os. Hun traadte som sædvanlig kjæk ind, men hendes blege Udseende var nu atter paafaldende. Da Søstrene forlode Stuen, da var hendes Styrke forbi, og med en Strøm af Taarer, der nær havde berøvet hende Mælet, og med en Lidenskabelighed, der var stærk for et saa lille Væsen, kastede hun sig om min Hals, idet hun udbrød, at hun ikke formaaede saaledes at leve skilt fra mig, og at hun ifald vi reiste bort herfra, da troede hun vist, at hun døde af Sorg og Længsel. Hun sagde, at hun tilbragte hele Dagen hos S.s i Graad, saa ofte hun var ende, og det var hun saagodt som hele Dagen, da alle de Andre gik hver for sig, og da hun ikke kunde tale Sproget eller forstaae det, saa synes hun, at hun var i eensomt Fængsel og havde en Følelse, som om hun kunde blive afsindig. See, det er denne forunderlige Kulde hos disse Secrétans. Ikke En af dem har en Følelse af, at det lille Dyr trænger til at tages lidt under Armene i Begyndelsen, men hver tænker kun paa sig. Det var jo lettere for Anna og Sarah i sin Tid, thi de vare to, hun er ganske ene. Det lille Dyr rørte mig saaledes igaar, og jeg kunde saa godt sætte mig ind i hendes Tilstand, men jeg maatte jo moralicere for hende og bede hende betænke, at hvis hun lod denne Leilighed gaae ubenyttet hen, lærte hun aldrig fransk, som hun jo dog saa meget ønsker. Men det er min Overbeviisning, som jeg nu kjender dette lille kjærlige Gemyt, at det aldrig gaaer godt, hvis

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vi reiser fra hende. Er det dog ikke rørende, at disse Børn i den Grad hænger ved mig? Ligeover for de to Søstre er hun taus og indesluttet, men aaben og fortrolig ligeover for mig. Jeg har nu givet hende Lov at komme her hver Dag. Hvad Secrs vil sige hertil, veed jeg ikke, Sarah siger, at de kun vil lee hende og mig ud.«

Fire dage senere skrev hun til Krieger: »Lelia vedbliver at sørge og græde over, at hun ikke er hos mig. Hun sendte mig forleden et Brev, som virkelig var rørende og fornuftigt skrevet. Hun klagede over, at ingen vidste, hvorlænge vi havde at leve sammen, og saa skulde vi nu skilles, og det blot for at lære et Sprog; siger, at det var derfor, at hun ikke vilde fra mig ifjor, da de to Andre til hendes Forundring kunde finde sig i at undvære mig et heelt Aar, etc. etc. Med hendes Lexcier gaaer det godt, saa det er ikke dette, der piner hende. Ja, min kjære Ven, jeg tilstaaer, at jeg tager mig dette nær og mangen Aften ikke kan falde isøvn ved Tanken om, at det lille Puds nu i sin Eensomhed ligger og græder sig i Søvn. Hun seer heel forandret ud af Sorg. Noget har det hjulpet, at jeg har givet hende Lov til, naar Længselen er for stor, da at løbe herhen, men dette sees ikke paa med gode Øine i det Secrétanske Huus, men det faaer at være, jeg kan ikke nænne andet.«

Fru Heiberg blev snart klar over, at »naar jeg reiser længere bort, maa hun med, og det maa da gaae med det Franske, som det kan. Secrétans er ikke rigtig elskværdig imod hende, især raser de over, at hun besøger mig her i Hotellet, uagtet hun altid kommer her i de Mellemtider, hvor hun gaaer ørkesløs om derhjemme. Det lille Dyr siger aldrig Farvel undtagen med et Suk, naar hun forlader mig.«

Anna tog mere håndfast på sagen. Det ser man af et brev, hun skrev til Krieger: »Lelia aander da endnu hos Secrétanerne, men lige saa utilfreds som tilforn; den Eneste, hun

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lidt slutter sig til, er en Amerikanerinde, Miss Feris, det eneste velopdragne Menneske efter hendes Mening... Fruen græmmer sig til Døde over, at hun og Lelia have sluttet sig lidt til hinanden, og Lelia faaer Skjænd og Spydigheder, naar hun kommer fra Ferissens Værelse. Med Lectierne gaar det ganske godt, og Lydia er den samme strixe som mod os ... »Men det gjør ingenting,« siger Lelia, »naar bare der ikke var saa rædsomt kjedeligt og ubehageligt at være.« Hun er rigtignok af en anden Mening, end vi var.«

Lelia havde også udøst sig for frk. Poulsen, der meget temperamentsfuldt skrev derom til fru Heiberg: »For Tiden sympathiserer jeg mere med stakkels Lelia, hun skrev mig saadant et rørende Brev til, hun havde af og til været nødt til at standse for at tørre Taarerne bort, og det var ikke de eneste Taarer, der faldt paa det Papir. Hvad Secrétans angaaer, synes jeg ikke, det kan have nogen Vanskelighed; de kan da vel ikke være saa steenhaarde, at de, naar de seer hendes Fortvivlelse, da kunde ønske at holde paa hende; hvad Interesse kan de desuden have af, om hun lærer Fransk eller ei? Og det pecuniaire Spørgsmaal er vel heller ikke af Betydning, da der jo er saadan en Rivt om deres Værelser. Er det virkelig Tilfældet, at Secrétans, som Fruen skriver, er rasende, saa maa de jo være nogle sande Asener, men det har jeg da ogsaa længe havt en Anelse om, og desto bedre kan jeg forstaae, at Lelia ikke kan udholde at være mellem nogle saadanne skarnsasenagtige Mennesker; hun, der er vandt til noget ganske andet. Naar jeg var Fruen, vilde jeg blæse dem et Stykke ... Hils Lelia og siig hende, at hun har min fulde Sympathie, ... kun kan jeg ikke forstaae, at hun kjender sig selv saa lidt, at hun kunde tro dette Arrangement muligt.«

Hvad der midlertidig var det vigtigste, var, at Krieger – »lille Vor-Herre«, som Lelia sommetider kaldte ham – tog

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

den stakkels Lelias parti, og hun forlod Secrétans. Han fik et taknemmeligt brev fra hende: »Kjære Geheimeraad! Jeg kan ikke lade være at sende et Par Ord i Mamses Brev for at bringe Dem min inderligste Tak for Geheimeraadens Medhold. Jeg blev meget henrykt, da Mamse fortalte mig, at Geheimeraaden havde skrevet, at Mamse hellere maatte opgive mit Franske, da jeg dog ikke kan udholde at leve en Dag uden at see hende.« Navnlig nu, hvor hendes moder var blevet syg, vilde hun give alt for at være hos hende og hjælpe hende. Hun fortsætter: »Jeg længes meget efter den Tid, da Geheimeraaden kommer hertil, saa vil Alt nok blive ordnet, som det skal være, men for mig er der jo en Evighed til. Jeg troer virkelig ogsaa, at Mamse vil blive bedre, naar hun har sin Trøst (som hun kalder Geheimeraaden) i Nærheden af sig, ja, vi vil Alle gjøre, hvad der staaer i vor Magt for at faa hende rask igjen. Nu maa jeg slutte med endnu engang at sende den bedste Mand i Verden Lelias Taksigelser.«

I det sidste brev til Krieger, inden han kom til Lausanne, skrev fru Heiberg: »Lelia venter kun med Længsel paa det Øieblik, da vi skal reise videre, for at vi atter kan samles.«

Til Lelia selv havde hun skrevet: »Min egen søde Lelia! Tak for Dit kjærlige rare Brev. Men, mit søde Barn, hav nu lidt Taalmodighed, Du kan tro, at jeg Nat og Dag tænker paa Dig, og hvorledes vi skal indrette det bedst for Dig. ... Jeg har imidlertid betænkt og kan trøste Dig med, at Du ikke skal blive hos Secrétans og vi tage bort, men tager vi noget andet Sted hen, da skal min lille, kjærlige Lelia følge med. Hav derfor nu lidt Taalmodighed i den korte Tid. Hvorledes jeg arme Menneske skal bære mig ad med Secrétans, det bliver en anden Sag. Tusinde Kys fra Din Mama.«

Og en kort efterskrift: »Spar nu lidt paa de stakkels Øine. Jeg har ventet paa Dig hele Formiddagen.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Da de kom til Italien, blomstrede Lelia igen op, og hendes moder glædede sig af ganske hjerte derover. Hun var, fortalte fru Heiberg Krieger, »som en lille vælig Steengjed, der hopper fra Steen til Steen i overgiven Glæde.« Da familien nogle år senere tilbragte sommeren i Sandefjord, benyttede hun det samme billede om sin datter: »Lelia springer som en lille Gjed op ad Fjelde og ned ad Fjelde.«

Mens fru Heiberg var i Rom, havde Krieger beklaget sig over, at hun skrev så lidt om Lelia, og hun svarede ham: »Da er det en Skam. Lelia er paa det Stadium i Livet, hvor Alt qvidrer inden i hende. Hun har endnu ingen Skuffelser haft, og seer Himmelen »fuld af Violiner« ... Hun er yderst fornøielig og livlig til dagligbrug, fuld af Skjællemsstykker fra Morgen til Aften. Dernæst har hun virkelig meer og meer faaet en procurator-Forstand, giver pudsige, skarpe Svar og kan snoe sig fra Alt, hvad hun vil. Ogsaa lader det til, at Herrerne synes godt om den lille vævre Skabning! »Hende tager de,« siger Bjørnson. Dernæst er hun ferm i vor lille Husholdning og mig til megen Nytte.«

Alle tre pigebørn havde – til forargelse for mange af deres omgangskreds i København – talrige »Inclinationer«, men mens Sarah og Anna oplevede alvorlige kærlighedshistorier, hører man næsten intet om Lelias hjerteaffærer.

Fru Anna Poulsen skriver i sine erindringer, at det fortaltes, at Lelia på Italiensrejsen havde truffet en godsejer fra Milano, som havde friet til hende, men at hun havde sagt nej, da hun ikke kunde tænke sig at skilles fra sin moder. I de Heibergske breve findes der ingen oplysninger om denne sag, hvad der i og for sig er overraskende.

Af nogle sætninger i et af Annas breve fra Italien til Krieger ser det ud til, at Lelia havde været interesseret i sin veninde Mathilde Rothes broder Tyge – eller måske snarere han i hende? Anna skriver, at hun har fået brev fra

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Mathilde, der dog »ikke med et Ord omtaler hele Sagen og sender mange Hilsener fra ham, hvortil Lelia kun svarede: »Den frække Karl«.«

Givet er det, at hun stadig mere end de to andre klyngede sig til sin moder, og at denne omfattede hende med en særlig ømhed, i forståelse af, at Lelia trængte ganske specielt til hende. Denne ømhedstrang lyser for eksempel ud af et brev til Krieger, hvor fru Heiberg fra Myrer i Norge i sommeren 1877 fortalte, at Sarah og Anna var rejst bort et par dage: »Imidlertid deelte min lille Lelia min Ensomhed med mig i det bedste Humør. Hendes inderlige Kjærlighed til mig er virkelig rørende. Hvor naturligt, om hun havde haft Lyst til at være med de Andre; men hun syntes, at det var deilig at være ene med mig.«

Det samme gentog sig, da de to år efter var på Bygdø: »Anna og Sarah reiste da igaar til Sandefjord, glade og, som de lykkelige Unge pleie, i stor Forventning om Alt, hvad der vilde møde dem under dette ottedags Ophold der. Imidlertid er min lille Lelia hos mig i godt Humør, og med en vis Tryghed over at være ene Hane i Kurven.«

Næste år var de atter i Norge. Fru Heiberg fortalte Krieger, at hun havde måttet berede Lelia en stor sorg, idet hun ikke havde givet hende lov til at tage på en fjeldtur med nogle norske bekendte af dem; hun ønskede nemlig ikke »at staae i for stor Gjæld til denne Familie.« Og der var endnu en grund til hendes afslag: »Lelia er her i Norge vild som en Kat, og jeg veed ikke, om hun kom hjem med nogle Arme og Been mindre. Hun sagde forleden: »O, havde bare Krieger været her, saa skulde jeg faaet ham paa min Side!««

Havde Lelia haft en skuffelse i 1880, så fik hun det følgende år, hvor der blev ferieret på Bygdø, en stor glæde. Om den fortalte hun Krieger sådan: »Jeg skriver for at meddele, at mit mange Aars gamle Ønske er bleven op-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fyldt. Nu ere vi et Medlem mere af den hejbergske Familie. ... Jeg har faaet (omsider) *en Hund,* men ikke en, som kan gribe Tyve etc., etc., eftersom Fyren kun er 1 Maaned gammel; men han er aldeles fortryllende sød, er meget liden med brunt, krøllet Haar – og *næsten* blaa Øine, hvilket sidste Mama er meget optaget af. For Tiden leve vi *kun* for den, al vor Tale drejer sig udelukkende om Hunden – Mama er ganske forelsket i ham, han forstaar at gjengjælde al hendes Kjærlighed, thi hver Morgen, naar vi bringer ham ind til Mama, er han næsten ikke til at styre af bare Glæde over Gjensynet; han farer op og ned af Sengen med smaa Skrig. Mama kan sidde flere Timer itræk og smaasnakke med Hunden; om den forstaar hende, skal jeg lade være usagt.«

Det er et yndigt billede, Lelia her giver af sin moder, og man føler, hvor central en rolle hun spillede i familiekredsen, næsten ligeså stor en rolle som den søde Puk. Skildringen bliver suppleret af fru Heiberg selv, der et par uger senere med sit vanlige lune skrev til Krieger: »Lelia [lever] opdragende Puk i ubendig Kjærlighed; ... jeg [er] vist af Skjæbnen udseet til at være den, der skal tage Livet af Puk, idet den altid lægger sig ind i Folderne af Slæbet paa min Kjole, saa jeg nok engang, naar jeg hurtig reiser mig uden at ane dens Nærhed, træder den ihjel.«

Et par dage efter var det Anna, som fortalte Krieger om det nye familiemedlem: »Mama sidder og broderer *Heiberg* paa Puks Halsbaand, og Puk synes ikke videre om at hedde Heiberg til Efternavn, idetmindste giver den sig ynkeligt, saa idag har Mama ikke Tid til at skrive til Geheimeraaden, skulde jeg hilse og sige. Puk er vor Stolthed, vor Glæde, hele Familiens første og sidste Tanke, og Mamas ikke mindst. Den er arrig og begynder allerede at vise Symptomer paa et dygtigt forkjælet Barn.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kort tid efter var Krieger på besøg på Bygdø. At han fandt nåde for Puks hundeblik, kan man se af et brev fra fru Heiberg: »Alle mine Tre hilse paa det venligste, og ifald underbarnet Puk havde Brug af et Mæle, tvivler jeg ikke paa, at ogsaa han bad hilse den Herre, der ved første Blik gjorde et saa behageligt Indtryk paa ham.«

Lelia havde ikke overdrevet sin moders interesse for underbarnet Puk. Da tiden for afrejsen fra Bygdø nærmede sig, spurgte hun Krieger: »Troer De, at der er nogen Sandhed i, at vi ikke have Lov at tage vor lille Puk hjem med for Toldvæsenet i Kjøbenhavn? Det er for Øieblikket et meget vigtigt Spørgsmaal her i Huset. Den gode Fru Heise* har lovet at optage Puk mellem hendes andre Pleiebørn, men først maa vi jo have ham til Kjøbenhavn. [Hos fru Heise] kunde vi dog af og til faae ham at see og holde Skridt med hans videre aandelige, som legemlige Udvikling«. Hendes gode ven svigtede hende heller ikke denne gang, og en ugestid senere skrev hun glad: »Tak for Fripasset til Puk.«

Godt var det, at Lelia havde haft Puk at glæde sig over. For hun stod stadig i skygge af søstrene. »Tak for Deres rørende Omsorg for Lelia!« skrev fru Heiberg til Krieger. »Den lille Stakkel staaer især i den senere Tid saa kjendelig tilbage for Anna; hun bærer det saa stille og smukt, og just derfor gjør det mig saa ondt.«

I 1879 skrev fru Heiberg til Krieger: »Jeg fik i Dag Bud, at Fru Hennings har skjænket Verden en Søn. Lelia, der jo, som De maaskee veed, elsker smaa Børn lidenskabelig, udbrød ganske Naivt ved denne Efterretning: »Uf, det Af-

* Fru Ville Heise havde efter sin mands død købt herregården Rydebäck i Skåne og der indrettet et hjem for scrofuløse børn.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skum, hvor jeg misunder hende, gid det var mig!« Det var godt, at ingen dydsiret Dame hørte dette Udbrud.« Både den lidt kunstlede måde, hvorpå barnefødslen omtales og fru Heibergs kommentar til Lelias reaktion er typisk for brevskriverindens – eller rettere sagt: tidens zarthed på dette gebet.

Nogle måneder før havde fru Heiberg takket fru Betty Hennings og hendes mand for en hilsen til sin fødselsdag. Hun skrev til hr. Hennings: »Vil De omfavne Deres Hustru paa mine Vegne og bringe hende min Tak for min Yndlingsblomst Violerne . . . Violer er jo ellers en Foraarsblomst. Gid da, naar Foraaret kommer, Deres Hustru rask og glad maa trykke en lille Foraarsblomst til sine Læber og sit Hjerte.«

Da hun lykønskede Emil Poulsen til fødslen af en søn, formulerede hun sin gratulation sådan: »Gud skee Lov, at det lille nye Menneske der forøger Familien, nu er ankommet . . . At det var en lille Herre og ingen Dame, var vel efter Ønske, thi Damer er der jo i hele Verden nok af.«

Fru Heiberg havde ret i, at Lelias kærlighed til børn var noget karakteristisk for hende. Det var den, der knyttede hende så nært til familien Emil Poulsen. Som så mange andre unge piger på den tid beundrede hun den noble fremstiller af Bertran de Born og Ambrosius. Dette gav anledning til, fortæller Anna Poulsen, at »selve den 74-aarige »Mama«« i 1886 harcellerede derover i en kåd fødselsdagssang til Lelia, på melodi af »Den evigglade Kobbersmed«, hvori det hedder:

»I Kunstens Tempel sidder hun hel ofte med et Smil
Og sværmer – og sværmer – for Christian* og Emil.«

* Skuespilleren Chr. Zangenberg.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

At Sarah og Anna for øvrigt heller ikke var ufølsomme for den omsværmede skuespiller, kan man se af deres breve fra Lausanne. Om en af sine »Inclinationer« skrev Anna til sin moder: »Du skulle bare se ham, Mama, der gives ikke et prægtigere Ansigt end hans; han har E. Poulsens Øjne og gaaer ogsaa med Lorgnetter, han er paa Størrelse med, ja med hvem, temmelig lille, Haaret er skjønt skillet i Midten, redt ned i to Tunger i Panden, en lille Rose i Knaphullet mangler ikke, eller ogsaa en lille Violbouquet med Vedbendblade ... Ja, man holder paa saadanne smaa Finesser her i Lausanne.«

Til Lelia sendte Anna et fotografi af en anden af sine kavalerer og skrev: »Se paa hans dejlige E. Poulsenske Øjne, der i Virkeligheden ere bekrandsede af sorte Fjedre; Alder 23.«

Sarah skrev hjem: »Lelia ... er saa doven til at skrive; hun glemmer nok sine Søstre for lutter Veninder og for »Emil«, men det er ingen daarlig Smag.« Og da Lelia langt om længe havde sendt hende et brev, svarede Sarah: »Det var jo trist, Du ikke kom med til Carneval; der narrede nok Din Emil Dig, og Tøsen fik sig en lang – lang Næse.«

Men det var som sagt ikke alene den fêterede skuespiller, der var magneten i det Poulsenske hjem. Anna Poulsen fortæller om, hvordan »Lelia eller Lili, som hun kaldtes, tit kom op til os og saa til Børnene og fik dem med sig ud for at lege med dem.«

I 1879 blev familien Poulsen hårdt hjemsøgt; alle deres børn fik difteri, og to af dem døde deraf. På denne tid skrev fru Heiberg til fru Poulsen: »Lelia er reent utrøstelig over Intet at kunne være for Børnene, for Dem, i denne tunge Tid, og det har kostet mig en Deel for at afholde hende fra at besøge Dem, men ... netop hun er særdeles modtagelig for al Smitte.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lelia – »Du lille, svage Fugl«

En af Emil og Anna Poulsens sønner, skuespilleren Adam Poulsen, har fortalt om, hvordan han som dreng løb på skøjter på Tivolisøen med Sarah, Lelia og Anna; bagefter gav Mama chokolade og læste op for dem af H. C. Andersen. Hun var pragtfuld som en østerlandsk dronning, og hun læste *Sneedronningen* med en fantasi, så de måbede.*

Lelia var og blev alle dage sin moders hjertebarn, selv om hun kunde finde Sarah nok så charmerende og Anna nok så kvik. Kun halvandet år før fru Heiberg døde, hvor hun følte sig gammel og trist og svag, var hun og Anna en tur i Jylland; imens skulde Sarah og Lelia ordne lejligheden i København, inden alle familiens medlemmer atter mødtes i Norge. Fra Aarhus skrev fru Heiberg til sin »egen søde Lelia«: »I Stakler, ja, I kan tro, at mine Tanker fulgte Eder ved enhver Flytning af de tusende Ting, som et Hus desværre indeholder. I høi Grad bekymret, om Eders Kræfter vilde slaae til, især Dine, Du lille, svage Fugl.«

Længere henne i det samme brev står der nogle linjer, noget af det mest hjertegribende af alt, hvad fru Heiberg har skrevet: »Du behøver ikke at ængste Dig for Trappen her, der er slet ingen Fare, og jeg lover Dig, at ethvert Skrit, jeg gaaer paa den, skal faae Navn efter Dig. Lelia Adele Heiberg, sin Moders søde, kjære Barn. Det er 7 Ord, og naar de ere udtalte, begynder jeg forfra: Lelia Adele Heiberg, sin Moders søde, kjære Barn, etc. etc. – Saa der er Intet at ængste sig over.«

Men ak, den søde anråbelse af Lelia sparede ikke fru Heiberg for ulempen ved den stejle trappe; for i et følgende brev til Sarah og Lelia måtte hun gå til bekendelse: »Jeg hører, at Anna, den Sladderhank, i sit sidste Brev har for-

* Radioforedrag af skuespiller Adam Poulsen 16/1 1960.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

talt Eder om mit Uheld med at falde ned af nogle Trappetrin. En Plet paa Næsen og lidt blaat paa Kinden blev hele Følgen heraf, og da min Forfængelighed har sagt Farvel, saa har jeg ikke taget mig dette Onde nær.«

Tapper var hun, for det var ingenlunde let for denne dynamiske kvinde at mærke, at det gik ned ad bakke. Humoren havde hun heller ikke sagt farvel til, det kan man se af efterskriften til brevet: »Naar jeg seer paa den Skrift, jeg sender Eder, da gaaer det mig som Paafuglene, der græder, naar de seer ned paa deres Been.«

I 1895, nogle år efter fru Heibergs død, fik Anna Poulsen det følgende brev fra Lelia:

»Kjære Fru Poulsen!

De har altid været saa sød, trofast og god imod mig, det er derfor af et taknemmeligt Hjerte, at jeg nu overgiver Dem denne lille Skaal, som Mama holdt saa meget af, og som jeg selv elsker. Mama fik den i Gave af Heiberg Aaret 1835, men endskøndt hun værnede om sin lille Skat, har dog Tidens Tand sat sine Mærker paa Skaalen, der nu gør den til en lille Antiquitet. Jeg vilde aldrig give den til andre end til *Dem,* som Mama holdt saa meget af, og hendes Kærlighed til Dem er gaaet i Arv til

Deres hengivne
Lelia Heiberg.«

Det er et brev, man kan læse meget ud af: Lelias stedse levende kærlighed til sin moder; hendes varme følelser for fru Poulsen; og sidst og ikke mindst træder fru Heiberg frem for een med hendes ømhed overfor de ting, der blev besjælede for hende gennem det, de havde betydet for hende. Den lille skål havde hævdet sin eksistensberettigelse, sit »liv« kan man vel sige, i fulde tresindstyve år.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

II

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jeg er kommet til at elske min Pen

Det var et voveligt eksperiment, fru Heiberg havde indladt sig på, da hun tog de tre små piger til sig. Spørger man nu, om dette eksperiment lykkedes for hende, da træffer det sig så heldigt, at man på dette punkt kan supplere sin viden gennem et hidtil upåagtet brevstof, som har interesse, både ved det, som det fortæller om fru Heibergs forhold til sine adoptivdøtre, og ved de oplysninger, det bringer om et led i tidens uddannelsessystem, hvorom man sjældent finder trykt materiale: pensionslivet i Schweiz.

I foråret 1872 var Sarah Heiberg 18 år, Lelia 17 og Anna 15, og fru Heiberg bestemte sig til at lade den ældste og den yngste af sine døtre tilbringe et år i Lausanne, pensionsbyen par excellence. Det faldt hende for øvrigt ikke let at sende dem bort. »Undertiden vender Hjertet sig i mig ved Tanken om Adskillelse,« skrev hun til Krieger.

Hun har meget muligt syntes, at det vilde være klogest for en tid at skille de tre søskende ad; Lelia, der jo altid hang særlig ved sin moder, vilde forresten helst blive hjemme.

Både Sarah og Anna var flittige og dygtige brevskrivere, og når de, skiftevis hveranden mandag, satte sig hen og skrev løs, blev det til breve på både 8 og 12 sider, ja engang nåedes et maksimum på 17 sider.

Fru Heiberg har gemt alle døtrenes breve til sig, ialt cirka 50, men disse har været suppleret med lange breve til Lelia og til frk. Mathilde Poulsen. Som Sarah engang skrev: »Du har rigtignok Ret i, at jeg udstrøer Breve til Højre og Venstre, og Du troer vist næppe, naar jeg fortæller Dig, at det er bleven mig en stor Fornøjelse, ja, jeg er virkelig kommet til at elske min Pen.« Dette glædede hendes moder meget: »Det er dog morsomt, min Sarah, at Du nu har Let-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hed med at skrive Breve. Husker Du, hvorledes Mamse maatte dictere Dig, blot Du skulde svare paa en Invitacion? Ja, saa udviklende er det at reise og staae paa egne Been. Anna og Du skriver virkelig meget smukke og nette Breve, det finder ogsaa Alle. Hvilken Forskjæld paa Eders Breve og det fra F.D. Hun taler jo heri, som Else-David-Skolemesters i *Barselstuen*. Ja, det er farligt at *ville* med Vold og Magt være *Aandrig,* saa gaaer det galt, og Alt bliver affecteret og unatur.«

Af fru Heibergs breve til døtrene er der bevaret 12. Det synes at være Sarah, der med størst pietet har gemt sin moders breve.

Ser man på Sarahs og Annas brevstil, da er den, som det vil fremgå af talrige citater i det følgende, beundringsværdig let og mundret, af og til med malice, af og til med den samme sentimentalitet, som man finder hos deres moder, ofte også med den samme bredde i fremstillingen som hun. Man aner ikke sjældent et ekko af hendes robuste stil. En lille ed veg ingen af dem tilbage for. De skrev så lende og livligt, som de talte. Med rette skrev fru Heiberg i sit første brev til Sarah: »Min søde Sarah! Tro ikke, at Du ikke kan skrive Breve. Det var just et sødt, venligt, kjærligt Brev, Du skrev til mig. Den Slags Breve holder jeg igrunden meest af, thi det var saa naturligt, som om jeg hørte dig selv tale.«

Til Marienbad sendte hun Krieger Annas første brev med spørgsmålet: »Synes De ikke, at det er et mærkeligt skrevet Brev ... af en 15 Aars Pige?« Da det en overgang så ud til, at dette brev til Krieger var bortkommet – mon det var blevet nappet af en spion? spurgte fru Heiberg bekymret – skrev hun til sin ven: »Det ærgrer mig især, at De ikke fik den lille Opmuntring at læse den Lilles livlige Fremstilling af hendes nye Forhold. At faae hende til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

at skrive det om, er ikke at tænke paa. Omskrivningen vilde blive affecteert, og det var det flydende og umiddelbare, der udgjorde dets Værd.«

I sine senere breve til Lausanne vendte fru Heiberg tilbage til, hvor god en brevskriver Anna var: »Annas Brev til Mathilde og Cesilie har moret dem Begge meget; ja, Anna er en Gavtyv, bare hun ikke ender med at blive Skribentinde, hun har to Betingelser herfor, Hukommelse og fremstillings-Evne. Jeg tænker, at jeg engang antager hende til min privat-Secretair, med en stor aarlig Gage.«

Betænksom som fru Heiberg altid var, lod hun det ikke blive ved ord, men viste sin påskønnelse i gerning. I sit sidste brev til Lausanne skrev hun: »Dit sidste Brev, min Anna, til Lelia har moret os meget. Din hele Beskrivelse af Bazaren er saa munter og livlig, at det er, som om man selv havde været med til den Hele Stads. Du har stor Lethed i at skrive, derfor har jeg inrettet en magelig Skriveplads for Dig, naar Du kommer hjem, thi saa skal det vel gaae for sig med at skrive til Lausanne.«

Sarahs og Annas ortografi er stort set korrekt, nogle numre bedre end deres moders. Dog plumper de af og til i med fremmedordene – ægte delitant Spil, Vesiter eller Veciter, Phalmebog, blaceret. Vanen med j efter g er sådan gået dem i blodet, at de skriver skjavagtig, kjoldt Kjød, ja endda enkelte gange gjaar for gaar. Flere gange skriver de inte, vel fordi det har været dagligsprog; og »natyrligvis« i gåseøjne for at give ordet en lille, gemytlig ekstradrejning. Det samme gælder »makkesløs«, som var familieslang; fru Heiberg brugte det også.

Laa og lagde brugte de i flæng. »Hele Huset ... laa sig til at sove,« skrev Anna og to andre steder: »Ingen af os laa Mærke hertil.« Og Sarah var ikke en smule bedre.

Et par pudsige sprogfejl støder man også på. Anna for-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

talte, at præsten holdt sig »rask og førig«, og engang i regnvejr var Sarah bange for, at hun og søsteren skulde blive som »drukne Mus.«

To unge Damer søger Rejseselskab

Det var på den tid blevet mode i de højere kredse, at man sendte sine børn til en pension i Schweiz. Det var en naturlig konsekvens af, at der var kommet jernbaner; rejsen kunde nu foretages uden de strabadser, der tidligere havde holdt kvinderne hjemme. Hvilken omvæltning dette var, havde fru Heiberg haft klart blik for. I sit manuskript til *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* skrev hun, der hvor hun fortalte om principperne for sine døtres opdragelse: »Det havde tidligere været min Anskuelse, at den megen Tid, der anvendes til fremmede Sprog, kunde benyttes bedre, men efter at Dampskibe og Jernbaner saa at sige havde faaet hele Verden til at vandre fra Sted til Sted, indsaae jeg, at fremmede Sprog er en Nødvendighed for dem, der bevæge sig i Selskabslivet.«

Tage med toget kunde Sarah og Anna ganske vist; de havde for øvrigt allerede et par gange været i udlandet. Men uden ledsagelse kunde det dog umuligt gå an. Fru Heiberg havde en del spekulationer for at finde nogen, der kunde tage sig af dem på nedturen, men hun fik det tilsidst arrangeret sådan, at hendes broder, skuespilleren Anton Pätges, fulgte de to pipgebørn til Lausanne.

Den altid tjenstvillige Krieger havde ganske vist foreslået, at han kunde afbryde sit kurophold i Marienbad for at møde Sarah og Anna i Nordtyskland og så tage med dem til Schweiz, men fru Heiberg tog ikke imod hans venlige tilbud. Man vilde måske tro, at det var, fordi hun ikke

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vilde gøre geheimeråden så megen ulejlighed; men nej, der var en anden grund til hendes afslag: »At lade Børnene tage allene med Dampskibet herfra i Haab om at støde sammen med Dem tør jeg ikke. Hvor let kunde De paa en eller anden uberegnelig Maade blive opholdt underveis til dem, da stod Børnene der ene og forladt. Jeg har ikke om Aftenen kunnet falde i Søvn ved Tanken om dette Uheld.«

Det havde været et problem at finde en passende rejseledsager til nedturen; men problemet blev endnu mere akut, da hjemrejsen nærmede sig, og i Sarahs og Annas breve fra deres sidste måneder i Lausanne blev spørgsmålet drøftet frem og tilbage. Allerede tre måneder forinden begyndte de at spekulere derover og spørge Mama, om hvem der skulde komme og hente dem? Hvordan hun havde tænkt sig, at de skulde rejse hjem?

Både i Rosenvænget og i Lausanne blev der udfoldet stor aktivitet. Der viste sig et par muligheder, men de blev atter forkastede. Om en af dem skrev Sarah: »Frk. Knutzon vil jeg nøde bede herom; De ere ikke meget behagelige, og da hun rejser hjem med sin unge Broder, vilde det maaske give Anledning til Snak i vort snærpede Kjøbenhavn, hvis vi to unge Piger fulgtes med Dem.«

Madame Secrétan blev taget med på råd. Hun foreslog, at, hvis Mama da ikke havde noget imod det, vilde »hun sætte i Avisen, at to unge Damer søger Rejseselskab for at følges med til Kjøbenhavn.« Ja, hvis de bare kunde finde en eller anden, der skulde til Lybeck, så var det ingen sag at være alene på dampskibet.

Fru Heiberg havde imidlertid fået en anden ide. Der var planer, (som imidlertid glippede), om, at Emma Secrétan skulde komme til Danmark som lærerinde for grevinde Holsteins børn: »Kunde dette lade sig gjøre, da kunde jo

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Emma reise hjem med Eder, og al vor Nød om Reiseselskab var hævet ... Er der ingen Handlende i Lausanne, som sender en Komic hertil? Det var jo ligegyldig, hvem det var, selv om det var en simpel Mand, naar man blot kjendte lidt til ham og vidste, at han var skikkelig.« Det blev dog hverken Emma, – der var et år yngre end Sarah! – der blev chaperone, eller den imaginære, skikkelige kommis.

For i den elvte time hørte fru Heiberg nemlig om en justitsrådinde Wulff, som med sin datter var på vej hjem fra Italien; den endelige ordning blev så, at de kom til at følges med dem. Fru Heiberg trak et lettelsens suk: »Nu lader det jo til, at jeg kan være rolig for mine Smaapigers Hjemrejse.« Anna mukkede lidt over, at hjemturen vilde vare fem lange dage, og Sarah sluttede sig til hende: »Er det ikke forfærdeligt; det gjælder at have Taalmodighed.«

Det Franske er som Musik

Hvad angik den faglige side af sagen, så synes pensionens standard ikke at have været høj. Sarah og Anna lærte sig at tale fransk, og klaverundervisningen havde de også udbytte af. Senere fik de sangtimer, og Sarah sang med i Cecilieforeningen i Lausanne, blandt andet i »Skabelsen af Haidn, som er meget smuk.«

Noget mere indgående studium af literatur synes der ikke at have været. Man får yderst sjældent noget at vide om, hvilke bøger de læste, ud over at Sarah engang fortalte, at en af husets unge sønner »har nylig læst Molières *Donjuan* for os. I denne Tid sidder jeg fordybet i *Nøddebo Præstegaard,* oversadt paa Fransk.« Les extrêmes se touchent.

Senere skrev Anna hjem: »Er det ikke morsomt, vi læ-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ser højt i disse Aftener *Hverdagshistorierne* paa Fransk, de morer meget Albert. Vi læser ogsaa Fru Thoresens Fortællinger.«

En enkelt gang hører man om mere opbyggelig lekture, der hvor Sarah skrev hjem: »Idag har jeg læst højt for Emma i halv-fjerde Time en Bog, der handler om Kvindens Mission og hendes Pligter ligeover for Manden og Børnene, skrevet af en afdød fransk Præst, Monod.* Jeg vilde ønske, Du kunde læse Den, thi Den vilde vist interessere Dig ... Naar man har læst denne Bog, ser man, hvor vanskeligt det maa være at være ægte Kvinde og smigret over saadanne Lovtaler over det kvindelige Kjøn.«

Hele uddannelsen var lagt an på det samme, der var gængs, dengang fru Heibergs svigermoder et par generationer før skrev sine *Hverdagshistorier;* man opdyrkede sine »talenter« og fik en vis all-round fernis, så man senere kunde gøre sig gældende i selskabslivet.

Historie blev der vist heller ikke gjort meget ud af. Nogle år senere opfordrede Krieger den unge historiker A. D. Jørgensen til at læse historie med fru Heibergs døtre, og efter at være begyndt derpå skrev han til rigsarkivar Secher: »Døtrene er aldeles uvidende i historie, og jeg har nu begyndt min skruphøvling.«

Det store aktiv var tilegnelsen af den praktiske sprogfærdighed, og i så henseende var Sarahs og Annas ophold i Lausanne en ubetinget succes. Engelsk talte de flydende; mærkeligt nok nævner de intet om, at det var, fordi det havde været deres første sprog, men dette har dog sikkert haft en vis betydning for dem. Man kan af tilfældige bemærkninger slutte, at engelsk ikke frembød noget problem for dem; for eksempel måtte de engang hjælpe Madame

* Adolphe Monod: La Femme. 1848.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

med at oversætte et langt engelsk brev til fransk. Anna fortalte i juli, at hun nu havde læst næsten alle de engelske bøger, Krieger havde givet hende med. Meget pædagogisk af geheimeråden.

Men det vigtigste var og blev det franske. Til at begynde med sagde Anna ganske vist ikke et ord; når hun snakkede med Emma Secrétan, foregik det »som vi bedst kan, lidt Fingersprog, lidt Engelsk, lidt Grimaser imellem.« Sarah begyndte meget fornuftigt først at tale med børnene: »Vi have sluttet os til Dem, indtil vi have lært saa meget Fransk, at vi kunne begynde at tale med de Voxne ... Men Sproget elsker jeg, det lyder dog anderledes smukt og elegant end det Danske.«

Det varede ikke ret længe, før hun og hendes søster fik munden på gled, trods Annas »grændseløse Afsky for Gramatiken.« Ja, efter at de havde været i Lausanne et halvt år, beklagede de sig over, hvor hurtigt man glemte det ene sprog for det andet. Dog trøstede de sig med, at det nok kom igen, når de atter var hjemme i Rosenvænget. Fransk var som musik, fandt de.

Der var kun gået tre måneder, da Anna skrev hjem: »Du spørger, Mamse, om jeg er begyndt at *tale lidt* Fransk, og jeg svarer herpaa med Frejdighed, at jeg er begyndt at *tale meget* Fransk; vi taler accurat lige godt ... Mit Danske begynder jeg saa smaat at glemme, tidt kan jeg slet ikke huske, hvordan man vender Sætningerne. ... Jeg begynder med at komme med Vitser, saa de Andre ler, f.E. i Søndags gik det fort, de beundrede allesammen min Munterhed, og jeg svarede: »Ja, jeg kan, naar jeg vil, men det er for dyrt til Hverdag!«« Et par dage senere fortalte hun, at »det gaar rigtig smurt med det franske.«

Da de havde haft besøg af deres to danske veninder, Michala og Hanne Fabricius, fortalte Anna: »Tænk, Sarah

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og jeg talte virkelig saa daarligt dansk igaar med dem, at de rettede os i et Væk, S. blandede endogsaa Franske Ord imellem, saa Du kan tro, at vi lo.« Og fra Sarah kom den supplerende bemærkning: »Det er en stor Skam, som vi allerede begynde at kludre med det Danske.«

Men hvem der ikke lo, var fru Heiberg; deres breve fremkaldte en reaktion, de næppe havde forudset. »Det fornøier mig ret,« skrev hun til dem, »at I endnu engang havde den Glæde at være sammen med Fabricius. Men kan jeg tro mine egne Øine, naar jeg læser, at I have glemt Eders Dansk? Fy, skam Jer noget! Taler I da ikke indbyrdes Dansk? Hvorledes kan det saa glemmes, især naar I dog paa samme Tid skrive mange danske Breve, og paa disse kan jeg ikke mærke, at I have glemt Sproget, som da ogsaa vilde være latterligt.«

Det var ikke den eneste gang, fru Heiberg kom i harnisk over denne sag. I februar skrev hun i en spydsk tone til dem: »Jeg vil da haabe, at I tale reent dansk, naar I komme hjem, thi ellers vil jo Alle tro, at I skabe Eder. Eders danske Breve lide meer og meer af franske Vendinger, ja, I forvæxle endogsaa *mig* og *jeg* med hinanden. Fy, skam Eder! Jeg tænker at høre Eder sige, naar I komme hjem: »*Mig* ønsker at gaae lidt ned i Haven!« Det vilde jo klinge smukt i danske Øren.«

Et par uger efter kom det til det, der diplomatisk betegnes som en episode, hvad der, når der intet adjektiv står foran, ej er af det gode. Sarah havde, lidet anende hvilken virkning det vilde få, fortalt, at en vis ung mand, Albert, havde »lavet en Poésie til Lydia og til Anna«, og nu vilde han også skrive en til hende. I en efterskrift til brevet talte hun om, at Lelia også skulde læse »Poésien«.

Til svar fik hun denne salut: »Den Poesie – som Du kalder den, det hedder ellers paa dansk et Digt og ikke

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

en Poesie – som Albert har skrevet til Dig, forekommer mig meget lidt smigrende for Dig. At sige at Du vel tænker paa Din Pynt, paa din Kjole – eller paa *ingenting* synes at tyde paa, at han mener, at Dine Tanker kun dreier sig om, hvad der er huult og flovt, men ikke om noget, der har virkeligt Indhold. Jeg i dit Sted havde taget dette Digt ilde op, thi det er jo dog virkelig med andre Ord at sige, at Du er en lille, ubetydelig, futil Pige. Saaledes seer det idetmindste ud for mine Øine. Holberg er det, troer jeg, der siger: »*De Grovheder, man ikke kan sige paa Prosa, skriver man paa Vers*«; men det er og bliver dog Grovheder. Maaskee mener han det ikke saa ilde, som det seer ud til.«

På denne tordentale svarede Anna: »Det Du har skrevet ... om Alberts Digt, er nu ikke Tilfældet; hvorfor han ikke ved, hvad jeg tænker paa, skulde være for at drille mig, fordi jeg her i Lausanne har faaet den Vane – om den er grim eller kjøn ved jeg ikke – at sidde længe og drømme uden at fæste mine Øjne paa et bestemt Punkt; mine Tanker flyver da uvilkaarligt til Hjemmet; ... og endelig, som Du skriver, finder han mig ikke uvidende, tværtimod, har han sagt til en Anden.«

Endnu en påmindelse kom der fra fru Heiberg: »Naar Du skriver til Fru Feddersen, saa vær opmærksom paa, at det bliver rigtig Dansk. Det er forfærdelig, som I ere gaaede tilbage i den Henseende. Fy! ! !«

Madame er mageløs

Af Sarahs og Annas breve fremgår det, at det på den tid var coutume ikke alene at sende døtrene, men også sønnerne til Schweiz, for at de kunde perfektionere sig i sprog.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

De to pigebørn omtaler en hel række unge, danske pensionærer: Raben (der blev holdt for at være kongens fætter!) og Rothe, der var »en Pokkers kjøn Fyr, men utilladelig blaceret; her kjeder han sig til Døde og gjør ikke andet end at gaa paa Gaderne i forskjellige Toiletter.« Senere fandt hun ham »net, høflig, beskjeden og meget velopdragen.« Man hører moderens vurdering gennem datterens ord. Endvidere var der Ahlefeldt, Holck Wintherfeldt og Scheel.

Da fru Heiberg skulde vælge en pension til sine døtre, gjorde hun noget så usædvanligt, at man studser over det. Af den unge Victor Andræ havde hun hørt Villa Beaulieu, der for øvrigt ikke måtte kaldes »pension«, fordelagtigt omtale, og hun satte sig derfor i forbindelse med Secrétans. De var egentlig ikke videre ivrige efter at optage to unge piger i deres hjem, de plejede kun at modtage unge herrer. Men oplysningerne om de to frøkner Heiberg lød så godt, at Madame besluttede sig til at gøre en undtagelse. Følgen blev, at Sarah og Anna havnede i en »ungmandspension«, og det tør siges, at dette for en ikke ringe del var skyld i, at de fik et »paradisisk« år i Lausanne.

Da der om efteråret blev et værelse ledigt hos Secrétans, spurgte Anna sin moder, om hun kendte nogen, der vilde derned; men »kun *Herrer,* ... ogsaa gjerne Drenge, ... men *nogle Gode.*«

Der kom for øvrigt unge fra alle verdenshjørner til Lausanne: engelske og franske, hollandske og tyske, italienske og spanske, russere og amerikanere.

Det er evident, at en væsentlig grund til, at de to unge pigebørn kom så godt efter det franske, var de seks unge mænd, de boede sammen med, og som de spøgte og pjankede med dagen lang. Man spørger uvilkårligt sig selv, om den kloge fru Heiberg havde forudset, at dette milieu

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vilde virke ekstra befordrende på sprogkundskaberne, og om dette argument derfor havde vejet tungere end risikoen for, at de muntre pigebørn skulde involvere sig for meget med herrerne? Når man læser Sarahs og Annas breve, er der unægtelig rig lejlighed til slige reflektioner.

Det var naturligvis ikke udelukkende af deres medpensionærer, at pigebørnene lærte at tale fransk. Det var også af den talstærke Secrétanske familie. Når samtlige medlemmer af den og alle pensionærerne var samlede, var de ikke mindre end to og tyve.

I et af Annas første breve får man en indgående beskrivelse af familien – »men Din udmærkede Fantasi maa rigtignok med,« skrev hun til sin moder. Der er »først og fremmest Pastoren, som, naar han begynder at tale, ikke gjerne vil høre op igjen; han ligner i sit Væsen meget Martensen.« Pastoren tog ikke del i undervisningen, han nøjedes med at læse op af biblen og udlægge teksten. »Dernæst hans Gemalinde,« fortsatte Anna, »hun er rigtignok elskværdig og rigtig kjøn, saa mild og god.«

Det gik Sarah og Anna, som det så ofte går, når man som ung kommer ud i verden med opladt sind. Til at begynde med tegnede alt rosenrødt: »Fruen er mageløs,« hedder det i et af Annas næste breve, »baade smuk og elskværdig«, og i et senere brev udbryder hun: »Fruen her er en Engel bogstavelig.«; også Sarah fandt hende ubeskrivelig elskværdig og fortalte i et andet brev, at »naar hun beder om Noget, tør Ingen sige Nej, eller rettere sagt *kan* ikke, thi hun gjør det paa en saa yndig Maade, at man ikke kan modstaa. Jeg troer, Du vilde synes godt om hende.«

I de senere breve skinner det dog igennem, at alt ikke vedblev at være lige ideelt. Anna blev skinsyg over søste-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rens evne til at charmere alle, deriblandt Madame: »Hun er vist mere elskværdig end mig,« betroede hun sin moder, »for det kan Sarah saa dejligt imod Fremmede, derimod for mig er det en Umulighed. Hun finder f.E., at Madame er det elskværdigste Menneske paa Jorden, det er hun jo rigtignok ogsaa, og især imod Sarah, thi Sarah behandler aldeles Madame som en Mama; men se, det er det, jeg finder er umuligt, og det er derfor, at jeg holder mig saadan mere for mig selv, tænkende *altid* paa Jer to, og sættende tre Roser (smaa Maanedsroser) ved Siden af Dig, Lelia og Mathilde, da I alle tre ere puttede ind i samme Staffeli.«

Inden hjemrejsen havde imidlertid også Sarah ændret sit syn på Madame, og i et af de sidste breve hjem skrev hun: »Du kan ikke tro, hvor lidt Fortrolighed Børnene her have til deres Moder, men hvor kan det være anderledes, hun er jo ingen kjærlig Moder for Dem, jeg har rigtignok haft et galt Syn paa Madame, hun er ikke saa rar, som jeg troede.« Og Anna mente det samme: »Ja, Mama, naar jeg kommer hjem, skal jeg fortælle Dig mange virkelig stygge Træk i Fruens Caracter.«

Foruden sprogkundskaberne havde Sarah og Anna også på et andet punkt haft et reelt udbytte af deres Lausanneophold, nemlig at deres horisont var blevet udvidet. Forholdene i familien Secrétan fik dem til at anstille sammenligninger med de kår, de selv levede under, og dette fik dem til endnu mere at påskønne, hvor godt deres eget hjem var.

Sarah skrev for eksempel, at hun syntes nok, at Madame på mange punkter mindede om hendes egen moder, »men hun er lidt for stræng mod sine Børn og nægter dem altfor ofte smaa uskyldige Fornøjelser; maaske er jeg forundret mere herover, fordi Du næsten altid opfylder vore

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ønsker, vi ere jo igrunden meget forvændte, imod mange andre Børn.«

I sit næste brev kom hun igen ind på forskellen mellem de to hjem: »Du vilde vist more Dig ved at høre de mest forunderlige Spørgsmaal, de Smaa gjøre; jeg tænker derved saa ofte paa, hvor tidt Du har forundret Dig over, at vi Børn gjorde saa faa Spørgsmaal, og igrunden er det [det] ogsaa, det er jo helt naturligt, at man spørger, for at vide maa jo spørges.«

Pudsigt er det at se den kvikke Annas sans for gallisk psyke. Hun fortalte Krieger, at hun og søsteren var tilfredse og glade, men »jeg kan just ikke sige, at vi Alle hverdags bringe det bedste Humeur med til Maaltiderne; altid er der En af os, der surmuler lidt, ja! endogsaa den lille 6aarige Dreng føler sig forpligtet til at raisonnere, og gjorde derfor den vise Bemærkning idag: »Comme la vie donc est pénible.«« Hvilken 6årig dansk dreng vilde have udtrykt sig sådan?

Man aner gennem brevene Madame Secrétans vanskelige dobbeltstilling. På den ene side var hun den fine frue, der gerne vilde stå sig godt med de unge, på den anden side pensionsværtinden, for hvem det var en finansoperation at have pensionærer. Da disse slog sig sammen for til nytår at give hende og præsten »en Foræring, ... som de kunne have Nytte af«, nemlig gardiner til salonen, mindes man spekulationerne over fødselsdagsgaven til salig fru Bittermandel.

Madame kvitterede på det nydeligste for presenten: »Anna, hils Md. Heiberg og tak hende fra mig for de smukke Gardiner, ... men glem det ikke, da jeg virkelig føler mig saa taknemmelig ligeoverfor hende.« Så sent som i april skrev Sarah forresten: »Madame fik til Julen de

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dejlige Gardiner af Pensionairerne, en stor Present, som endnu ikke er betalt.«

Madame stod for det huslige, og det var ikke let med den store menage. I september berettede Sarah, at i den tid, de havde været der, havde Madame haft det uheld at miste tre piger – »den Ene værre end den Anden« –, så at Sarah havde måttet give en hånd med. I december blev det endnu værre, idet den ene af pigerne gik sin vej efter et skænderi. Hun »slog i 2 Maaneder for 25 Francs istykker og endte med at sætte 2 Fyrfade, som man her bruger som Skammel, ... op i hendes og Kokkepigens Seng ... Den næste Morgen var næsten hele Lagnet brændt og den halve Dyne; da saa Madame skjendte paa hende, svarte hun leende, »hvad hun kunde gjøre for det, hun vilde virkelig ikke fryse ihjel, som Fruen maaske holdt af.« Madame er sandelig at beklage.«

Så var der alle børnene. Sarahs og Annas beskrivelse af dem fortæller også noget om dem selv. Den røber både iagttagelsevne, snusfornuft, humor og naivitet. Den ældste, Albert, var »en Dejlighed«; Henry var regelmæssig smuk, men med en indbildsk mine; Emanuel, som var elskværdig, men indbildsk, kaldte de »Lars«, fordi han mindede dem om en københavnsk Lars; han var atten år, høj, polisk og køn. Så fulgte Emma, der hurtigt blev perlevenner med Sarah, og Lydia, som var køn, »men udmærker sig ved Muggenhed«; hende blev de ved med at have et horn i siden på. Anna skrev engang arrigt, at »saa falsk en Kat som hende kjender jeg ikke.« Den næste i rækken var den 14årige Elisabeth, køn og rigtig rar og med »smukke Tanker«. Da hun i oktober rejste til Holland, var der almindelig gråd og tænders gnidsel. Elisabeths lille broder græd, som om han var pisket, og Anna fældede også tårer, – »dog laa Ingen Mærke til det, heldigvis!«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Derefter kom Laure, – »munter, men dog fornuftig« –, Linda, – »en grænseløs lille Vildkat«; og tilsidst den lille, filosofiske Etienne.

Dette muntre Aar i Suisseland

Gennem brevene kan man følge Sarahs og Annas dagligliv i pensionen året igennem; lektielæsningen i deres ikke videre »comfortable« værelse og brevskrivningen ved det store bord i spisestuen – »det er saa langt som vores, naar vi have Fremmede« – optog meget af deres tid. Om søndagen var der kirkegang, men »Præsten prækede efter min Mening rædsomt, aldeles som Carl Price i *Aprilsnarrene*,« fortalte Anna. Et opmuntrende moment for Sarah var dog, da hendes beundrer var i kirke, og »jeg kan ikke nægte, at jeg engang imellem stjal mig til et lille Kik kik.«

I juni tilbragte de en uges tid oppe i bjergene, og Anna var ganske betaget af de storslåede omgivelser: »Naturen er ... mageløs her, en Himmel dobbelt saa blaa som i Kjøbenhavn med Mont Blanc, der jo er aldeles kridhvidt lige imod det blaa; det var saa prægtigt, at jeg troede, at jeg havde stirret Øjnene ud af Hovedet paa mig for at se paa det. Jeg kunde aldeles ikke faa ind i Hovedet, at det var den Prik, jeg saa ofte har stridt for at finde paa vores Landkort, naar det rigtig kneb hos de kjære Lærerinder.«

Hele sommeren var der spadsereture, en aften »i det herligste Maaneskin, hele Tiden paa en bred Landevej, efter Din Smag, lille Mamse.« Der var også romantiske roture på Lac Leman.

Så fulgte efteråret, hvor de oplevede vinhøsten. De var ude på en tur, hvor de gik vild: »Vi fjernede os raskt fra Lausanne, men ingen af os laa Mærke hertil, da vi vare saa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sarah, Lelia og Johanne Luise Heiberg
i forgrunden Anna Heiberg
1871

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

optagede af at snakke og more os og snupse Vindruer og Pærer.« Da fejltagelsen blev opdaget, »kan Du tro, at vi skyndte os hjemad, dog havde vi Tid til at napse Vindruer.«

I vintermånederne steg lystigheden, og nu fik de to pigebørn lejlighed til at spille deres store trumf ud: deres dygtighed som skøjteløbersker. På isen fejrede deres lette gratie de største triumfer. I København gik der også ry af deres elegante skøjteløb; Benedicte Arnesen Kall skrev engang til fru Heiberg: »Jeg har hørt, at Deres unge Damer løbe saa smukt paa Skøjter, at man kan staa sig ved at gaa ind i Skøjteløberforeningen, blot for at have den Fornøielse at se paa deres gratiøse Løb!«

I januar skrev Sarah hjem: »Ere Anna og jeg bleven beundrede for vor Skøjteløben i Kjøbenhavn, saa blive vi dobbelt beundrede herfor i Lausanne; uophørligt runger det for Ens Øren: »Superbe, magnifique, quelle grâce!«« Og hendes søster fortalte: »Beundring høstede jeg ind fra alle Sider for min Skøjteløbing; ... det kan nok være, at Din lille glade Anna var henrykt over at kunde vise sig. Der var især 2 Englændere, der vare daanefærdige.«

Men just skøjteløbet skulde give anledning til en malør, hvori Anna livfuldt indviede sin moder: »Jeg maa dog fortælle Dig noget gyseligt, som hændte mig igaar paa Isen. Allerbedst som jeg løber med min Inclination, mærker jeg noget under min Kjole, der glider og glider; jeg griber mig da om Benene, slippende Fyren, og føler da, at det er min *Kø;* tænk dig, jeg havde lavet mig saadan en dejlig stor en til at bære min Klædes Kjole rigtig ud, og nu var Baandet knækket, og der stod jeg; jeg foer hen paa en Bænk og kaldte Sarah til Hjelp. Hun satte sig ved Siden af mig, men vi kunde intet gjøre, thi ikke saa snart havde vi sat os ned, før vi havde en hel Kreds Herrer omkring, der troe-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

de at gjøre sig behagelig ved at underholde os, men saa tog de Feil, thi jeg havde hellere set, at Isen var revnet, og at de Alle sank ned i under den, end at sidde der med rystende Knæer og maatte lade som ingen Ting, hørende paa deres Smigrerier, som naturligvis til enhver Anden Tid vilde have moret mig meget. Paa Dansk fik jeg da sagt til Sarah, at hun maatte løbe i Kjede med dem Alle, saa at jeg saalænge kunde hale den frem og gjemme den, men hvor? Inden jeg fik besvaret alle de Spørgsmaal, hvorfor jeg dog blev siddende, om jeg var syg eller træt ogs., varede en Evighed for mig stakkels Tøs; endelig var de borte, og hvordan jeg med mine rystende Hænder fik halet Køen frem og gjemt i min Lomme, har jeg ingen Ide om. Min Lomme stod naturligvis ud som en Bulk, men det skjulte min Tuniks rige Folder over Maven, og i min Muffe havde jeg Indmaden af Køen, saa jeg var i en Helvedes Pine, som man siger paa godt Dansk. Oh, Mama, herefter tør jeg saamæn aldrig mere tage en Kø paa.«

Den fornøjelige side af deres tilværelse indskrænkede sig langt fra til større festligheder, selskaberne, ballerne og amatørkomedierne. Havde de intet specielt for, blev aftnerne tilbragt med at lege, og det lader til, at Sarah og Anna var en stor akkvisition for pensionen, for de introducerede alskens danske lege.

De aflægger så detaillerede referater herom, at det måtte være en lækkerbidsken for en folklorist. Der var enkemand, høg over høg, blindebuk, saltebrød, frierleg, atter og atter ordsprogsleg, panteleg, hvor der blev bundet buketter, plukket kirsebær, og sagt sandheder; orakelleg, spåleg, forundringsstolen, tøffelleg, kortkunster, og firkort. Og når der blev danset, var det med alle de danske ture: skammelen, lysene, fingrene, lommetørklæderne, møllen osv. Kotillon var der selvfølgelig også.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sarahs og Annas breve giver gennem spredte ytringer god besked om, hvor strenge formerne var. De to pigebørn gjorde ikke større oprør imod etikettens stramme krav.

Den ydre omgangsform havde sit stive ritual. Som noget særligt noterede Anna en dag om en ung pige i nabohuset, at »jeg har spillet engang imellem Boldt med hende, uden at være præsentæret eller noget, men hun er meget velopdragen og net.« Og ved et bal måtte hun »klinke med dem, som jeg endogsaa ikke kjendte.«

Vi hørte om, hvordan de to unge piger ikke kunde rejse til og fra Schweiz uden ledsagelse; skulde de en enkelt gang tage alene med toget, »kjørte vi følgelig paa 1ste Klasse.«

Mere prekært blev det naturligvis, når de var i selskab med »Fyre«, og det var de næsten altid. To af de unge herrer vilde have dem med ud at ride, »men det kunde jo slet ikke gaa, for det første ingen Ridekjoler, desuden kjender vi dem ikke nok hertil; sejle vilde de da saa have os med til en Aften med en af Husets Døttre, dette gaar jo bedre an.«

En ytring af Sarah viser, hvor herligt de fandt livet i Lausanne: »Det er dog dejligt engang at finde et Sted fri for al Snerperi, hvad vilde Kjøbenhavnerne sige, naar de unge Damer spadserede uden Ældre paa Gaden med de unge Herrer; De vilde da mindst daane.« Men så får hun alligevel skrupler og tilføjer til beroligelse for Mama: »Oftest ere En af de Smaa med for Formens Skyld. Vi spadsere naturligvis kun, hvor der er en Masse Mennesker.«

At unge mænd og unge piger løb på skøjter sammen, var der gudskelov ingen, der tog anstød af, vel at mærke, når det foregik om dagen. Da to af pigebørnenes venner en aften kl. 11 drog afsted for at løbe på skøjter, »gik vi ud

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i Haven for at ledsage dem lidt paa Vej, og de bad os naturligvis om at tage med; vores to Inclinationer havde nær plaget Livet af os, men vi lo dem bare ud, skjøndt ... vi havde stor Lyst dertil.«

Den sø, hvor der blev løbet på skøjter, lå oppe i bjergene, halvanden time fra Lausanne, så der blev tit spenderet en vogn derop, og de unge herrer var ivrige efter at invitere Sarah og Anna med. Mon det nu også var passende? spurgte deres moder. Men Sarah beroligede hende: »Jeg tror ikke Du har Skam af Dine Basser. Hvad Touren alene i Vogn med de to, som Du har Ret i os næsten ubekjendte Herrer, angaar, saa vil jeg fortælle Dig, at det kan fortræffeligt gaa an her; der er Ingen, som har ondt deraf, da det her er ganske almindeligt at følges med de unge Herrer, og især naar det er til Isen ... I Kjøbenhavn turde man jo aldrig vove sig alene med en Herre, uden at der strax blev snakket derom og lavet Historier, som sker *nok* foruden det. Her i Lausanne lever man mere naturlig, og derfor more man sig igrunden meget bedre. Desuden, naar man opfører sig *ordentligt*, saa kan jo ikke om Alt saa meget gaa; og det gjøre vi virkelig.«

Den septemberaften, hvor en del af ungdommen havde været på tur og var gået vild, begyndte det at mørkne, og »Sarah og jeg begyndte saa smaat at blive trætte, og Herrerne fik da Lov til at hale os i deres Stokke; ... tilsidst bød Albert mig Armen, og John fulgte hans Exempel med Sarah; vi spurgte dog først Emma, om det gjorde noget, men hun svarede: »Aldeles ikke, De som Fremmede kan gjøre Alt, men derimod kunde jeg og mine Søstre ikke gjøre det, uden at man strax forlovede os.« ... Kl. 7 kom vi hjem, og heletiden, ogsaa gjennem Byen, gik vi med dem under Armen, dog ogsaa kun efter at have spurgt Emma.«

At være alene sammen med de unge herrer indendørs gik

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

heller ikke an. »Igaar Søndag var jeg en lang Tid oppe paa Sønnernes Værelse hos Alfred. Du bliver vist forskrækket, men Madame Revel var ogsaa deroppe, og jeg benyttede mig af Lejligheden for at se den dejlige Udsigt.« Ja, selv i salonen var det vovet at være tête à tête med »Hankjønnet«: »Alfred opsnuser mig altid, og denne Gang for at bede mig om at synge for ham i den lille Salon. Jeg fandt ikke, det kunde gaa an at sidde der alene med ham, og paa den anden Side vilde jeg gjerne opfylde hans Ønske, for den lille forfængelige Strik følte sig naturligvis smigret, og da derfor Emma forsikkrede mig, at hendes Broder ikke bed, og da Familien ikke fandt det upassende, sagde jeg ja.«

At man var De's med de unge herrer var en selvfølge. Dog skrev Anna: »Vi ere saa gode Venner med Lars, at han kalder os Sarah og Anna, det gjøre de forresten allesammen undtagen et Par Monsieurer.«

Men også med kvindelige jævnaldrende var det en sjældenhed, at man blev Dus. Michala og Hanne Fabricius kom jo på besøg fra Montreux, – »jeg skreg og hvinte og foer som en Gal ned,« fortalte Anna, da hun så kanten af en drosche. »Det var dem!« Den gensidige fryd over at træffe landsmænd var så stor, at, som Sarah meget pudsigt beretter, »vi for første Gang sagde Du til hinanden, men det faldt mig svært at huske det, da jeg nu er vandt til at sige De, endogsaa til de smaa Secrétans, ja endogsaa Hunde og Katte er man paa Fransk saa høflig at sige De til, en temmelig overdreven Høflighed.« Det kneb forresten i begyndelsen for dem at huske at sige du til veninderne, men senere forkyndte Anna: »Vi ere Dus paa Kraft.«

Sarah og Anna overholdt formerne; kun een gang var Anna ved at gå for vidt. Hun havde fortalt Mama, at Emanuel Secrétan havde givet hende en pakke cigaretter. Fru Heiberg nedlagde omgående veto, og Anna var en artig

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

pige: »Da jeg læste Dit Brev, gik jeg strax ud paa Gangen, fik Fat paa ham og gav ham, med 1000 Tak hele Pakken tilbage, hvoraf jeg kun havde røget et Par. Jeg forklarede ham naturligvis min Adfærd, og tillige bedende ham om, ikke mere at friste os med Tilbud af disse; saa Du ser, min egen Mamse, at vi ere lydige Børn.«

Får man gennem Lausanne-brevene meget at vide om tidens strenge anstand, så får man også enkelte glimt af det dagligsprog, der ellers decent holdtes udenfor literære produkter.

Under søstrene Fabricius' besøg forefaldt der en penibel situation, hvorom Anna fortalte: »Saalænge at Michala var paa Bummelum, ventede vi paa hende udenfor, og nogle af vore Herrer kom da til, og vi førte naturligvis en lang Conversation, medens stakkels Michala stod og skreg paa Dansk: »Hvor er her mørkt som Natten, Gud, jeg falder.««

Sarahs mave var ikke altid i den bedste orden, men Anna kunde i begyndelsen berolige sin moder med, at »Sarah kommer meget godt til Mesteren.« Senere gled det ikke så glat: »Hos Mesteren har hun ogsaa haft Møje med at komme og har drukket al Slags og taget ind, uden at det hjalp.«

Man er jo Modedukker

I opdragelsen af sine døtre fulgte fru Heiberg, som man vil have set, på mange punkter de leveregler, hun havde opstillet i sin *Spectatrix*-artikel. Men een undtagelse var der. *Spectatrix* havde formanet mødrene: »Indlad Dig ikke med dine Døttre i den evige Snakken om Klæder og Stads.« Selv skrev fru Heiberg kun sjældent derom, men så meget mere gjorde Sarah og Anna det.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I brevene hjem til Rosenvænget er der eet thema, som er uudtømmeligt; det er klædedragten. Sarahs og Annas talrige beskrivelser af deres tøj kaster et refleks tilbage på deres moder; det er ganske tydeligt, at påklædningen har været en betydningsfuld realitet for dem alle fire, den har været diskuteret til de mindste detailler og med sagkundskab fra alle sider. Og det er jo kun rimeligt, at det var sådan. At den store skuespillerinde ofrede mange tanker og megen tid på sine teaterkostumer, kan man se både af hendes erindringer og af hendes breve, for eksempel af de anvisninger, hun i 1840 gav sin unge protégée, Sophie Abrahamsen, da denne skulde optræde på Christiania Teater.

Fru Heiberg vidste perfekt, hvordan man skulde klæde sig. Som tiden fordrede det, forsagede hun selv i privatlivet de brogede farver, efter at hun var bleven enke, men så meget mere må det have fornøjet hende at have de kønne unge piger om sig. Her kunde hun få brug for sin smag og for sin fantasi.

Brevene fra Lausanne giver en lang række vidnesbyrd om, at klæder er med til at skabe folk, og de bringer ydermere et oplysende kulturhistorisk materiale til klædedragtens historie, et materiale, der fremlægges med lige så megen akkuratesse som i nogen *Journal des Modes;* og samtidig røber de noget om de indtagende, humørfyldte unge piger, der rent umiddelbart nød at se godt ud og at gøre lykke.

Det var ikke småting, de havde med til Lausanne af tøj. »Anna og jeg har idag været ifærd med at pakke vort Tøj ud,« skrev Sarah i sit første brev hjem, »og hvert Øjeblik kastede vi os ned paa en Stol og opgav næsten Haabet om at kunde faa Plads til den store Bagage, der naar Du hører, hvormeget den har kostet i Overvægt, vist vil bringe Dig i Forundring.« Tilsidst stod de »overvældede af Mathed ved vore Kufferter.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det var ikke så underligt, at de måtte have meget med, for de klædte sig om til middagen kl. 12 og atter til aftentheen. Man følger deres påklædning fra morgenstunden, og til de går til sengs, udmattede efter mange timers dans.

»Charmante, charmante«, udbrød en hollandsk dame, da hun så Anna i hendes rosenrøde, stivede morgenkjole. Sarah var mere magelig af sig, og da hendes moder til hendes fødselsdag havde sendt hende en negligé-kappe, skrev hun i sit takkebrev: »Den er mig en uundværlig Morgengjest, som rigtig er noget for den dovne Sarah ikke at behøve strax om Morgenen, naar man staar ud af sin dejlige, varme Seng at preparere Fuglereden, thi det kalder jeg vor Frisure, men man er jo Modedukker og holder nok af at være iført Uniformen, som Du altid siger.«

Sommetider gik de med udslået hår, som man ser det hos Lelia og Anna på gruppefotografiet af dem. En englænder, der mødte dem, troede, »at vi ere Engelske, da vi have vort Haar hængende – man mindes Courbets unge englænderinder. Anna var for øvrigt ængstelig for, at hendes hår skulde falde af »for alt det Krusevæsen.« Den gang Anna optrådte i sin rosenrøde morgenkjole, havde hun »naturligvis hængende Lokker ... Ja, Mamse, Du kan ligesaa gjerne strax kjøbe mig en forloren Krøllenakke for at have den, naar jeg kommer hjem, parat til at bære den første Dag, thi mit Haar fjerner sig fra mit Hoved med stærke Skridt; det er tungt, da det, som Du siger, er vor eneste Prydelse, og Du har slet ikke Uret. Vor Teint er som sagt ikke gaaet tilbage her, tvertimod; ... hver Aften gnider jeg mig i Ansigtet med det Eau de Cologne, Du har givet os med, og mine Øjenbryn forsømmer jeg da heller ikke med Olien; saa om Natten er jeg uappetiteli, men om Dagen, mine Børn, er jeg lækker.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

De fik også en af de schweiziske unge damer overtalt til at tage sit kønne, blonde hår »ud af Nettet, skjøndt hun er 22 Aar«; hun så »yndig ud med det hængende.«

Men det udslåede hår krævede store forberedelser. Anna fortalte engang om, hvordan Sarah »fletter 16 Pidske, da hun skal til et lille Bal imorgen.« Og da Laure Secrétan skulde til kostumebal, havde Sarah »kruset og brændt hendes 12 Smaapidske.«

En anden gang beskrev hun, hvordan de begge havde været til bal: »Sarah og jeg vare virkelig nydelige i vore lange Slæb og vore røde og grønne Baand og Sløjfer makket ind i »Fuglereden« og vore store Sløjfer af samme Farve foran; ellers havde vi Arm-Kors og alle vore Herligheder paa ... Madame havde hørt Folk sige til Festen: »Men hvem er dog de to nydelige unge Piger, sikke Slæb, sikke Kjoler, sikke Skjørter, sikke Smykker ogs.««

I det samme brev fortalte hun også om en koncert, at »alle gloer i den Grad paa os, og tisker om vore Dragter, vore Frisurer, vore smaa Cocarder i Haaret, ogs.« Og fra en anden koncert kom der den følgende bulletin: »Jeg havde for første Gang mit lille blaa Tørklæde paa og min hvide Hat fra Md. Davidsen, pyntet med blaat, saa jeg var helt nysselig.«

Ved den næste koncert i Cecilieforeningen lancerede de to søstre en ny mode, hvorom Anna fortalte: »Vi havde pudret Haar ...; i Byen taler [man] om de to danske, der var saa nydelige med puddret Haar ... Ja, Mamse, vi saa virkelig ogsaa pene ud i vore sorte Silkekjoler, Forglemmigejer og Roser i det hvide Haar og lyseblaa Sløjfer foran og store Dyvikekraver af Tyll, men som vi ogsaa vare omringede af Herrer!« Og i det næste brev hedder det: »Vi ere virkelig saa nydelige; hele Haaret pudret og sat vold-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

somt højt tilvejrs; lilla klædes Kjoler paa; smaabitte Spidskraver af blaastribet Tøj og blaa Tørklæder knyttet i en flot Knude. Ja, vi ere virkelig søde.«

De foreslog endda deres moder at følge deres eksempel: »Puddrer man ikke sit Haar i Kjøbenhavn? Det skulde Du indføre, der er ikke Noget saa flatterende« – en henstilling fru Heiberg dog ikke fulgte. I sit svarbrev til Anna bemærkede hun tørt: »Naar I komme hjem, da maa I see at faae Anvendelse for Pudderet andre Stæder end i Haaret.« Men hun kaldte meget sødt Anna: »Du lille Pudderqvast.«

Om et af selskaberne skriver Sarah også: »Jeg skal iføres min sorte silke Kjole nedskaaret med en Mols Pibestrimmel*; en stor blegrød Sløjfe i Brystet, puddret Haar med en Rose paa Siden.« Det er nok om den tilsvarende sorte Silkekjole, at Anna fortalte, at hun fik mange komplimenter: »Jeg er nemlig meget elegant, iført for anden Gang i min sorte Silkekjole med Kriegers romerske Baand. Den hollandske Dame sagde: »Comme vous êtes jolie en soie noire,« og Madame svarede: »Elle est toujours jolie,« hvorover jeg blev rød; Du ved nok, at det har jeg en stærk Tendents til, og Madame synes ligesom Du, at det er saa kjønt for unge Piger.«

Til baller og selskaber var handsker obligatoriske, og derfor købte Anna sig et par med 4 knapper, »som her ere meget højere end hos os.« Til en lille uformel dans, »bestod vor Stads i vores klædes Dragter, smaa Spidskraver, vore nye Baand, vore Cocarder i det krusede, flagrende Haar, og hele Tiden dandsede vi uden Handsker.«

Sarah og Anna var ikke alt for langmodige overfor deres eget køn. Derom vidner en skildring af en søster til en af deres medpensionærer: »Marcs Søster ... er meget elegant,

* Muligvis er det denne kjole, Anna er iført på det portræt, der er gengivet overfor side 112.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hun holder Handsker med 4 Knapper til Hverdagsbrug; hun har saadan en Masse Kjoler med, baade af Silke og Krep og Uld og Klæde ... Det er den forfærdeligste Skavedukke paa Jorden, saadan som hun kaster det stakkels Hovede og de stakkels Hænder, som ellers ere beundringsværdige, og naturligvis overfyldt af Ringe.« Hvoraf synes at fremgå, at 4 knaps handsker til daglig efter Annas mening alligevel var lidt for meget af det gode.

En anden af medpensionærerne var en rig, ung englænder, hvis søster også var i Lausanne. Om hende fortalte Anna, at hun »var i Fløjel fra Top til Taa, det er meget smukt at se paa, men det brænder dog en Smule i Øjnene.« Og om en engelsk pigepension, der sad ved siden af dem til en koncert, meddelte hun, at »de sad og skjavede sig ... De vare forresten pokkers elegante og kjønne, men latterlige i deres Paaklædning.«

Det var moderne at drapere sig med shawler, og Anna skrev derfor til sin moder, at Sarah til sin fødselsdag »ønsker sig voldsomt et sort Donna Maria Flors Slør; maa jeg faa Lov at kjøbe det i Smug til hende?« Fru Heiberg sendte imidlertid også et shawl til hende, og Sarah var henrykt: »Det har været et af mine Ønsker, og hvergang Anna havde sin Burnus paa, har jeg sagt: »Gid jeg havde ogsaa Noget, jeg i en Fart kunde kaste omkring!« Det er rørende, lille Ma, som Du husker vore Ønsker.«

Begge pigebørnene var flinke til at sy, og de brugte megen tid på deres garderobe. Inden et af ballerne sad de oppe til klokken tre om natten for at arrangere deres stads, fortalte Anna. Sarah var også fiks på fingrene: »Søde Ma! Jeg har en Bøn til Dig ... Vil Du give mig Lov til at kjøbe noget Tøj til en Tunik til min grønne Kjole; den er saa umaadelig kort, at De andre lo mig ud, første Gang jeg havde Den paa, og Den er virkelig saa pæn og kunde blive

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

saa nydelig ved at blive forlænget ved Hjelp af Tunikken. Svar nu Ja eller Nej til Din lille, forfængelige Sarah, der sender sin Mamse tusinde Kys.«

Det er ikke alene gallatoiletterne, man hører om, også dagligtøjet kommer til behandling i brevene. Pigebørnene var blevet vel udstyrede hjemmefra, ganske vist med den moderlige formaning: »I maa være lidt god ved Eders Tøi, saa at I ikke komme nøgne hjem.«

Sarah skildrede, hvordan de var iført deres nye, gule lærredskjoler: »Man kan næsten daane, naar man ser Dem, vi føler os ogsaa ikke lidt stolte ... Madame udbrød, da vi fortalte hende, at vi havde faaet Lov til at faa Dem: »Enfants gâtés,« forkjælede Børn, og det har hun i Sandhed Ret i.« De må have været særlig indviklet syede, for Sarah bad i et senere brev sin moder: »Forbered Stine paa at gyse for de gule Lærreds Kjoler,« – vel når hun skulde stryge dem?

Den gode kost hos Secrétans (–»3 Retter Mad og Desert, – kogte Svidsker, syltede Kirsebær, syltede Aprikoser og herlige Buddinger og Alt i saadanne Masser, at vi rigtig nyder det,« oplyste den madglade Anna –) havde også eftervirkninger for de gule lærreds. I april fortalte Anna: »Jeg har ... benyttet mig af denne Uges Rolighed til at lægge mit gule lærreds Kjoleliv ud i alle Sømmene, fy! det var et uendeligt ubehageligt Arbejde, da det jo er broderet med hvide Lidser, hvoraf fulgte, at disse maatte øges i alle deres Snoninger, saa jeg var gal.«

I god tid før julen sendte fru Heiberg meget forudseende sine døtre penge: »Du er rigtignok mer end rørende saaledes altid at tænke paa Dine Smaapiger,« skrev Sarah, »og Du kan tro, at Anna og jeg bleve næsten tossede af Henrykkelse over virkelig at skulle eje en saa stor Formue; jeg holder nok af at være rig.« De forudså, at julegaverne til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

den store Secrétanske familie vilde gøre et beklageligt indhug i formuen, men de regnede dog med, at der kunde blive noget tilovers til dem selv: »Vi have tænkt os en Kjole og en Paraply, for som to forfængelige, coquette Tøse holder vi nok af at tage os lidt ud til vor Fordel for alle Fyrene.« Som sagt, så gjort: »Vores Parapluier ere saa yndige, af brunt Silke med tykke Hornskafter, med to store Kvaster ved af brunt Silke.« Særlig for Anna, der havde knækket sin paraply, så at hun var »beregnelig«, var det en god investering: »Ja, vi ere nogle dyre Pigebørn,« erkendte Sarah i den anledning.

Først efter jul blev der stunder til at købe tøj til kjolerne: »Vi have brugt 26 Alen til vore Kjoler af lilla Klæde.« Der var dog et aber dabei: »Den pure rene Nødvendighed byder mig at skrive Dig et Par Ord for at bede min lille Mama om en Gunst, nemlig om Din Pung ikke skulde være istand til at betale Syejomfruen for at sy vore Kjoler; vi havde som fornuftige Piger strax lagt Penge tilside hertil; men da saa Pigebarnet kom, ... kom de frygtelige Ord over hendes Læber, at der ikke var nok Tøj, og at i detmindste 1 ¼ Alen maatte til; Herregud, hvad vil Du, at man skal gjøre, slaas med de Pigebørn kan man jo ikke, skjøndt Lysten jo er der, saa Tøjet maatte kjøbes, og det blev 12 Franc for hver 1 ¼ Alen, saa Blodet strømmede ned ad Pungen, idet jeg lagde Haanden paa dens Laas for at betale den gjerrige, pengebegjærlige Kræmmer de 12 francs. Det bliver 3 Daler for begge Kjolerne, saa hvis Du vilde, blev vi himmelglade, lille Ma; thi ærligt talt tillader vor Formue det aldeles ikke ... Disse smukke, noble Kjoler have kostet os 85 francs, men saa ere de heller ej til at kimse af, tro Du mig; vi bliver virkelige søde i dem, ogsaa med vore elegante smaa Silkeparapluier. Tænk Trøjerne ere med smaa Lommer til Lommetørklædet, uf ha, lille Mama, ja Du er virke-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lig lykkelig at eje saadanne nydelige, smaa Døttre som os tre; hvilket et Kløverblad, midt i den ujevne, store, uhyggelige Græsplaine (Verden). Godnat Ma; Pengene til Syjomfruen nupser jeg hos Madame, ikke sandt?«

Den altid rundhåndede fru Heiberg opfyldte bønnen og fik fra den overstadigt lykkelige Anna et »Tak, Du lille rørende Mama !!!!!! ... Hør, ved Du hvad, har Du lagt Mærke til, at Penge er støbt rundt for at trille, og det udfylder samvittighedsfuldt sin Pligt.«

Men hvor rørende lille Mama end var, så var der dog een lejlighed, hvor hun fandt, at der blev trukket alt for store veksler på hendes gavmildhed. Det var, da Edouard Secrétan skulde giftes. Sarah forberedte meget diplomatisk sin moder på, hvad dette vilde føre med sig. Hun begyndte med at fortælle, at hun og Anna var blevet inviteret til et kostumebal på 40 par, »men der er jo ikke Tale om Andet end at sige nej, da det jo vilde blive en forfærdelig Udgift. Madame siger mindst 100 Francs for hver.« Så selv om det vilde blive lidt drøjt for dem at se de andre tage afsted, havde de sagt nej til indbydelsen. Hun fortsætter: »Nu kommer Sønnen Edouards Bryllup; før Brylluppet skal Secrétans have et stort Selskab ... Her have vi isinde at tage min graa og Anna sin sorte Kjole paa og til Brylluppet, det bliver nu det Værdste, thi her kan de unge Piger ikke komme i couleurt, men maa være i vidt, maaske for at se mere uskyldige ud. Anna og jeg kunne jo umuligt ved denne Lejlighed komme med vore andre forjaskede Dragter, der virkelig have udholdt en lang trofast Prøve. Du ser altsaa, lille Ma! ... Saa nødig som vi ville, maa vi til igjen at plage stakkels Mamse om to Molskjoler, da vi jo hører ... med til Brudeselskabet. Hvis der nu ikke er Raad dertil, maa vi jo den Dag krybe i Sengen, men man siger jo rigtignok, at det er farligt at lyve sig syg.« Hun slutter spøgende:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»Ja Ma, mit Ophold her tror jeg har gjort mig fornuftigere, dog hvad Toilettet angaar, tror jeg, at jeg er den gamle forfængelige Sarah.«

Tre dage senere svarede fru Heiberg på sin datters brev. Efter at have takket for det, skriver hun: »Men hvad maa jeg nu igjen læse! Atter Udgift til Eders Toilette. Det var virkelig slet ikke Meningen med Eders Ophold i Lausanne, at Alt skulde gaae ud paa Selskaber, Concerter og Baller. Maskerader er det vel bedst under alle Omstændigheder, at I bliver fra. Altsaa nu atter en stor Udgift, som ikke er beregnet. Jeg bliver i den Grad ødelagt, saa at jeg tænker, at naar I kommer hjem, saa bliver der ikke raad til det Mindste, det skulde I betænke. Altsaa hvide Molls Kjoler. Kan de ikke syes hjemme og I hjelpe til? I maa virkelig betænke at gjøre Udgiften *saa billig som muligt*. Hvorfor kan I ikke tage Eders klare Museliinskjoler med de sorte Prikker paa? Naar de blev pent vaxket og stivet og kolørte Bælter til, da indseer jeg ikke rettere, end at I vare pene. Alle veed jo, at I ere Reisende og ikke indrettede til at glimre med Toilettet paa et fremmet Sted. Ak, den Forfængelighed, naar den er rigtig udviklet, i Forening med Egoisme, da kan det blive til noget for en stakkels Mamse, der skal skaffe, enten hun kan eller ikke. Til et *Stue-Bryllup* var virkelig de klare Kjoler tilstrækkelige, I slemme Pigebørn! Der er nu Alt sendt mellem 14 og 15 hundrede Daler *(ikke francks)* men danske Dalere,* og hvad vil ikke gaae med, inden jeg har Eder staaende i min Stue? Ja, jeg vil rigtignok være glad, naar jeg har Eder her paany i god Behold!«

* I 1874 skrev fru Heiberg til brygger J. C. Jacobsen: »De ... veed vist, hvor langt man kan komme med en Indtægt af noget over tre Tusinde Daler, naar heraf skal betales Skatten.« Det er klart, at under sådanne forhold var en ekstraudgift på 1500 Rdl. ikke nogen ringe sum.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Derefter følger der lidt Københavner-nyt, og så slutter hun: »Og nu, I Blodigler, Farvel! Tak I Gud, at jeg holder saa meget af Eder, ellers lod jeg mig ikke saaledes tappe den ene Gang efter den Anden. Ja, gid I var her, thi jeg synes, at dette Aar aldrig faaer Ende.«

Moderens harme gjorde sin virkning på de to unge piger. »Hør nu, søde Mama,« skriver Anna. »Sarah og jeg have tænkt paa, at vi kunde godt spare Dig for Udgiften af de hvide Molls Kjoler, naar vi saa bare maa faa Lov til at kjøbe os et Par Sko og mig et hvidt Smækforklæde og en hvid klar Hue til Komedien; thi dersom jeg maa det, beholder jeg min Dragt paa hele Tiden, da jeg paa den Maade undgaar at bekymre mig for mit Toilette.«

Der skulde nemlig opføres en dilettàntkomedie i anledning af brylluppet. Den gik så godt, at »Din lille Anna gjorde sandelig sin Mamse Ære, thi jeg spillede »ganske superbt«, som man har sagt mig ... Sarah og jeg vare rigtig pene, S. i sin hvide gazes Kjole med den blaa Underkjole, ... og jeg var meget simpel, i min sorte silke Kjole og en Markbouquet i Haaret; midt under Soupeen maatte eller skulde jeg rejse mig for at klæde mig paa til Komedien, men da Pladsen var meget snever, ... var det med megen Courage, at jeg steg op paa min Stol med Benet op paa Bordet, og en to tre var jeg paa den anden Side og ude af Stuen. Jeg havde ikke kundet gjøre dette vovelige Skridt, hvis ikke Nødvendigheden tvang mig dertil; men til min store Glæde fortælle Sarah og Flere, at man havde sagt: »Se, der er en Demoiselle, der har Energi, og med hvilken en Gratie hun sprang der med sit lange Slæb. « ... Snart var jeg forandret til en lille Kammerpige, i Sarahs lilla Morgenkjole, mit nye søde Forklæde med Smæk paa og Lommer, sorte Sko og en lille yndig Kappe med pibede Strimler. Da jeg spurgte Henri, om mit Costume kunde gaa, sva-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Anna og Sarah Heiberg
ca. 1873

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rede han: »Aah! en lille charmante Annette.« Jeg traadte da ind paa Scenen og pludrede op, hvad jeg havde at sige alene, og Alle klappede, da jeg var færdig. Hele Comedien gik fortrinligt.«

Kort tid før Sarah og Anna forlod Lausanne, fik de et behageligt budskab, hvorom Sarah skrev: »Jeg er ligesaa henrykt som Lelia over de 50 Daler fra Vemmetofte; det er jo ikke saa galt, man kan blive helt nydelig derfor, og man holder nok af at være nysselig og kysselig, især naar man skal gjøre sin Lykke,« – en bemærkning, der i sin knaphed giver udtryk for noget ret centralt i de to pigebørns syn på tilværelsen.

Lutter Adonisser

Vi omtalte ovenfor, hvor afgørende en betydning legemsrhytme og gratie havde for fru Heiberg, noget, der utvivlsomt hang sammen med hendes livsgerning. Hun, der selv var en uovertruffen mester i at bevæge sig på en scene, havde også et skarpt blik for andres ynde – eller mangel derpå. Om fru Henrik Ibsen skrev hun i 1885 til Krieger: »Begavelsen lyser hende ud af Øinene. Endnu bedre vilde jeg kunnet lide hende, ifald hun havde lidt mere Skjønhedssans i det Ydre, men herpaa kneb det betydeligt.«

Det var imidlertid ikke alene apparitionen som helhed, der betød noget for hende; det var lige så meget detaillerne. Karakteristisk for hende er det, at hun i et brev fra Wien i 1854 fortalte Heiberg, at hun i et kaffehus havde lagt mærke til »en Italiener, der ... havde de skjønneste Hænder, jeg har seet.«

Både på scenen og udenfor den var det største af alt skønheden. Det fremhæver hun også stadig i sine erindringer. Ikke mindst et smukt ansigt nød hun. Af hendes døtres

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

breve oplever man gang på gang, hvor væsentligt dette var for hende. Man ser det for eksempel af en ytring af Anna til Krieger: »Desværre for stakkels Mama, Skjønheder har jeg ikke ført ind til hende; jeg troer ligefrem, at Skjæbnen chikanerer hende i det Punkt.«

Beundringen for de smukke ansigtstræk var blevet noget lige så reelt for hendes døtre, og familien havde en fast glose derfor: en Adonis. I Lausanne var der så mange Adonisser, at det gik Sarah og Anna til hovedet som hed vin. Sarah tilstod rent ud: »Mamse, man bliver næsten Herregal her i Lausanne.«

Kadetterne på et bal var »en mageløs smuk Samling, ... anderledes end vore Grimrianner hjemme«; og »Mandkjønnet« på promenaden, »hvor Alverden lapser sig som på vores Østergade«, var »mageløse Skjønheder ... Her er en Mulat, som er den kjønneste Herre, jeg har seet.« En ung amerikaner blev af Sarah karakteriseret som »en ægte Laps og Driver, men udmærket smuk.« Og så var der »en ægte Italiener, Livet strutter ud af de store, sorte, glimrende Øjne.« Og »hvilke Englændere med skotske Huer i Nakken!« Kort sagt, »her vrimler af lutter Adonisser.«

Det var ikke blot ude i byen, at de svælgede i skønhed. De Secrétanske sønner var heller ikke at foragte. Den ældste af dem, Edouard, der boede i Bern, var »næsten en Dejlighed« fandt Anna, første gang hun så ham; den næste gang beskrev hun ham som »en fuldkommen Skjønhed (endelig!!)«

Da de senere var med til Edouards bryllup, fortalte hun sin moder, at da præsten holdt en tale om fædrelandskærlighed, græd Edouards broder Henri »som et Barn og blev derved 1000 Gange smukkere. Ja, hvilket et Menneske, han er hvirkelig, som en Dame har sagt om ham, »un bel homme et un parfait homme.««

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Et smukt ansigt var et ubetinget plus. Fandtes det ikke, var man nødt til at se sig om efter andre forsonende egenskaber. Om en af pensionærerne sagde Anna, at »hvis han mangler Skjønhed, mangler han ikke Lune,« og senere skrev Sarah, nærmest forundret, om ham: »Elskværdig kan han være, saa grim som han er.«

En anden yngling blev betegnet som »en rødhaaret, grim Fyr, men meget vittig; han er ikke godt lidt af Nogen her.« Og om de Secrétanske børnebørn sagde Anna, at de var »ikke kjønne, men undertiden artige.«

Peter Matros

En medvirkende grund til at sende Sarah og Anna bort fra København en tid har rimeligvis været, at Sarah var begyndt at interessere sig for Peter Feddersen, kaldet »Peter Matros«, stedsøn af en af familiens bekendte, fru Feddersen,* der boede i Amaliegade 39.

Fru Heiberg skrev udførligt derom til Krieger: »Om Middagen havde alle tre Børn været til Afskedsgilde hos Feddersens, hvor de havde moret dem »guddommeligt«, men maatte gaa derfra, for om Aftenen at gaa til Martensens (et tidligere Lyfte), hvorover de vare reent ulykkelige, saa de kjedede dem saa gudsjammerligt hos Martensens,

* Fru Nanna Feddersen, f. Bilsted var i 1858 blevet gift med guvernør for de dansk-vestindiske øer, Hans Ditmar Feddersen, der i sit første ægteskab havde sønnerne Peter og Gustav. Fru Feddersen havde tidligere været gift med fideikommisbesidder Michael Conrad Fabritius de Tengnagel, og Sarahs og Annas veninder Michala og Hanne var børn af dette ægteskab.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

at jeg havde ondt ved at faae dem til at opføre dem med nogenlunde Anstand. Hos Feddersens blev der gjort stads af dem, ja, der blev endog overleveret dem et Afskedsdigt, hvoraf de ere meget stolte. Forfængeligheden slaaer en Klo i os fra Ungdommen af, og denne Klo har lange Neile, der senere med Møie maa trækkes ud en for en. Undertiden frygter jeg for, at denne hersens Peter dog har vidst at trænge dybere ind i Sarahs lille Hjerte, end godt er. Dog hvormange faaer sin første Kjærlighed realiseret? Hun deler da, hvis saa er, Skjæbne med den halve Menneskeslægt. Skal jeg være ærlig, og det er jeg jo altid ligeover for Dem, da troer jeg virkelig, at den dybe Melankolie, der har grebet ham efter den uheldige Examen,* bestaaer i, at hans hemmelige Ønske er blevet en Umulighed for ham. Dog kan jeg jo som andre Mødre tage feil i denne Formodning. Han er forkjælet, først af Damerne og dernæst i Hjemmet, hvor de Alle forguder ham. Istædetfor nu, naar han er færdig med sin Værnepligt, at tage rigtig fat paa en Livsstilling hos Onklen, tænker Moderen og Søstrene at overtale ham til at tage med dem et Aar til Mentona. Han er over 25 Aar, hvad skal der blive af hans Fremtid! Damer due ikke til at opdrage Drenge, det er vist, især naar disse ere gode og smukke.«

Et par uger senere fortalte hun sin ven om pigebørnenes afrejse: »Især paa Sarah mærkede jeg de sidste Dage en Deel Beklemthed, især naar hun skulde sige mig Godnat! Alligevel sagde hun Dagen inden Afreisen: »Anna og jeg har besluttet, at vi ikke vil græde, naar vi sige Farvel paa Tolboen.« Jeg svarte, at dette jo heller ikke behøvedes. Anna holdt sig tapper, men længe mærkede jeg, hvorledes

* Peter Feddersen var i 1872 blevet cand. jur. Han blev senere ministerialembedsmand.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sarah kjæmpede mod sin Følelse, og da det sidste Farvel skulde siges, brast hun i en saa rørende Graad, og sagde Farvel med en saa blød og inderlig Stemme, at Tonerne af hendes sidste Ord endnu lyde i mine Øren. En Deel af deres Venner havde samlet sig paa Toldboden for at tage Afsked med dem; ... den omtalte Peter er tilsøs for at aftjene sin Vernepligt. Gid nu Savnet hos de to Bortreiste ikke maa fordærve Opholdet for dem.«

Og i et følgende brev skrev hun: »Historien om Sarahs Forlovelse er da ogsaa fløiet til Lausanne med den Forskjeld, at Alle tro, at det er Anna, der er forlovet. Da det virkelig lader til, at det lille Pus har virkelig Hjemvee, saa tro Alle, at hendes Alvorlighed skriver sig fra Adskjellelsen fra den elskede Gjenstand. Hun skriver, lad dem da tro det, de Fæ!« Kort tid efter vendte Krieger hjem fra Marienbad, og dermed var det slut med deres korrespondance i denne omgang.

I brevene til og fra Lausanne blev Peter Feddersen flere gange omtalt. Allerede i Sarahs første brev hjem får man supplerende oplysninger om ham; hun fortæller om Henri Secrétan, at »han er en fuldkommen Skjønhed, i Smag med Peter, meget mørk Hud, sort Haar og et Par dejlige brune Øjne, Du bliver vist bange for, at han skal være altfor smuk.«

»Men,« forklarer hun senere, »vi kan aldrig lade være at sammenligne [ham] med Peter, og dog gives der ikke to mere forskjellige Mennesker. I Skjønhed ligner De meget hinanden, dog vælger jeg Peters, men hvad Carakteren angaar, hælder jeg til Henris Side, thi nu endelig indrømmer jeg Dine Ord, at Peter ingen Mand er, især naar man sammenligner ham med denne 22årige Henri, hvis mandige Caracter man i Sandhed maa beundre hos et saa ungt Menneske.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Helt havde hun dog ikke tabt interessen for sin danske ven: »A propos om Peter Matros, han er vel kommen hjem fra sin Islandske Tour; vil Du ikke fortælle mig, hvad det bliver til med hans Rejse, om det bliver Vestindien eller Mentona, ... det kunde nok more mig at høre lidt derom, for jeg har endnu lidt Interesse for gamle, elskværdige Peter.«

I september fik hun udførlige nyheder om ham fra sin moder: »I Forgaars kom da Fru Feddersen med Datter (Hanne) og gjorde mig Gjenvisitte. Jeg kan overordentlig godt lide den Kone. Der er noget velgjørende ved hendes Nærværelse. Hun talte venligt og kjærligt om Dig og bad Dig hilse mange Gange. Hun og Døttrene reise nu til ... Mentona. ... Sønnen Peter har nu opgivet at reise med, for saa snart som muligt at komme i en Vei, som rimeligt er. Forresten sagde Moderen, at han var trist, mismodig og følte sig ikke rask. Han veed ikke selv, hvad han vil, en slem Syge for en Mand. Han har følt sin Søtjeneste haardt. Tænk Dig Peter liggende paa Knæerne og skruppe Skibsgulvet med en Muursteen! Moderen sagde, at han, da han kom hjem, var rask, stærk og feed, men nu er han atter sjunket sammen i Mismod og Vankelmodighed. Jeg spurgte, hvor han skulde være i Vinter her i Byen, men hun sagde, at dette endnu ikke var bestemt. Hvis Vrøvlet med Dig ikke havde været, da vilde jeg tilbyde ham at bo her i Rosenvænget, nu lader dette sig ikke gjøre.«

Herpå svarede Sarah: »Det er jo ret trist, hvad Du skriver om min Ven Peter, det gjorde mig ret ondt at læse, er der dog Ingen, som kan tale fornuftigt med ham, Mamse?«

I et ikke bevaret brev fra fru Heiberg må hun atter have nævnet ham; man får imidlertid indirekte at vide, hvad hun havde skrevet, idet Sarah svarede: »Du skriver, at naar man ser samme Peter, maa man synes godt om ham, ja,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

er det ikke underligt, søde Mamse, at hvergang Anna og jeg ere sammen med alle disse unge Udlændinge, føle vi os altid tiltrukket af Dem, der mest ligne *Matrosen,* og ende altid med at sige: »Nej, det bliver sommen aldrig danske Peter, thi i Elskværdighed overgaar han dem Alle.«« Og Anna skrev samtidig: »Sarah og jeg er efter Dit sidste Brev om Peter bleven endnu mere skudt i ham.«

Ved nytårstid så fru Heiberg den unge Feddersen og hans ven: »Jeg skal hilse Eder venligst fra Kiis* og Peter, der var her i Søndags paa Visitte. De spurgte Begge meget til Eder. Jeg fortalte at I ville have os over til Eder for at blive der nogen Tid, den Plan lod ikke til at behage dem.«

Om samme Kiis skrev Sarah, at han »er, naar det kommer til Stykket, et ret fornuftigt Menneske, thi Fabritius fortalte, at han var ganske indtaget i Dig; han maatte jo være et Fæ, om han ikke var det.« Det satte fru Heiberg dog et spørgsmålstegn ved: »At Kiis er intaget i mig er dog vist en Misforstaaelse, men Ordsproget siger: »Mange klapper Moderen for Børnenes Skyld.««

I et senere brev noterer fru Heiberg, hvad der næppe var tænkt som en opmuntring til Sarah: »G. og P. har jeg ikke seet, siden de efter at have været hos mig, aflagde en Visitte. Fru Martensen har seet dem hos Obelitz til Bal. Hun siger, at P. er blevet utrolig feed, hvilket ikke klædte ham. ... Jeg er ganske vred paa dem, fordi det ikke ligger dem paa Hjerte at høre lidt fra Eder. Men saadan er de Mandfolk! Husk paa dette ligeover for dem, I nu omgaaes. Lelia beder mig sige til Anna, at Gotlib var ligesaa elskværdig, som han pleier at være paa Bal, hun siger, at saa veed Anna nok Beskeed. Da jeg ikke er nysgjerrig, saa

* Kiis synes at være Christian Bille, af familien Heiberg også kaldet »Pragtbillen«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skriver jeg dette uden ret at vide, hvad det betyder. Ligeledes beder Lelia om Poulsens Fotographi, samt at hans Søn er døbt Sven.«

Nogen tid senere hørte Sarah gennem fælles bekendte om Peter og spurgte sin moder: »Hvad mener Du om Matrosen, han bliver jo tosset, stakkels Fyr.« Og efter et karneval i marts fortalte hun: »Jeg kan ikke sige Dig, hvor smuk Henri var som Matros. Han lignede P. Matros; Du har jo ikke set P. Matros i dette Costume, men Du kan nok forestille Dig ham. Hvori samme Fyrs Tungsind bestaar, ved jeg ikke, da jeg ikke har villet spørge de danske Herrer videre herom, men at vor Opførsel er skyld deri, er ikke Tilfældet.«

Men trods Peters fedme, trods Peters tungsind kunde hun dog aldrig få ham helt ud af tankerne. Ikke mindst, når hun sammenlignede ham med den energiske Henri Secrétan, kunde hun godt indse, at Peter ikke var noget godt parti: »Tænk Dig, hvilken Forskjel paa Henri og f.Ex. Peter. Den Første 23 Aar, har alerede endt sine Studier og udnævnt til Professor. Den Anden 28 Aar og først nylig fundet en Beskjeftigelse paa et Contor.«

I maj meddelte fru Heiberg Sarah og Anna, at de vilde få rig lejlighed til at se Peter Matros og hans broder, når de kom hjem. Hun havde lejet sommerbolig ved Skodsborg, og »Feddersens kommer til at ligge paa Landet i vor Nærhed. I blive vel glad herover, jeg veed ikke, om jeg er det, thi saa have I vel kun Tanke for de to Skjønheder. Dog, Himlen har nu villet det saaledes.«

Sarah vedblev at bevare sine blide følelser for Matrosen. Efter at de to pigebørn var kommet hjem fra Lausanne, skrev fru Heiberg til Krieger om Sarahs schweiziske ven: »Sarah er rørt over sin Stores Hengivenhed, men desværre troer jeg meer og meer, at hun kun har en Tanke, der dre-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

jer sig om P. Hun siger, at i al den Tid, hun var i Lausanne, vare hendes Tanker kun beskjæftiget med ham. Ja, hvad er herved at gjøre? *Intet.* Anna ærgrer sig over, at Sarah ikke opmuntrede Store mere, thi en saa hengiven Sjæl faaer hun aldrig mere, paastaaer hun. Naar hun taler saaledes, smiler Sarah og siger, men naar jeg nu dog alligevel ikke holdt rigtig af ham, hvad kunde det da hjelpe? Og deri har hun jo Ret. Ak ja, vort Livs Fremtid og Skjæbne afhænger ofte af saa mange smaa Tilfældigheder, men dette smaa gjør ofte Udslaget for vor hele Fremtids Lykke.«

Nogen tid efter fortalte hun Krieger, at Sarah havde besøgt fru Feddersen, og »fandt hende bedrøvet [over hendes døtres sygdom*] men meget elskværdig. Hun kyssede Sarah flere Gange og sagde, at hun fandt hende sød. Sønnerne har ogsaa været her paa Visitte, og jeg beundrer den lille Sarahs freidige, rolige, overlegne Holdning ligeover for dem. Peter seer ud som en Søvngænger, svarer i Øst, naar man spørger i Vest. Gud maa vide, hvordan det Menneske egentlig har det.«

Det sidste, man hører om den stakkels Peter Matros, er i et brev fra fru Heiberg til Krieger i 1876: »Sarah er atter trist og seer medtaget ud. Gid jeg til Sommer kunde faae hende op til Norge hos en eller anden Familie, hun trænger til at rystes ud af de gamle Forhold og komme i nye, der kunde bringe hende til at glemme, hvad hun dog tager sig nær, uagtet hun ikke vil vedgaae det. Ak, hvor meget kunde ikke været anderledes, naar Dingle-Peter ikke havde været saa dinglende.« – Peter Matros giftede sig aldrig.

* Ved nytårstid havde fru Feddersen i et brev fra Mentona fortalt fru Heiberg, at Michala havde haft »Blodspytning.« Hun døde den 17. juli 1873, tre uger efter Sarahs besøg hos hendes moder.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Alle vore Inclinationer

Selv om der vedblev at være en speciel krog i Sarahs hjerte, hvor Peter Matros havde tilhuse, betød det dog på ingen måde, at andre unge mænd var luft for hende, mens hun var i Lausanne.

Til at begynde med var de to pigebørn, som Sarah sagde, »temmelig fornuftige,« og i sit næste brev udbrød hun: »Ja *Ma,* det gjælder rigtig nok at bære sig forsigtig ad, at der ikke skal være Noget at udsætte paa vor Opførsel ligeover for disse Herrer, thi i saa Henseende er Madame alt andet end stræng.« Til yderligere beroligelse for sin moder forklarede hun derefter, at de unge Mennesker »have rigtignok faaet en udmærket Opdragelse, frie i deres Opførsel ligeover for unge Piger uden nogensinde at overskride Grændsen.« Men efterhånden blev de begge to, som de så åbenhjertigt havde tilstået, »næsten Herregale«, og de skrev side op og side ned om alle deres opvartende kavalerer. Dog forsikrede de stadig, at de ikke tog alle disse sværmerier alvorligt. Anna fortalte om, hvordan de en regnvejrsdag var »uden »Stjerneskuddene«, et Navn, Sarah og jeg have givet alle vore Inclinationer, thi det er virkelig sande Stjerneskud, der forsvinde, ligesaa snart som de ere begyndte.«

Og Sarah skrev et par dage efter: »Nej, alle de Fyre ere lige gode, den Ene ikke et Haar bedre end den Anden.« Et par uger senere blev hun, modsat ellers, lidt selvretfærdig: »Paa den ene Side tror jeg, det er godt at komme sammen med disse Springfyre ... Paa den anden Side tror jeg ikke, det er godt for Anna, der er lidt coquet og virkelig beregnet. Herrerne synes godt om hende og overdænger hende med Smiger, som hun endnu ikke er fornuftig nok til at vide, at det ikke er ment, men kun for at opnaa at behage ... Men som Du ved, er jeg meget kræsen og synes ikke

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

om Alle og Enhver, dog har jeg en 4, 5 Inclinationer.« Hun og Anna var forresten ikke ene om at have inklinationer. Efter at de engang havde været i Genève, skrev Anna til sin Moder: »Tænk, i Genf boer den prægtige Bernstorff, Din Inclination, det skulde vi have vidst, da vi var der.«

Rekorden af beundrere blev nået ved et bal, hvor »Sarah og jeg havde 32 Bekjendte; disse 32 vare virkelig som gale efter os, naar jeg selv skal sige det.«

I februar skrev Sarah til sin moder: »Anna og jeg ere nogle fornuftige Piger og saa meget coquette, som Du mener, at hver ung Pige bør være, nemlig at holde sig tilbage.« En ytring med perspektiv! Den røber ikke så lidt om fru Heibergs eget syn på den side af tilværelsen.

Letsindige var Sarah og Anna egentlig ikke; men forfængelige og forlystelsessyge var de, og i Lausanne var der unægtelig frodig grobund for disse egenskaber. Men det afvæbner, når de selv indrømmer, at de er nogle smaa »beregnede Strikker«, eller når de kalder sig de to galfranser, eller de to vildkatte eller de to galerøjser. Engang erkendte Anna ærligt, at »nu kommer jo igjen Selvrosen«, og i et andet brev skrev hun: »Alle finder os rædsomme vigtige.«

Mens Sarah og Anna i begyndelsen havde flagret fra den ene inklination til den anden, så blev deres følelser mere ensrettede i de sidste måneder af deres pensionsophold. I nabovillaen kom der til at bo to unge mænd fra Zürich, Vogel og Imhof, dem, der altid blev kaldt »Store« og »Lille«, og de blev snart de foretrukne kavalerer.

Meget dramatisk skildrede Anna, hvorledes »4 unge, mørke Løvehoveder betragtede os med misundelige Blikke igjennem deres Kikkerter; det var min Inclination, der var imellem dem.« Det var »Lille«, ham, der mindede om Emil Poulsen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I marts fortalte hun om Edouard Secrétans bryllup: »Dandsen gik lystig for sig til Kl. 2. Jeg i en Saligheds Tilstand, omgiven fra Enden til Begyndelsen af min Lille, og de andre Fyres Complimenter.«

En uges tid efter indrømmede hun, at »den Eneste af Fyrene, som jeg *maaske* nok vil komme til at savne lidt, bliver min Lille, thi bliver han ved at være ligesaa trofast, som han nu har *væt,* ... bliver det tungt nok at skilles.«

Men hun var og blev dog den fornuftige pige: »Ja! Mama! Gudskelov ... at vi ikke har lagt Vægt paa alt det, vores 2 Fyre have sagt til os for smukke Ting, thi naar jeg tænker mig om, kunde jeg godt have troet, at den Lille 1000 Gange havde i Sinde at nupse mig ... Nej, sætte vores Lid til de Fyre gjør vi saamæn ikke, og jeg er noksaa glad over hver en Lejlighed at kunde undfly dem, da de hver Gang bovner os til med Complimenter og taler saa rørende, at man kunde nemt lade sig trække med uden at ville, og nu er det jo netop, som Du siger, at vi maa passe paa os selv ... Hør, Mamse! Har Du igrunden Taalmodighed til at læse alt dette, da beundrer jeg Dig.«

»Lille« forblev lidt – men også kun lidt – længere på scenen end »Lange«. Da Krieger i juni 1873 kom gennem Zürich, opsøgte han »Lille« – ja, hvad gjorde ikke Krieger for familien Heiberg? Fru Heiberg kommenterede sin vens tilstundende besøg hos den unge Imhof således: »Nu gad jeg vidst, ... hvorledes han da tager sig i, at blive mindet om den unge Pige, han i et halvt Aar har offret al sin Tid og Tanke. Dog, ude af Øie, ude af Sind, det er vel det rimeligste. De unge Hjerter leger med hinanden, som Kattene med Musene; for det meste gjør det Intet, men undertiden kommer der en Rift, som aldrig rigtig leges. Gud fri os fra det Onde!«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Næste år skrev fru Heiberg til Krieger fra Rom: »Annas ... Sorg er, at vi ikke i Vinter kommer til Lausanne, thi kom vi der, saae hun en Mulighed til at møde en vis En. Saaledes bærer hver paa sit. Gud lede Alt til det Bedste!«

Livets Alvor

Sarahs og Annas breve giver et godt portræt af brevskriverne, to viltre tøsebørn, hvis »muntre Aar i Suisseland« drejede sig om leg og lystighed, om fest og baller, om fyre og atter fyre.

»Savnet efter Hjemmet er dog altid i Baggrunden«, skrev Anna engang, og det havde hun ret i. Men bortset fra denne stadige hjemve, gik der ikke ret mange alvorlige tanker gennem deres små hjerner; skete det en enkelt gang, var deres reflektioner rørende og naive.

Sarah tog ret håndfast på sine problemer: »Du maa ikke tro, at jeg er bleven melancolsk, nej, Din lille Sarah er den Samme, som da hun forlod Kjøbenhavn, kun med den Forskjel, at hun er et Aar ældre, og som Lelia siger en gammel Pige, og derfor synes jeg, at det er paa Tide at reflectere lidt over Livets Alvor, men kun en halv Time daglig offrer jeg derpaa, det er ikke værdt at blive gammel før Tiden. Forresten kan jeg ærgre mig over, at vi Kvinder skulde saa hurtig ældes, medens Mændene endnu ere unge.«

Et par uger efter kom der nogle filosofiske betragtninger fra Anna: »Jeg tænkte paa i Aftes i min Seng, hvorfor man dog ikke kan lade denne Verden og dette Livs mange Tillokkelser og Fordærvelser have en vis uindflydende Magt paa En. *Alt* gaar jo ud paa, som Du selv har skrevet engang, at behage, behage, mores, pyntes o.g.s. Du synes vist, søde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Mama, at det er et underligt Spørgsmaal af Din muntre Anna, men jeg har nu engang begyndt at reflechere derpaa, at det er mig ikke muligt at tro andet end, at dersom man bliver ved saaledes, er man fortabt, kan da saa et oprigtigt »Fadervor« være tilstrækkeligt? Jo dog, ikke sandt; det var jo derfor, at Jesus lærte os dette, fordi at vi kunde efter en saadan lystig Dag ... ende vor Dag med en Tanke til Gud.«

Men disse alvorlige stunder var dog kun undtagelsen. Som regel var humøret lyst, og Anna fortsatte da ogå sit brev sådan: »Jeg morer mig rigtignok over al Beskrivelse her, og med hvad igrunden, ja med, jeg ved ikke selv, men *det* ved jeg, at jeg tager hver Smule med, jeg kan og er lyksalig over hver en Vitse, der falder i Huset.«

Reflektionerne var kun forbigående. Grundtonen var den, som Anna fortalte, at Sarah gav udtryk for, da Ahlefeldt kom med, hvor kedeligt der var i Lausanne. »Den gaar inte, Granberg,« sagde hun, »vi morer os saa herligt her.«

Og nu maa jeg fortælle Eder

Og hvad nu med stoffet i fru Heibergs breve til døtrene? Det bestod, som naturligt var, for en stor del af hendes svarrepliker til det, de havde meddelt hende. Den nære kontakt mellem afsender og modtager var stedse karakteristisk for fru Heiberg.

Ved siden af dette er der dog også dels en del om hendes egen tilværelse, dels en del om, hvad der skete i København.

I oktober skrev hun: »I denne Uge har alt dreiet sig om Biskop Grundtvigs Begravelse, der har fundet Sted i stor Stiil. Et sølv Palmeblad laa paa Kisten, skjænket af dan-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ske Qvinder. Han er bisat i et Kapel i Nærheden af Kjøge hos en Broder af hans Kone Nr. 2 Carlsen. Det maa være underligt for hans endnu levende 3. Kone.«

Et par dage efter Sarahs og Annas afrejse havde fru Heiberg deltaget i en fest på Skydebanen for at fejre skuespilleren W. Holst, der forlod Det kongelige Teater. Hun aflagde referat om gildet både til Krieger og et par dage efter til sine døtre. Brevet til Krieger er noget mere udførligt, men i ordlyd ligger de to beretninger ikke ret langt fra hinanden. Dette må dog ingenlunde opfattes sådan, at brevet til døtrene er en kopi af det til Krieger. Modsat denne skrev fru Heiberg aldrig koncept til sine breve til vennen. Det siger hun flere gange direkte.

Det er værd at lægge mærke til, at hun udtrykte sig mindst ligeså åbenhjertigt til sine unge døtre som til sin jævnaldrende ven. Brevet er et typisk eksempel på hendes djærve form. Til Sarah og Anna skrev hun om festen: »Og nu maa jeg fortælle Eder lidt om Gildet paa Skydebanen for Holst. Der var stor Munterhed. Tale paa Tale, Skaal paa Skaal, saaat alle Herrerne tilsidst var fulde. Jeg mærkede, at naar Skuespillerne ere fulde, da have de en stor Kjærlighed til mig. Den ene efter den Anden kom mod *Slutningen af Gildet* hen til mig med Glasset i Haanden. En bad mig om Forladelse, ifald han ikke altid var, som han burde være. En anden med rørende Taksigelser for Alt, hvad jeg havde gjort for ham. En Tredie med Bevidnelsen om, at jeg var et Genie, og saaledes fremdeles. Jeg selv drak hemmelig mine kjære Bortreistes Skaal, da jeg jo haabede, at netop paa den Tid, vi sadde ved Bordet, ankom I i Jert nye Hjem. Selv Bournonville var rørende stemt imod mig, og da der blev dandset efter Bordet, bød han mig op til Dands, og jeg var ikke gal at sige nej, men takkede for Æren. Ellers dandsede jeg kun med W. Wiehe. Jerndorfh

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

svingede sig lyrisk med Frøken Schnell flere Gange. Det Hele var forresten forbi Kl. 10.«

I februar 1873 fortalte hun, at »Lelia er ... optaget af det Bal, hun skal paa i Studenterforeningen, hvor jeg har lovet at være Værtinde for alle Ungmøerne, paa Dydens Vegne.« For studenterne havde hun altid haft den varmeste sympati, hos dem havde man »en Følelse af det unge Liv i alle dets Forgreninger.«

I sit næste brev giver hun en fornøjelig skildring af hin tids takt og tone blandt de unge akademikere: »Studenterballet er da lykkelig overstaaet. Lelia saa virkelig nysselig ud, til min Glæde, og var i et Væk paa Gulvet, snart med en Ungersvend, snart med en Anden. Gotlib og Jøden sværmede om hende, og de To Herrer saae skjæft til hinanden. Ogsaa opvakte hun de andre Damers Misundelse ved, at E. Poulsen, der siden han har spillet den unge, deilige Ridder i *Bertrand de Born,* er Dagens Løve hos alle vore Damer, at han, som ikke ellers dandsede synderlig, tre Gange dandsede med den lykkelige Lelia, hvis høie Gunst han i fuldt Maal har. Ja, hun opnaaede det Utrolie, idet han gav hende en Bouquett. Idag to Dage efter Ballet er hun endnu ganske beruset over Ballets Glæder. – Studenterne havde virkelig gjort Alt, for at dette Bal kunde blive smukt. En brilliant Musik af et heelt Orkester. Masser af Planter og Blomster, Faner i alle Farver etc. etc. ... Vi tog først fra Ballet Kl. 2½. Da jeg sagde til Formanden, at det var Skade, at I to ikke kunde være med, svarede han, vi maa haabe paa næste Aar. Jeg havde ogsaa den Glæde, at alle vore Studenter virkelig førte sig smukt og dannet op. Hele Bygningen var taget i Brug. Alle Gange og Trapper dekorerede, saa der var en Uendelighed af Smuthuller, hvor man bag grønne Grene i Mag kunde sidde og convercere. Her var virkelig Leilighed til i Smug at tolke sine Følelser

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

for sin Hjertes-Dame. Af Ældre var der meget faa, saa det gjalt for mig som Vertinde at sørge for, at Alt gik anstændigt til. Det værste var, at der var altfor fult, saa der var næsten Trængsel overalt.« Gotlib er vistnok C. E. P. Gottlieb, der den gang var stud. med. »Jøden« var en løjtnant Zachariæ; han sværmede for Lelia, og fru Heiberg omtalte ham flere gange i sine breve. I september skrev hun: »Forresten er der for Øieblikket meget stille i Rosenvænget. Jøden, den unge Sakariæ, vimser frem og tilbage som sædvanlig.« I november spurgte hun: »Hvoraf kommer det, at I aldrig mere fortæller noget om den muntre Lars? Jeg synes, at han var saa fornøielig. Er det Eders Flygtighed, som gjør, at den stakkels Lars nu gaaer for Lud og koldt Vand? O, I flygtige Qvinder! Jeg troede engang, at det kun var Sarahs Natur at være flygtig, men Frøken Anna har nok ogsaa en Rem af Huden. Lelia slægter ogsaa sine Søstre paa. Det lader virkelig til, at »Jøden« er forsvundet af hendes Phantasie, hun gider næppe reise sig fra en Stol for at see ham gaae forbi. »Hvad bryder jeg mig om ham,« siger hun ganske knipsk og ligegyldig. Han sees saagodt som aldrig mere i Rosenvænget, hvilket er mig meget kjært, jeg var inderlig ked af det Syn.«

I februar kom der atter en melding: »Lelia ... har efter lang Tid atter seet Jøden, men det lader til, at hans Interesse for hende betydelig er kjølet. Ja, saaledes ere de Alle, husk paa det.«

Man får et stærkt indtryk af, hvor sluttet, intim en by København endnu i 1870erne var. Fru Heiberg meddeler omhyggeligt alle forlovelser og rygter om forlovelser, et emne, der sikkert interesserede de to »Schweizerinder«. Her genfinder man den grove eller arrogante tone, man kender fra hendes breve til Krieger. Hun, der på visse punkter – for eksempel når hun talte om »at tolke sine Følelser for

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sin Hjertes-Dame« – var sentimental, så overmåde realistisk på disse forbindelser.

»Ved nærmere Underretning fortælles nu, at Frøken Phisters Forlovede er simpel og raa,« skriver hun i et af sine breve. »Det kommer der af, naar unge Piger selv strax slaaer til, istædetfor at give lidt Tid, til deres Forældre kan erkyndige sig lidt om Fyrens Karacteer og det Levnet, han hidentil har ført.« Endnu mere drastisk bliver hun senere hen i samme brev. »Endnu en Forlovelse at melde. Den lille Neser, »Nipsgjenstanden«, med Frøken Berling. Jeg saae hende første Gang rigtig forleden Aften i Theatret; hvor hun seer grov og simpel ud, bare hun ikke bryder Nipsgjenstanden synder og sammen ved nærmere Berøring. Samme Aften saae jeg Frøken Jensen fra Vestergade med sin Forlovede, den ældste Søn af Salomonsen. For mine Øine saae hun ingenlunde glad ud ved Betragtningen af sin Elsker. Det var trist at see det Udtryk i Ansigtet, naar han talte til hende. Nu skal de To leve et heelt og maaskee langt Liv sammen!!« At hun dog ikke udelukkende var hvas, viser den passus i hendes brev, der følger umiddelbart efter den just citerede: »Den stakkels Fru Drewsen, som bestandig endnu er syg og tildeels Sengeliggende, har nu faaet en Datter (en Stedatter) af Fru Thoresen i Huset til Hjelp og Trøst. Samme Pige har jeg ofte hørt rose som from, god og dygtig. Gid det maa være til Begges Gavn!«

Om en forbindelse, som det tog sin tid at få i stand, fortalte hun: »Marie Holmblads Ibsen er endnu bestandig i Aarhuus som Læge. Men hun seer ligeglad ud. Nu har jeg næsten opgivet Partiet.« I hendes sidste brev til døtrene lyder en lakonisk efterskrift: »Marie H. venter endnu trofast paa Fyren, om det engang skulde behage ham at vide, hvad han vil.«

Overfor en anden forbindelse var hun derimod anderledes

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

romantisk stemt: »Lelia kom i dette Øieblik hjem fra Byen ... Kan I gjætte, hvad hendes Erinde derinde var? Nei, I kan ikke. Det har i lang Tid ligget hende paa Hjerte, at vor Kanarifugl skulde have en Livsledsagerinde, hende hentede hun og den gule Qvinde blev sat ind til Herren. Det var ganske rørende at see ham, der alt var gaaet til Ro, modtage Jomfruen. Han bredte sine Vinger, hvilket skulde sige: »Jeg skal beskytte dig, du svage Væsen,« gav sig, uagtet Lampen var tændt, til at slaae de blødeste, yndigste Triller og saae alt ved første Øiekast ud, som om han vilde sige: »Gud skee Lov du kom, jeg elsker dig!« Jomfruen derimod slog med Nakken yders Koquett – omtrænt som jeg kan tænke mig, Anna gjør, i lignende Tilfælde – ja, vovede endog at give Herren et lille Tjat ved Siden af Hovedet; han taalte det fromt – han var jo forelsket. Men har han først faaet hendes Hjerte og Tro, saa vil Herren nok vide at opføre sig, som den, han er, Herre i Huset, og saa maa hun min tro stikke Piben ind. Lili glæder sig nu ved Haabet om et overordent[ligt] Afkom, ja, hun vilde strax have en Rede sat ind i Buret, thi hun troer, at Ungerne komme i Morgen.«

Ganske naturligt gik fru Heibergs tanker ofte til den betydningsfulde begivenhed, der forestod: ombygningen af Det kongelige Teater. I oktober fortalte hun: »Idag nedlægger Kongen Grundstenen til det nye Theater. Alverden er indbudt til denne Fæst under aaben Himmel. Da jeg er en deel forkjølet, bliver jeg som sædvanlig hjemme, ... Lelia og Poulsens ere derhenne, og hun maa da nærmere beskrive Stadsen for Eder. Dette nye Theater faaer jeg neppe noget at gjøre med, og Tiden vil vise, om der er Lykke og Velsignelse ved det. Det vil smerte mig 1875 at see dem bryde det Gamle ned, thi til dette har jo min hele Barndom, Ung-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dom og nu Alderdom været knyttet ved saa mange Baand. Dog, Alt skal jo forgaae, og vi med.«

Og da året 1872 rinder ud, skriver hun: »Nu bygges her raskt paa det nye Theater. I Heibergs-Gaden er alt den store Magasiin Bygning under Tag og seer storartet ud. Dog, der vil jo minst gaae et Par Aar, inden selve Theatret bliver færdigt. Med det nye Theater vil jeg intet have at gjøre. Naar det gamle pilles ned Steen for Steen, da gaaer jeg bort med dette, hvorpaa min Virksomhed har været over halvtredssinds[tyve] Aar. Naar jeg da er fri for al Embedspligt, saa kan vi jo alle fire give os i Kost hos Secrétans, ifald jeg bare kunde tale fransk, thi være der uden at kunde tale med Husets Personale vilde jo være temmelig trist for mig. Vi faae nu see, hvad Skjæbnen bestemmer.«

Interessantest er imidlertid det, hun skriver om sit arbejde ved teatret. I september 1872 var hun travlt optaget med indstuderingen af Heibergs *Syvsoverdag*. Der var prøver næsten hele dagen, og hun var meget træt, når hun endelig kom hjem. Ved nytårstid skriver hun: »Disse sidste Dage af Aaret har været byrdefulde for mig, Arbeide fra Morgen til Aften, og sommetider har vi endog holdt Natteprøver. I Dag, ligesom vi vare færdige med *Bertran de Born*, det nye Stykke, som skulde opføres 1. Gang paa Fredag, bliver Frk. Dehn syg af en Blegn i Øiet, og nu ligger det Hele indtil videre, og vi kan da begynde forfra. Hele Formiddagen har jeg maattet indøve Frk. Jensen i Phantasusses Rolle, for at Stykket, der var ansat til i Morgen, kan gaae. Jeders stakkels Moder har det virkeligt strængt. Paa Aarets første Dag i Morgen maa jeg saaledes, saa godt som hele Dagen være paa Theatret ved Prøven om Formiddagen og ved Forestillingen om Aftenen. Saaledes begynder det nye Aar for mig.«

Og et brev fra februar begynder således: »Jeg maa vel engang igjen lade høre lidt fra mig. Men I veed jo, hvor

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

optaget jeg er af det velsignede Theater. I maa jo nu kjende til sligt, thi I skrive jo altid, hvor optaget I ere. Jeg med Arbeide, I med Forlystelser, og dog, naar galt skal være, vil jeg dog hellere være optaget af Arbeide.«

Af andre forestillinger på Det kongelige Teater i sæsonen 1872-73 omtaler hun *Købmanden i Venedig:* »E. Poulsen gjorde stor Lykke forleden ved hans første Udførelse af Schylok i *Kjøbmanden i Venedig,* og han fortjente denne Lykke, thi det var en Fremstilling, karacteristisk og fiint nyanceret. Da han sidste Gang forlod Scenen, faldt en stormende Applaus. Lelia og jeg var i Parquettet, men den lille Tøite var ikke rigtig glad, troer jeg, ved at see den »yndige« Poulsen som en gammel, heslig Jøde.«

Du er rigtignok en mageløs Mamse

Sarahs og Annas breve giver et alsidigt billede af den tids pensionsliv i Lausanne, og af tidens form og tidens norm for unge kvinder og unge mænd. Men dette er dog sekundært sammenlignet med, hvad brevene fortæller om de to pigebørns forhold til deres moder.

Ud fra brevene strømmer der en helt betagende varme og ømhed. Den må gang på gang have forvisset fru Heiberg om, at det hun havde gjort, var velgjort – både for de tre børn og for hende selv.

Med rette kunde hun just på denne tid udbryde til Krieger: »Ak, min Ven, hvilket Held har jeg dog haft med disse Tre, som saa rørende hænge ved mig!« Til Sarah skrev hun en månedstid senere: »Min egen kjære Sarah! Tak for alle de kjærlige Ord, Du sender mig! Naar Du troer paa, som Du vist gjør, hvor meget mit Hjerte hænger ved Dig og Din

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Søster, da kan Du vel forstaae, hvor Dine kjærlige Ord varmer og fryder mig. Ja, mine kjære Børn, Resten af mit Liv er jo optaget af min Kjærlighed til Eder, af Eders Lykke, af Eders Fremtid, og hvis jeg ønsker mit Liv forlænget, da er det jo kun i Haab om, at kunne være noget for mine tre kjære Børn. Og naar Du, min Sarah, skriver, at Du i Dit stille Sind sender mig mangen en Tanke, saa vær vis paa, at Din Mamses Tanker Dagen igjennem idelig er hos Dig og Anna, med Ønsker og Forhaabninger, at Gud vil voge over mine to Kjære, som jeg saa inderlig længes efter atter at trykke i mine Arme og op til mit Hjerte.«

I sin *Spectatrix*-artikel havde fru Heiberg skrevet: »Lykkelig den Datter, der kan have Fortrolighed til sin Moder, og lykkelig den Moder, der har sin Datters Fortrolighed, saa at hun bliver den Første, som hun henvender sig til, selv i et Hjerteanliggende. Ja, indlad Dig kun med din Datter selv heri; trøst hende og lad hende ret udtale sig. Er Hemmeligheden udtalt, er ogsaa det Farlige forbi.«

Om nogen af *Spectatrix'* theser fik gyldighed for fru Heiberg selv, da var det denne, for det er ikke mindst Sarahs og Annas ubegrænsede fortrolighed til deres moder, man må beundre. De forstod selv, hvor kostelig en skat en sådan fortrolighed var.

Sarah skrev hjem: »Mamse, kan Du huske, at jeg, inden jeg rejste, fandt det saa skrækkeligt at skrive et Brev, [men] til Dig er det jo heller ingen Sag, da jeg jo til Dig kan skrive Alt uden at betænke, hvad jeg tør sætte paa Papiret. Hvor er det dog dejligt at have en Mamse, til hvem man kan betro Alt, af hvem man kan faa gode Raad.«

Og Anna siger i et af sine breve: »Jeg maa virkelig bede Dig om at have Taalmodighed til at læse alt dette Pjank; ... undskyld, at jeg skriver alt det til Dig, men naar man ikke skulde skrive det til sin Mamse, til hvem ellers???«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Et par uger senere udbrød hun: »Du endte Dit sidste Brev med »Farvel, mine letsindige, *men* kjære Børn!« Aa, Mama, ere vi da virkelige saa letsindige, er der da slet ingen Bund i os?... Hvis vore Breve i den senere Tid have været lidt pjattede, da undskyld os, da vi jo ere unge og tillige fortæller Jer Alt, hvad der hænder os. Og nu Farvel; idag er jeg i et trist Humeur og vilde derfor give Guld for en Samtale i Sophaen.«

Da hjemrejsen nærmede sig, skrev hun: »Og nu, Mama, Farvel. Glæd Dig som jeg til Majmaaned, naar vi atter skal sidde Side om Side og skal tale fortroligt med hinanden. Aa! Ma! Aldrig har jeg længtes efter Sommeren, som iaar.«

Da den 18. maj nærmede sig, datoen for deres ankomst til Søkvæsthuset, filosoferede Sarah over, hvor betydningsfuld deres fortrolighed overfor moderen var: »Jeg har saa ofte tænkt paa, at naar unge Piger havde Veninder, til hvem De betroede sig, da maatte det være, fordi Forholdet ikke var, som det burde være mellem en Moder og Datter, tror Du ikke ogsaa? Naar man har sin Mamse til Veninde, behøver man jo ingen Anden, hun er for En en Veninde, man kan stole [paa], som kjender og forstaar En; derfor har jeg ikke, hvad Andre kalder Veninder, fordi jeg har Dig, og det er Alt, hvad der behøves.«

Fru Heiberg havde forklaret Krieger, at en væsentlig grund til, at hun sendte sine to døtre til Lausanne, var ønsket om, at skaffe dem en glad ungdom. Det vejede for hende tungere end de faktiske kundskaber, som opholdet i det fremmede kunde give dem. Til dem selv skrev hun: »Nyd dette Eders Ungdomsaar i fulde Drag, thi dette Aar – det spaar jeg Eder – vil engang i Tiden staa for Eders Erindring som et straalende Lyspunkt i Eders Liv.«

Men når hun læste om deres leben, fik hun alligevel skrupler: »Jeg bliver meer og meer betænkelig over alt det

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Liv og Lystighed, som udtaler sig i deres Breve ... dog Held den, hvis Ungdom dog har været Ungdom og ikke som min Alderdom fra Vuggen af.«

Overfor de to pigebørn lagde hun ingenlunde skjul på sin ængstelse, og når hun rigtig skrev sig varm, var det ikke småting, hendes vidtflyvende fantasi udmalede sig. Det skulde ikke vare længe, førend hun måtte have luft for sin uro: »Jeg nægter ikke,« skrev hun i juli til dem, »at jeg undertiden bliver heel betænkelig ved Eders Beskrivelse af det Liv, I føre. Har jeg ikke, ved at tildele Eder dette Gode, lagt Spiren til, at I senere i Hjemmet kun altfor meget vil længes tilbage til det Liv I nu føre? Da gjælder det at holde fast ved den Tanke, at hvor de ere, hvis Skjæbne er knyttet til vor, hvor de ere, der ret af Hjertet elsker os, der er vort bedste Hjem, thi paa dem kan vi stole i Medgang og Modgang. Husk paa, kjære Anna og Sarah, at alle disse unge, rige Herrer, I fortælle om, og som ere ifærd med at forrykke Hjerne paa Eder, ere ligesom Bierne, der flyve fra Blomst til Blomst for at suge Honningen af de stakkels Blomster, og da flyve bort for at lade dem staa eensomme og visne. Saadanne unge Herrer bruge de unge Piger til at fordrive Tiden med. Det morer dem at bemærke, at alle deres smukke Ord og Blikke, deres Opmærksomheder og Smigerier, glæde og beruse, og naar de da have drevet dette Spil til det Høieste, da flyve de bort for at begynde Legen forfra hos andre. Husk det, kjære Børn, og vær varsomme i Eders Opførsel ligeover for disse unge, ofte samvittighedsløse Mandfolk ... Det synes Eder vel, at jeg moraliserer temmelig meget for Eder, og maaskee det endog kjeder Eder, men husk paa, at jeg selv har været ung, selv har været udsat for mange Efterstræbelser af forskjællige Fyre; men lykkelig den unge Pige, der reen og uskyldig gaaer ud af denne ungdoms Fristelse, saaat hun

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Glædelig Jul! Glædelig Jul!!!

I ha kjære Børner, der e dømme Aftten
sidder langt borte fra os Smaafugler.
Gid I begge maatte være rigtig lange, og
vid at vi længste efter paa denne Højtide-
lige Aftten maa sidde sammen i
Glæde og Lykke, ja gid alle gode Engle
vil holde sin Haand over mine ha kjære
- det kjærlige Rosenvanget!!!

God Dag mine to Piger!

Tak for Eders sidste Brev! Jeg ser at I fremdeles lever i Lyst og Glæde. Naar I nu af og til tale om Længsel efter Hjemmet ved jeg knapt om jeg tør tro Eder. Det forstaaer sig, man kan jo blive kjed af det Søde, saa at man ofte ønsker sig Kage, længes efter et godt simpelt stykke Rugbrød, derpaa vil jeg nu indtil videre bygge mit Haab.

Naa lille Sarah, saa nu sværmer Du for en Grev? Det gaaer raskt. Det er virkelig ikke pjog for Eder, at finde Eder mellem alle disse Herligheder den Kjøber paa Eggs Knaekmad for Jer, og Damme nu skal hjem under et lasket Forsvent Hjerte. Jeg da d. første Januar saa kjøbt ere skjønne, saa kan man jo haabe, at det vil gaae ligedan med d. 1ste. Naar kan ikke alle disse Pyramyder vent forskjellige Farver paa mine to Smaapiger, saa jeg faaer to gan. ske andre hjem, end dem jeg sendte ud. Jeg glæder mig rigtignok til engang snarligt at høre Eder fortælle alt hvad der er mødt Eder i det fremmede Land med mange mærkelige Nationer. Dristende Damer ere I da, gud bedre det, Elskere.

Brev fra Johanne Luise Heiberg til Sarah og Anna Heiberg

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

senere i sit Liv intet har at rødme over for sig selv eller ligeover for Verden.«

At oplevelserne fra fru Heibergs ungdom havde flænget dybt i hendes sind, mærker man ikke alene af denne ytring, men også af et par senere udtalelser: »Ja, Madame har Ret, I ere forkjælede Børn. Dog, jeg er glad over, at Eders Barndom og Ungdom ere lykkelige. Jeg veed, hvad en ulykkelig Barndom vil sige, hvorledes Minderne herom kaster en Skygge over hele Livet. Nyd derfor Eders lykkelige Ungdom, men nyd den saaledes, at I aldrig senere hen i Livet have noget at skamme Eder over, hverken for Eder selv, eller andre,« skrev hun i sit næste brev. Og i et senere brev står der: »Jeg er glad ved, at jeg har kunnet skaffe Eder et saadant Aar, hvis Erindring rimeligviis vil følge Eder Livet igjennem. Sørg nu bare for, at der mellem disse Erindringer ingen vil indsnige sig, som I skammer Eder over bagefter, thi det er tungt at slæbe Livet igjennem paa noget, man skammer sig over. Lad Erindringerne være lyse, glade og uskyldige. Derom beder jeg saa tit for Eder i mit stille Sind.«

Hendes næste brev efter den store tirade om bierne var i samme toneart: »Vær endelig forsigtig overfor alle disse unge forføriske Fugle, vogt Eder især for den unge Fransmand. Fransmændene ere samvittighedsløse ligeover for unge Damer. De ansee enhver Erobring for en Seier, og bryde sig kun lidt om, hvad Skade de gjøre. Min Trøst er, at I saa tillidsfulde og uforbeholdne fortæller mig Alt. Det maa I endelig vedblive med, thi det er mig en Beroligelse. En Historie, som den Anna fortæller om den fæle tyske unge Dame, bør være Eder en Lærdom. Saaledes ere Herrerne; naar de først har indbildt en Pige noget, da lee de af hende. Jeg synes, at I ikke mere skal blande Eder i denne Lapse Historie eller lade, som om den interesserede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Eder. I Grunden burde I skjælle Hr. Lars ud for hans Uridderlighed mod en ung, fjantet Pige. Det er altid en Fornærmelse mod en Dame at fornærme en anden Dame. I skulde trække Eder tilbage fra den Historie, og ikke være disse Herrers Fortrolie i en saa slet Sag, thi hvem veed, hvad Følger det kan have for denne unge Pige, saaledes at holdes for Nar. Det gyser i mig ved Tanken om, at noget lignende kunde møde Eder. Jeg veed jo, Gud være lovet, at I aldrig vilde bære Eder ad som hun, men er man først selv intaget i et Menneske, da troer man saa let alt muligt godt om ham, og han har da let ved at bedaare og bedrage os. Tag imod disse Formaninger fra Eders Moder som søde Børn. Lad dem ikke kjede Eder, men læg Eder mine Ord paa Hjerte. I leve jo desværre virkelig i store Fristelser, vær endelig forsigtig, søde Børn, og lad ikke Eders Forfængelighed og Lyst til at behage føre Eder ind i noget, som I siden bittert ville fortryde.«

Fru Heiberg havde ret, når hun stolede på, at hendes advarende ord vilde blive modtaget i den rette ånd. Som Sarah skrev: »Hvor det dog er en Lykke for de unge Piger, som have en Mamse, med hvem De kunne tale fortroligt, og som kan give Dem gode Raad. To af disse lykkelige unge Piger ere vi, og Du kan være vis paa, at Dine Smaapiger ere glade over at kunne følge Deres Mamses Formaninger.«

Som svar på dette brev skrev fru Heiberg meget sødt til Sarah: »Tak for den kjærlige forstandige Maade, hvorpaa Du svarer paa mine Formaninger til Eder; de udspringe af min Kjærlighed og Omsorg for Eders Vel, og dette har Du med Dit Svar viist, at Du har forstaaet paa rette Maade.« Til Anna skrev hun samtidig: »Af Lelias Brev seer jeg, at Du alt har bortkastet paany to Inklinationer? Lars og, hvad der er mere mærkeligt, Albert. Det kan man kalde at være

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

standhaftig. Ja, jeg har intet herimod, thi jeg ønsker ikke, at de fremmede Høge og Falke skal slaae ned i mit Dueslag og hakke dem og pille Fjederne af dem, saa jeg skal faae dem hjem pilmagre og saarede i Hjertet. Dog denne Gang skal Du blive fri for Formaninger, eftersom jeg nok mærker, at det er en Ret, Du ingenlunde synes om.« Anna havde altså været mindre from end sin søster.

Men andre gange var Anna ligeså taknemmelig som Sarah: »Sarah og jeg bleve strax saa eftertænksomme, da vi havde læst Dit Brev, thi, Mamse, vi smaa uerfarne Tøse have jo gjort Ting, som Du ikke synes rigtig om.« Og længere nede i brevet: »Ja, hvor skjønner Sarah og jeg ikke paa, at vi have en saadan Mamse, der saa godt ved at sige det Rette i alle Ting; hvordan vilde vi ellers blive?«

Fru Heiberg fik mange små chok i det år, hvor hendes døtre var i Schweiz. I et af sine sidste breve til dem kom hun ind på emnet: »Naa lille Sarah, saa nu sværmer Du for en Greve? Det gaaer raskt. Det er virkelig ikke Spøg for Eder at tumle Eder mellem alle disse Deiligheder der kryber paa begge Knæerne for Jer, og komme uskat hjem uden et laset forrevet Hjerte. Dog da de første Flammer saa hurtigt ere slukkede, saa kan man jo haabe, at det vil gaae ligedan med de Sidste. Naar bare ikke alle disse Cuurmagere reent forrykker Jernen paa mine to Smaapiger, saa jeg faaer to ganske andre hjem, end dem jeg sendte ud ... Rutinerede Damer ere I da, Gud bedre det, blevne.«

Kort før hjemrejsen beroligede Sarah atter sin moder: »Dine Formaninger have Anna og jeg moret os kosteligt over; ... vi forlade Lausanne med vore Hjerter ligesaa frie, som da vi kom hertil. Tak for Dine kjærlige Raad, Du giver os, tak fordi Du er urolig for Dine to Smaapiger og ikke bliver rolig, som Du siger, før Du har Dem hos Dig. Du behøver ikke at være bange for os, thi jeg troer, at jeg er en

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ret fornuftig Pige, der er bange for at gjøre Noget upassende.« Med mellemrum havde de for øvrigt stadig bedyret deres gode opførsel. »Vi bærer os virkelig ogsaa pænt op og vide at opføre os med Anstand,« skrev Sarah. Anna derimod tillod sig en lille reservation: »Du kan tro, jeg tænker paa Dine Ord om ikke aldeles at gaa op i Verden men ogsaa at sørge for sin Sjel, og det er i denne Henseende, at jeg tror, at Opholdet her har været gavnligt. Men man maa jo nok have Lov til at more sig med Maade, ikke sandt, søde Ma?«

Der var imidlertid en hage ved det lystige liv i Lausanne. Som fru Heiberg skrev: »Jeg kan godt mærke, at Folk har travlt her med at fortælle, at I omgaaes saamange Herre, men vær blot forsigtig, saa faaer vi lade dem snakke.« Eller som hun udtrykte det i et senere brev: »Det er jo slemt, at Madam er fortvivlet over de unge Fyres løben frem og tilbage foran Huset. Ifald I ikke viste Eder saameget ved Vinduerne, vilde det vel tabe sig. Men det er vel et for stort Offer? Mig ligger det jo meget paa Hjerte, at I ikke skal faae Ord for at være saa flygtige, Koquette, eller hvad man paa godt Dansk siger »*Fandens Tøse*«.«

Sarah og Lelia beundrede deres moder uden forbehold. Fru Heiberg havde jo overfor Krieger et par gange brugt det udtryk, at hun var helt forelsket i så den ene, så den anden af sine pigebørn. Følelsen var gensidig, for de var i grunden også forelskede i hende. Et brev fra Sarah begyndte: »Lille Veniller! [Du er] den kjæreste Mamse, der findes i Verden. Ja, Du ved ikke, lille Ma, hvor uendelig højt jeg elsker Dig, og hvor mange tusinde Tanker der sendes Dig fra jeg staar op til jeg ligger mig, ja det røde Hus i Rosenvænget med dets Beboere er mit Paradis paa Jorden.« Og et andet: »Mon Amour !!!! Ja, for Du er min eneste Kjærlighed, thi endnu har jeg ingen Anden fundet, og saalænge jeg har

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dig, min egen Ma, saa behøver jeg jo strængt talt ingen Anden, vel?« »Mon Amour« havde hun måske optaget fra skuespillerinden, jfr. Henriette Jørgensen, der begyndte sine breve til fru Heiberg sådan.

Anna var ligeså fortryllet af sin moder: »Sødeste Mamse! Her er atter en Uge henløbet, siden jeg sidst skrev til min egen lille Kjærlighed, nemlig Johanne Louise Heiberg.«

De beundrede deres moders friskhed og ungdommelige, smukke ydre. »Er det virkelig muligt, at Du idag fylder Dit 60. Aar, det er jo umuligt at tænke sig, en saadan ung Mamse; Du behøver rigtignok ikke at skjule Din Alder,« skrev Sarah til sin moders fødselsdag.

Anna fortalte hende engang om en drøm, hun havde haft. Den har formodentlig bygget på en situation fra deres Jyllandsrejse det foregående år: »Min Drøm var om Dig, Mamse, i Silkeborg, præsiderende i Sophaen foran Kaffebordet, iført Din lækkre, hvide, broderede Morgenkjole. Hvor tydelig husker jeg ikke, at jeg stjal fra Dig, bliv ikke forskrækket, thi det var kun Kys, men jeg kan ogsaa huske, at jeg var ikke beskeden ... Men hvor jeg dog nød Dig, søde Mamse, jeg var saa glad, saa glad.«

De beundrede deres moders begavelse. »Lille Mamse,« udbrød Anna, »nu vil jeg ikke trætte Dig mere med mine pjankede Historier, det er altfor kjedeligt for En, der er saa aandigt begavet som Dig, lille Mama; men hvorfor ikke fortælle Dig Pjank og ikke Pjank; Du er jo vor Mamse.« Eller som hun en anden gang sagde: »Ja, Mamse, Du er rigtignok vis, jeg vilde nok ønske, at jeg havde lidt af Din Visdom«.

Da de havde haft besøg af søstrene Fabricius, skrev Sarah: »Jeg maatte le ved igjen at høre Michala og Hanne komme med deres pjattede Sætninger. Det er jo rigtignok en Forskjel paa det Sprog, De tale, og det, Du taler, lille Ma, men Alle er jo heller ikke *Fru Heiberg*.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Flere gange citerede de noget, deres moder havde sagt, for eksempel fortalte Sarah, at hun længtes efter at komme hjem: »Du maa ikke tro, at det er fordi jeg kjeder mig her i Lausanne; tvertimod, jeg morer mig ganske udmærket, og desuden har Du jo sagt, at man aldrig maa bruge det Ord *kjede* sig, og det gjør jeg heller ikke.« Om en af sine Schweizer-bekendte skrev hun hjem: »Denne Chancel var noget for Dig, Mamse, Mage til Begavelse findes ikke.« Større ros kunde hun ikke give ham, end at han var »noget for Mamse.«

De to pigebørn beundrede også deres moders krævende gerning som sceneinstruktrice; det var ikke noget, de tog som en selvfølge, nej, de forstod, hvor anstrengende et liv deres moder førte. Til Sandefjord, hvor fru Heiberg jo i 1872 ferierede, skrev Sarah kærligt: »Jeg er rigtig glad over, at Du dog kom lidt ud at forfriskes og styrkes, til at begynde Dit forfærdelige Slid ved Theateret; men lov mig, naar Du atter tager fat, da ikke at overanstrenge Dig, thi vi vilde saa gjerne finde vor lille, kjære Mamse ved rigtig godt Helbred, naar det dejlige Øjeblik kommer, hvor vi skulle gjenses og omfavnes og kysses af hende.«

Efter at teatersæsonen var begyndt, sluttede Anna et brev: »Og saa vil jeg ønske, ... at Du maa *sove* rigtig godt i denne Uge, og ingen af Dine søvnløse Nætter, og ikke forurolige Dig med vor Forlovelse i Udlandet, Du kan være saa rolig, ikke for Alverdens Guld.« Og et par uger efter skrev Sarah: »Nu tusinde Kys og Klap fra Din lille Sarah, der ønsker at kunde sende Dig flere Kræfter, som Du siger, Du kan trænge til, men jeg er desværre ikke istand dertil, derfor beder jeg hver Aften til Gud, at han vil skjænke Dig Disse og holde sin faderlige Varetægt over Dig.«

I januar var Lelia syg, da Sarah skrev hjem: »Du har plejet hende med Din moderlige Kjærlighed, naar Du kom

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

træt og anstrængt hjem fra Prøverne paa Theateret. Du er rigtignok en *mageløs* Mamse, ikke sandt, her har jeg Lov til at bruge dette Ord!« Og da fru Heiberg selv kort tid efter blev syg, bad hun hende: »Lov mig ikke at anstrænge Dig paa Prøverne og udsæt Dig ikke for Forkjølelse.«

De var begge to lykkelige over, at deres moder trods det, at hun var så optaget, gav sig tid til at skrive breve til dem. »Vi have fortalt om Din mageløse Selvopoffrelse, at Du skriver istedet for at hvile Dig; men, søde Mamse, Du kan rigtignok ogsaa være vis paa, at vi paaskjønner det,« skrev Anna i september, og da den længselsfuldt ventede maj måned nærmede sig, udbrød Sarah: »Du vilde vist forbauses, naar Du saa den Pakke af Breve fra Dig og forundres over, at Du, lille Ma, i al Din Travlhed har faaet Tid til saa ofte at skrive til Dine Smaapiger.«

Det, der gør forholdet mellem fru Heiberg og hendes døtre så smukt, er, at det ikke var gledet over i farveløs vanetænkning. Kan hænde, at dette dybest nede havde rod i fru Heibergs karakter. Det var for hende noget på engang nødvendigt og selvfølgeligt, at ens følelser var *aktive*. Denne indstilling var et overmåde væsentligt moment i hendes venskab med Krieger. I sine breve til ham bliver hun aldrig træt af at gentage, hvad dette venskab betød for hende. Og det samme gjaldt forholdet til døtrene.

Begge parter indså med dyb taknemmelighed, hvad fru Heibergs store beslutning i 1861 var kommet til at betyde for dem. Fru Heiberg talte jo gang på gang spontant derom til Krieger. Men hendes døtre var ikke mindre taknemmelige end hun. De holdt sig stadig for øje, at deres hele livsbane skyldtes hende og ingen anden. Og de gav atter og atter udtryk for denne forståelse.

De var taknemmelige over, at moderen havde bekostet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

den lange udenlandsrejse på dem: »Mamse, hvor jeg er glad over at kunde det Franske, og hvor taknemmelig er jeg ikke over, at Du, lille kjærlige Ma, har opoffret Dig for Dine Smaapiger og ladet Dem komme til Schweiz.«

Og de boblede af henrykkelse, når hun forærede dem noget; for eksempel tøjet til de nye, gule lærredskjoler: »*1000, 1000* Tak! Alle vare de enige med os i, at vi maa have en meget »gentile« Mama; Du tænker vist, om vi skatter paa det tilbørligt, men jeg forsikkrer Dig, at vi gjøre det; hvor mange Gange om Dagen tænker jeg paa, hvor lykkelig vi ere at have en saa dejlig Mamse.« Eller som Sarah udtrykte det: »Ja, Du er og bliver den sødeste Mamse paa denne Jord, der altid tænker paa at fornøje sine smaa Pudser.«

Men det var sandelig ikke blot de materielle goder, der blev påskønnet. Moderens omhu for dem rørte dem. Anna skrev: »Tak, søde Mamse, for dette kjærlige Brev, der aander saa megen Varme og Kjærlighed til Din lille Anna; jeg sender Dig et rigtigt Kys for det.« Og i et senere Brev: »Tak, Du søde, kjærlige Mamse for Din Omhu for Dine Smaaputter!« Og fra Sarahs breve lød den samme klang: »Hvor dejligt er det at have en Mamse, som vaager over En!!!«

En gang blev Anna formelig eksalteret efter at have modtaget et brev fra sin moder: »Sødeste, dejligste Mama! Var jeg dog hos Dig for mundtlig at kunne udtrykke min Glæde over Dit sidste Brev; da jeg kom til de Ord »Naar bare I ikke vil længes formeget efter Eders Fyre«, skreg jeg med Taarer i Øjnene: »Nej, Mama, naar jeg bare kommer hjem, saa jeg mundtlig kan takke Dig for Din uendelige Kjærlighed imod os.« Ja! Mamse, det sagde jeg, og det siger jeg endnu.«

På hendes søster havde brevet gjort et ligeså dybt ind-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Johanne Luise Heiberg
1870

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tryk: »Tak for Dit søde, kjærlige Brev, som fik Anna og jeg til at hoppe til Loftet over de mange velkomne Nyhedder. Du har sandelig Ret i, at vi ere Lykkens Børn; ... men jeg glemmer ikke, naar jeg om Aftenen ligger mig i min Seng at takke den gode Gud for hans store Kjærlighed imod os Børn.«

I et andet af sine breve skrev Sarah smukt og kærligt: »Jeg tænker saa ofte, efter hvad Du har fortalt mig om Din Ungdom, hvor meget Forskjel der er paa Den og Vor, ja, Ma, vi ere lykkelige Børn, som ikke kunne være taknæmmelige nok for deres Mamses store Kjærlighed til dem. Men vi holde ogsaa rigtig af Dig; og derfor glæder vi os ubeskriveligt til at se Dit søde Ansigt og igjen høre Dit venlige Godnat.«

Ganske naturligt gav deres taknemmelighed sig et særlig hjerteligt udtryk ved deres moders fødselsdag: »Din lille Sarah skal denne Dag være borte fra sin aller, aller bedste Veniller! ... Din Skaal skal drikkes om Middagen, og i den ville vi indeslutte alle vore gode Ønsker for Dig, og Dine lykkelige, misundelsesværdige to Smaapiger ville i Tankerne være hos Dig og prise sig usigelig glade over at eje en saadan kjærlig Mamse ... Først og fremmest maa vi takke den gode Gud, der har sendt os til Dig, uden ham hvad var der saa blevet af os Stakler.«

Og Anna skrev: »Tænk paa Dine to smaa forvildede Fugle Kl. 1½, thi da drikker Sarah og jeg Din Skaal i al Stilhed, ... og vi vilde da ønske hinanden Alt godt, men at det Bedste dog maa tilfalde Dig, thi uden Dig, hvad var saa vi Tre blevet til i denne onde Verden, Du alene næst efter Gud har jo gjort os til de lykkeligste Børn her paa Jorden.«

Så nært knyttede som Sarah og Anna var til deres moder, var det naturligt, at de ofte havde hjemve. Hvor muntert

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

end dagene gik, og hvor mange inklinationer der end var, så fløj deres tanker alligevel stadig mod nord, til »det velsignede Kjøbenhavn« og til »det kjære røde Hus i Rosenvænget.« »Jeg kunde se Dig komme ned til Frokosten Søndag Morgen, iført den sorte Silkekjole,« skrev Sarah, og hun længtes ubeskriveligt efter »at nyde de stille Aftener i Sophaen.«

Men villaen i Rosenvænget var kun indfatningen om det egentlige: deres moder. I snart sagt hvert eneste af deres breve giver de udtryk for deres længsel. Her er et par enkelte ytringer af talrige.

Til tider er tonen filosofisk: »Ja, jeg er dog en underlig Pige, Mamse,« skrev Anna, »sommetider naar jeg sætter mig til at skrive til Eder, er det med et Humeur af Guld, thi da syntes mig, at Livet staaer for mig med al sin Pragt, og at jeg rigtig er veltilfreds med Alle, men saa en anden Gang er det, somomat jeg ikke gad leve mere, thi saa synes mig Alt saa tomt; men da kommer Tanken om Hjemmet, om Eder, der, som jeg ved, elske mig begge To, og da faaer jeg Hjemve og syntes, at dette muntre Liv her i Lausanne er ... rigtig tomt.«

Til andre tider tangeres det ha-stemte: »Idag har Anna og jeg ved at læse Dit sidste kjærlige Brev ... følt en saa inderlig Længsel efter Hjemmet, at vi hele Morgenen have været opløste i Graad. ... *Et* venligt Ansigt og *en* kjærlig Stemme mangler, og det er Dig, Ma, hvis Morgen og Aften Kys jeg savner saa uendelig meget. ... Ingen aner, at jeg længes saa ubeskrivelig efter igjen at komme hjem.«

Samtidig udbrød Anna: »Ak ja, min søde Mamse! Du er rigtignok sød; jeg »længes og trænges« i Hjerte og Sind efter Dig, og troer, det er umuligt at holde mere af Dig, end jeg har lært i disse 4 Maaneder.« Eller, som hun også siger: »Er det vel saa underligt, at de smaa Fugleunger længes

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

efter deres Rede, hvor De blive savnede af en kjærlig Moder?«

Spurveunger blev de ved med at være. Da hjemrejsen nærmede sig, blev Anna så ellevild ved tanken om det forestående gensyn, at hun udbrød: »Naar først Maj kommer, skal Du rigtig faa 2 glade Spurveunger, der vil sprælle som Torskene, der, naar de have været paa Landjorden, atter blive lagt i Vandet, først føle sig rigtig i deres Æs.«

Derfor blev de helt ulykkelige, da fru Heiberg i et af sine sidste breve til Lausanne havde antydet, at de dog måske helst vilde blive dernede. »Jeg kan ikke sige Dig,« skrev Sarah, »hvor inderlig bedrøvet dit sidste Brev til Anna gjorde mig, jeg brast i Graad ved at læse, at Du, kjære Mamse, et Øjeblik kunde tvivle paa, at Dine to smaa Piger glædede sig til at vende tilbage til et saa kjærligt og fornuftigt Hjem som Deres.«

Det daglige Brød

Denne taknemmelighed, denne beundring og denne ømhed forenedes og kulminerede i Sarahs og Annas evige længsel efter i bogstaveligste forstand at være deres moder ganske nær. De mindedes nu den ene, nu den anden daglige situation fra hjemmet. »Det er mig virkelig saa underligt ikke at kunde gaa enten op i Dit Sovekammer eller ned i Bibliotheket, naar jeg vil have et Kys; jeg beundrer lidt disse Børn her, de lader deres Mama gaa i Fred hele Dagen, naa, saa skulde de se os,« skrev Anna i september; og et par måneder senere: »Sommetider om Aftenen er jeg aldeles trøstesløs i min Seng, naar jeg tænker paa Dig, siddende kjærligt og se paa mig eller giver mig et rigtigt kjærligt Kys. Da syntes mig, at 5 Maaneder faar aldrig Ende.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Da fru Heiberg, gavmild og betænksom som altid, ved Annas fødselsdag også havde sendt Sarah en gave, fik hun dette svar: »Ja, lille Ma, gid jeg kunde istedet for at skrive min Tak ned, selv bringe den, kysse Din bløde Kind, og fortælle Dig, hvor inderlig kjær Du er mig.«

I et andet brev skriver hun: »Jeg tænker ofte paa, hvis En af os blev syg, hvor forfærdeligt maatte det ikke være at vide sig langt borte fra hinanden, men derfor beder jeg ogsaa hver Aften til den gode Gud, at han vil holde sin Haand over os Alle og især Dig, min egen søde Ma!« Længere nede i brevet henfalder hun til filosofiske reflektioner: »Hvad Toilettet angaar, tror jeg, at jeg er den gamle forfængelige Sarah. – Gamle forfængelige Sarah, der holder af sin Mamse og derfor glæder sig ubeskriveligt til at kunne kysse og omfavne hende. Jeg maa nu nøjes med at kysse Dig i Tankerne, Tankerne ere ofte en stor Trøst, naar man har sine Længsels-Øjeblikke.«

Det bedste af det altsammen var de hyggelige aftentimer. Allerede i juni så Sarah frem til dem: »Hvor jeg længes efter igjen at kunde kysse og kjæle for Dig og sidde i vor gamle, rare Sopha ved Siden af Dig, eller ligge paa Knæ paa Skamlen foran.«

Det var netop en situation som denne, fru Heiberg mindedes, da hun ved nytårstid skrev til sin ældste datter: »Du spørger mig, min lille Sarah, med tre Udraabstegn, om jeg holder af Dig? Behøver Du virkelig at spørge herom? Jeg troer det ikke, I veed jo godt, I to Skjælme, at I have mit fulde Hjerte, at der ikke var den Ting, jeg jo kunde gjøre for Eder, ikke det Offer jeg jo kunde bringe, saalænge I som nu ere søde, kjærlige Børn. Ak, jeg længes saa tidt, min Sarah, efter at see Dig ligge forand mig paa Skammelen, Din Haand i min, Dit lille Hoved op til mig, Dine milde gode Øine fæstede paa mig, og glædende mig ved at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

høre Din bløde Stemme. Jeg synes, at Du er en saadan hjertens god Pige, fri for Misundelse, fri for Luner, fri for mange smaa slette Lidenskaber, som ofte klæber ved os Qvindfolk. Som jeg har kjendt Dig, haaber jeg atter at gjensee Dig; Gud forbyde, at det noget forfængelige Liv, I nu føre, skulde have taget noget af det bort, som jeg satte meest Priis paa hos Dig. Ja, Du kan være rolig, jeg holder af Dig som – en Moder. Endnu veed Du ikke, hvorledes en Moder kan holde af sit Barn, men hvis det er Guds Villie, at Du engang skal lære det, da veed Du ogsaa, hvad der ligger i, at holde af, som en *Moder*. Jeg sidder her i den sildige Aften ene i Spisestuen – Lelia er hos Poulsens – og skriver dette til Dig. Ikke en Lyd høres i Huset, her er saa stille, saa stille, men Du veed, jeg nyder Eensomheden, og i Aften er den mig dobbelt kjær, da jeg saa i Ro kan vexle Tanker med Dig.«

Anna længtes ligeså meget som sin søster: »Aa, Mamse, jeg trænger saadan til at blive lidt kjælet for, men af Ingen anden i Verden end af Dig; hvad gav jeg ikke for 1 Time i Sophaen, hvoraf Lelia naturligvis svælger i.«

Et par dage senere skrev hun: »Har jeg ikke haft ... i hundredevis af Beviser paa Din Kjærlighed til os Tre, til ikke at skulle være sikker paa denne; nej, Sagen er, at Anna virkelig er en lille Skjælm, som Du ogsaa selv saa rigtig benævner hende for; hun vilde nemlig med Vold og Magt have Dig selv til at sige det, thi hun trængte ligefrem til at blive kjælet for ... »Mamses egen lille Anna.« Hver Gang, at jeg nu herefter er i daarligt Humeur eller »trænger«, ser jeg hen paa Dit Fotographi og tænker »der er jo En, der rigtig holder af mig, jeg maa jo være saa glad, saa glad ved at have en Mamse.« Saa glemmer jeg strax Alt for at glæde mig til at komme hjem, og rigtig blive kysset og klappet og tages paa Skjødet. Ja, Mamse, Maj kommer maaske

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hurtigere end vi tænke det, ... *vor* Maaned, da alle Sorger skal glemmes, og kun vor Kjærlighed og Glæde strømme sammen og herske over det røde Hus. Det er kun Gud, at vi have at bede herom, og han vil nok høre os.«

Ja, hun var virkelig en lille skælm, en uimodståelig sød lille skælm. Hvor det må have varmet hendes moder om hjertet, når hun læste ord som disse: »Nu brister snart mit lille Hjerte, af Længsel, af Mangel paa *rigtige* Kys, af Mangel paa kjærlige Ord og paa kjærlige og varme Omfavnelser, af Mangel paa at høre en *vis* Person fortælle Historier fra sin Ungdom, ja, af Mangel paa Alt i et yndigt og kjønt Hjem; og hvem kan tilfredsstille disse Mangler, kun Dig *alene,* lille Mamse, hos Ingen, Ingen finder man alt det som hos *Dig.*« I en efterskrift står der: »Hils den lille, søde Mathilde, giv hende et lille, sødt Smil af dem, Du kan saa godt ... Herregud, naar kommer dog Maj; nu brister snart mit lille Hjerte.«

I januar kneb det også for hende at være borte fra hjemmet: »Jeg bliver dog ikke rigtig lykkelig, før jeg atter sidder trygt ved min Mamses Side i Sophaen og kan kjæle for hende.«

Og i februar kom der atter et sødt brev fra hende: »Jeg fik en saadan Længsel efter Dig, aa! jeg tænkte med Henrykkelse paa, hvor dejlig det dog bliver at komme hjem, og tænk at blive kjælet for og have sin Mamse om sig hver Dag, at naar man ser omkring, da at finde hendes to kjærlige Øjne, der hviler ømt paa En. Ja! søde Mamse, hvor tænker jeg ikke paa med Henrykkelse, naar jeg havde spillet et pent Stykke, og Du gav mig et rigtig Trykkys derfor, og hvor længes jeg ikke efter Maj, naar Du atter vil give mig saadanne Tegn paa Din Kjærlighed, thi nu har jeg i 8 Maaneder maattet undvære alle saadanne ømme Blikke og Kys, at jeg længes uden Grændse efter atter at blive

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kjælet for, men rigtignok kun af Dig, ikke af Nogen anden i Verden.«

Hun fortsætter med at fortælle om en iagttagelse, hun havde gjort hos familien Secrétan; den havde forbløffet hende: »Jeg beundrer saa tidt alle disse Børn her, der aldrig blive kjælet for, og den eneste Gang, de blive kysset, det er om Aftenen, naar de gaar i Seng, og saa giver de Madame et lille Kys paa Kinden og siger »bonsoir, Maman« og gaar; hverken de eller hende lader nogensinde til at føle Trang til at kjæle for hinanden, er det ikke underligt; den Eneste, som Madame nogensinde klapper og kysser, er den lille Dreng, men aldrig de Andre. Nej! Mamse saa kunde vi rigtignok give dem et godt Exemple.« Tingene havde fået nyt perspektiv for hende, og hun forstod nu endnu bedre end før, *hvor* godt det var, at hun selv havde en moder, der havde tid til kærtegn.

Når man læser de breve, fru Heiberg og hendes to døtre vekslede i 1872-73, får man en dybere forståelse af fru Heibergs lykke over sine tre børn. Ens tanker går da mangen gang til nogle linjer, fru Heiberg skrev i 1854 fra Franzensbad til sin mand: »Der er i Din daglige Omgang, hvor elskværdig den end er, noget koldt, Dine venlige Tanker blive sjælden til Ord. Du har en vis Undseelse for at give Dine Følelser tilkjende og føler næsten aldrig Trang til at vise Kjærtegn mod dem Du holder af, og dog troer jeg, at *Du* vilde savne de Tegn, som bestaar i Ord og Miner, hvis de udeblev hos Din Omgivelse, men da Du har dette Gode, veed Du næppe selv, hvor smerteligt det vilde være Dig, hvis Du maatte savne det. Jeg derimod har ofte følt denne Smerte. Jeg veed meget godt, at i alt væsentligt har Du altid viist mig Din Hengivenhed og altid været mig en trofast Ridder, men det daglige Brød har jeg tidt maattet savne, og deraf er min Tvivl opstaaet. Tildeel mig derfor

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dette lidt rigeligere, hvis Du kan; men kan Du ikke, haaber jeg nok, at jeg alligevel herefter skal kunne holde fast paa Troen om Din Godhed for mig og sige som Konen i *De Uafhængige:* Gid Alt maa blive, som det er. Men endnu engang, tro ikke, at der er mindste Exaltation i alt dette, det er tænkt og følt fuldkomment rolig.«

Set på baggrund af disse stærkt personlige ord forstår man endnu bedre fru Heibergs lykke over sine tre børn. Den ømhed, det »daglige Brød«, hun så bitterligt havde måttet savne i sit ægteskab, fik hun nu udløsning for. Der var kommet noget helt nyt ind i hendes tilværelse. Nu kunde hun øse af sin hjertevarme og med åbne arme tage de tre børn tæt ind til sig.

De små pigers umiddelbare kærlighed lige fra det første øjeblik havde henrykket hende. Fra Bonderup skrev hun i sommeren 1861 derom til fru Martensen: »Da jeg den første Middag sad ved Spisebordet med et Hjerte saa tungt, saa tungt, og havde den største Møie med ikke at briste i Graad ligeover for de tre glade Børn, da var det, ligesom de smaa Stakler anede med hvilke Følelser, med hvilke Smerter, jeg Eensomme sad imellem dem, og med et reiste de sig alle tre op fra deres Stole, klyngede sig tæt op til mig, kyssede og klappede mig, som om de ved deres Kjærtegn vilde bringe mig den Trøst hvortil jeg saa høilig trængte.«

Har det mon spillet en rolle, at børnene, da de kom til hende, allerede var store nok til at kunne vurdere, hvad der var sket for dem, og at det var deres taknemmelighed derover, der gav sig udslag i omfavnelser og kys?

Det var en stor lykke for hende, at de vedblev med at finde denne demonstrative tilkendegivelse af deres følelser ligeså livsvigtig som hun. Både moderen og døtrene efterlevede det, fru Heiberg havde skrevet derom i sine erindringer: »Kjærlige Ord, et Haandtryk, et Kys bør aldrig benyt-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tes som en Vanesag; det er kun den fulde Nærværelse, som giver det Betydning.«

Holm Hansen skildrer i sine ungdomserindringer, hvad han oplevede, da han omkring 1867 kom på visit hos fru Heiberg: »Hun ad ... inde i Spisestuen med de tre vestindiske Smaapiger ... De hang hende barnligt klyngede om Halsen og Skuldrene, saa man næsten skulde tro, at de maatte kvæle hende.«

Holm Hansen var langtfra den eneste, der observerede den specielle atmosfære i det Heibergske hjem. Andre bemærkede det samme, også efter at børnene var blevet voksne. Peter Jerndorff taler om det omkring 1870, og fem år senere nævnes det atter. I 1875 havde Heibergs i Italien truffet den norske godsejer Konow og hans frue, og fru Beate Konow skrev senere fra Norge til fru Heiberg, at hun mindedes »den sarte Sera, [som] føler sig bedst tilmode, naar hun kan søge Beskyttelse under Deres Vinger; jeg maa alletider tænke mig hende i Salerno, naar hun krøb ind i Sofaen til Dem og kunde tøe op ved Deres varme Hjerte.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

III

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Italien er dog et gru opvækkende Sted

Mon ikke Lausanne-året og det glade gensyn i maj 1873 var en af de lykkeligste perioder i samlivet mellem fru Heiberg og hendes døtre? Længslen havde ganske vist bragt moltoner ind i symfonien, men på den anden side havde adskillelsen givet dem alle en dybere forståelse af deres samhørighed.

Fru Heiberg havde i 1873 planer om en længere udenlandsrejse for dem alle fire, men efter moden overvejelse besluttede hun at udsætte den til det følgende år. Hun havde forklaret Sarah og Anna sine grunde dertil: »Der er virkeligt Haab om, at vi Alle til næste Aar slaaer os i nogen Tid til Ro i Schweitz. Ja, jeg har endogsaa været i en stærk Kamp, om det ikke skulde være i Aar, men mange Grunde tvinger mig til at opsætte det til næste Aar, og den vigtigste Grund for mig er den, at I nu bør komme hjem til Eders Fædreland for ikke at blive dette ganske fremmet. I bør igjen søge at elske det, thi, efter min Mening er det af stor Vigtighed for et Menneske, at være groet fast til sit Fædreland, rigtig at slaae Rod i dette, især i den unge Alder, siden har det ingen Nød; om man ogsaa forlader det aldrig saa længe, slaaer Hjertet dog varmt for det Sted, hvor man har sine Barndoms Minder. Et Menneske, som ikke har et Fædreland, er en Uting, det er noget, der ligesom flyver om i Luften og som aldrig kan faae rigtig Fodfæste noget Sted. Dette frygter jeg med Eder, og derfor anseer jeg det nu nødvendigt, at I atter blive hjemme, der hvor I bør føle Eder som hjemme. Dette er min vigtigste Grund til at opsætte vor Sveitser-Tour. Maaskee I ikke kan forstaae denne min Grund for Øieblikket, men engang vil I nok indsee det Rigtige heri.« En anden vægtig grund for hende til at være væk fra Danmark i 1874-75, var, at hun ikke ønskede at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

være hjemme, når Det kongelige Teaters nye bygning blev indviet.

I slutningen af april 1874 begav familien Heiberg sig afsted, og først i juni 1875 vendte den tilbage til København. For fru Heiberg blev denne store rejse en lidelse og en skuffelse. Hun var syg i lange perioder, først i Lausanne og senere i Rom.

Rent bortset fra sygdommen var Romeropholdet ikke vellykket. Det generede hende, at hun blev skarpt iagttaget af den skandinaviske klike. Hun blev kritiseret, fordi hun ikke var videre indladende overfor de fleste af dem, hun traf; og situationen blev ikke bedre af, at Bjørnstjerne Bjørnson med al sin dynamiske impulsivitet straks slog en klo i hende. Selv om hun havde sine reservationer overfor ham, kunde hun ikke stå for ham; når han udfoldede hele sin charme, var han elskværdigheden selv og til at vikle om en finger, sagde hun. Fru Bjørnson satte hun uhyre stor pris på, her var der ingen reservationer: »Hun er forstandig, frisk og godmodig.«

Men dermed var hun fra det første øjeblik placeret i den ene lejr, og den modsatte lejr vogtede på hende og gjorde sine observationer. Man var jaloux over hendes venskab med den norske digter, og »jeg er ikke langtfra at betragtes som en Landsforræder.«

I de trykte partier af fru Heibergs breve til Krieger fra denne periode står der meget derom. Som supplement kan tilføjes en ytring af den rapmundede Anna; den giver situationen i en nøddeskal: »Bjørnson ... og Kone lade sig nu indskrive i Foreningen, til stor Forundring og Mishag for Skandinaverne; de mener, vi ere ved Verdens Undergang.«

I Skandinavisk Forening fandt fru Heiberg, at der var »skident og bundkjedeligt og tomt.« Dertil kom der så ydermere det, at hun meget hurtigt fik antipati imod to af de

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ledende indenfor den lille, danske koloni: konsul Bravo og figurmaleren, F. C. Lunds kone. Det ærgrede hende, at det var blevet aftalt, at fru Lund skulde læse italiensk med Sarah og Anna og derfor fik sin gang i huset. I et af sine første breve til Krieger fra Rom skrev hun om fru Lund: »Hun er en flink Kone, en tjenstagtig, godmodig Kone, men hvor dansk simpel, hvor nysgjerrig, hvor udelikat! Lige fra *Østergade,* og De veed, at jeg hører til en Krog paa *Christianshavn.*« En måneds tid efter eksploderede hun atter over »Lundinden«: »Hendes skrallende Stemme maa jeg dog finde mig i lyder gjennem alle Dørre, og af og til maa jeg dog vise mig for denne Dame, om hvem hendes egen Mand siger: »*Min Kone er fuld af Sludder og Løgn*«.«

Når hun talte om »det lille latterlige Vrøvlehoved« Bravo, sparede hun sandelig heller ikke på krudtet: »Hvem jeg derimod ikke kan lide, er den gamle, modbydelige Karl, vor ærede Consul og Etatsraad Hr. Bravo. Hvilken simpel, slet Tone, hvilke dumme Fordringer, og hvilken slet Talsmand for de Danske. Veed De, hvad han gjorde igaar? Samtalen dreiede sig om forlorne Tænder. Med et siger han til mig: »Laan mig Deres Haand, ræk pegefingeren ud!« Godmodig gjorde jeg det, og nu stak han min Finger ind i sin Mund og lod den skure frem og tilbage paa hans Tænder, for at jeg kunde overbevise mig om, at de ikke vare forlorne. Hvad synes De? De kan vel tænke, at det var noget for mig. Jeg havde virkelig nær faaet ondt. Jeg hørte siden, at det udgjør hans Stolthed, at han endnu har sine egne Tænder, det gamle Sviin. Børnene flygte formelig for ham, saa kjælen og nærgaaende er han imod dem.« Og efter julefesten i Skandinavisk Forening skrev hun om ham: »Det gamle, dumme Sviin.... Han gaaer dog vist i en svinsk Barndom.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I Suus og Duus

I 1872 havde fru Heiberg skrevet til Krieger: »Det er mageløs, hvad de Børn, alle Tre, have for en Begjærlighed efter mange Menneskers Omgang. Det er baade godt og ondt.« Dette skulde hun komme til at sande i årene, der fulgte, mere end hun måske havde anet, da hun skrev det.

Deres begærlighed efter mange mennesker, efter forlystelser og kurtise, var et evigt crescendo. På deres store rejse begyndte lystigheden allerede i Lausanne. Spurveungerne fandt straks venner på hotellet, en ung englænder og hans moder, – »de ere nok egentlig skotske Adelige,« forklarede fru Heiberg Krieger, »og Sønnen siger, at de nedstammer fra de gamle skotske Konger. Det være nu som det vil, men det er nette, dannede Mennesker.« Pigebørnene var med disse nye bekendte »ude paa flere Timers Roetour, hvorpaa de have moret sig himmelsk.«

Krieger besøgte familien i Schweiz, men allerede inden da nød de unge godt af hans flothed, idet han vistnok må have sendt dem penge – til en udflugt? Med spøgefuld overdrivelse skrev de til ham: »En Takkeadresse fra Sarah, Anna og Lelia til Deres mageløse Almægtighed Hr. Geheimeraad Frederik Krieger. – Over Bjerg og Dal, over Land og Sø sender vi Tre en ydmyg, allerunderdanigst Tak til Geheimeraaden for den saa herligt paatænkte Fornøjelse, – en Fornøjelse, som kun kunde haabes i Drømme, aldrig i Virkelighed. En saadan Almagt fra en Almægtigheds Haand kan derfor ikke paaskjønnes eller takkes nok af de tre Sjæle, som ved den ere blevne lykkeliggjorte. Evig taknemmelige undertegner sig Sarah, Anna og Lelia.«

Efter at han havde været sammen med familien i Château d'Oex, skrev fru Heiberg til ham: »Børnene beder meget at hilse den rare Krieger, der idelig skjænkede Viin for

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Johanne Luise Heiberg og Anna Heiberg
ca. 1873

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dem, saa ofte deres Glas vare tomme. De ere alle Tre enige om, at dette er meget sundt for deres svagelige Heldbred.«

Rejsens næste station var Bellaggio, og her var det mest alt det, de kunde købe, der optog de unge piger: »Der er kommet flere nye Butikker med Alt i, hvad der kan friste Menneskebørnene. Der lød ogsaa Hyl og Suk, snart fra Sarah, snart fra Anna, snart fra Lelia. Lykkelige Alder, hvor det at renoncere paa et Baand, nogle Perler, et Spænde, er en Hjertesorg.«

Også her var Krieger en tid sammen med dem, for pigebørnene atter et indbringende besøg: »Spurveungerne beder Dem hilse og takke ... for Silkerne; jeg maa stadig høre, at uden Dem havde de aldrig faaet dem; da jeg unægtelig maa give dem Ret heri, saa hører jeg det med Taalmodighed.«

Den i Rom bosatte danske komponist Niels Ravnkilde ledsagede, efter Kriegers opfordring, familien fra Bellagio til Florens, og fru Heiberg glædede sig over, at »han lader til at være ganske indtagen i dem. Det er dog rart, at de Unger kan indtage Folk.«

Og så kom de da til Rom, og fra nu af var der ingen ende på lystigheden. Både fru Heibergs og døtrenes breve beretter om en ustandselig farten og festen sammen med den lille klump nordboer, der – forenede ved medlemsskabet i Skandinavisk Forening – gennemvandrede museerne, nød måneskinnet i Colosseum, drog på ture i omegnen, spillede komedie i Foreningen og hyggede sig på »Kneiperne« ved mangt et glas vin. Fru Heiberg fortalte Krieger, at »mine tre Tøse ... leve i Suus og Duus.« Men hun ærgrede sig over alle de udgifter, dette medførte: »Nu skal der betales i Foreningen, først til Juul, saa til Nytaar, og saa, Gud veed til hvad, thi det gaaer i et Kjøre.«

Hun skildrede, hvordan de alle havde været ude i et

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

osteri i campagnen, hvor det gik muntert til: »Det gik lystigt til Dands. Skandinaverne indbyrdes og Italienerne indbyrdes; de sidste mærkeligt nok Mand og Mand og Qvinde og Qvinde. Det interesserede dem øiensynligt at see Annas og Lelias gule, lange Haar flagre, medens de svingede sig med deres Herrer. ... Jeg opfordrede Sarah til at gaae uden videre hen og engagere en af Italienerne. Hun tog Mod til sig, men Mennesket blev rød som Blod, stammede, og sagde tilsidst, at han ikke turde, for han kunde ikke. Lidt efter fik en anden Italiener Mod og engagerede først Anna; hun viste ham hen til Sarah, og nu svingede de sig gemytligt omkring. Men morsomt var det at see den første Italiener stadig sidde rødmende og see ud, som om han sagde til sig selv: »Det var ogsaa forbandet, at jeg ikke havde Mod, da hun kom!« De spørger vel, hvorfor Anna viste ham til Sarah, istedetfor selv at dandse med ham? Det gik nemlig hende som den første Italiener; hun havde heller ikke Mod, men var bange for, at det var en Røver, der vilde bortføre hende fra mig og forlange Løsepenge.«

Fru Heibergs impulsive gestus synes ikke at have været velvalgt; den var næppe comme il faut i Italien. Men det skænkede hun tilsyneladende ikke en tanke: »Børnene morer sig nu, som de sige, himmelsk; mere kan man jo ikke forlange i dette Liv.« Men de andre skandinaver har nok tænkt deres derved.

I den første tid i Rom havde Sarah ikke været rigtig rask: »Jeg er tidt bekymret for Sarah, hun er trist og ønsker helst at sidde ganske ene eller høist med mig, Alle andre ere hende ligegyldige, selv Toure med Andre her til skjønne Stæder er hun helst fri for.« Og i et senere brev: »Jeg har den Sorg, at saasnart Kulden indfandt sig her, kom Sarah i sin gamle ynkelige Tilstand. Kold fra Isse til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fod, om hun saa sidder lige op til Ilden. Maven i bestandig Uorden og Humøret trykket og trist. ... Det er Jern, hun mangler i Blodet og en Udskyldning af Maven, som kun kan opnaaes i Marienbad uden at svækkes.«

Et par dage senere vendte hun tilbage dertil: »Sarah ... er aldrig uden legemlig Tryk; snart paa Een, snart paa en anden Maade, og da er det jo svært at gjøre noget, hvortil der fordres Overvindelse og Anstrængelse. Hun sørger selv herover, men derved bliver det. Det er forresten morsomt, hvorledes de tre Gavtyve have faaet alle Herrerne til at dreie sig om dem. ... Bjørnson ængster mig stadig ved at sige om Sarah: »Hende beholder De ikke længe!««

Dette forhindrede dog ikke Sarah i at more sig. En aften havde de unge været hos Bjørnsons; de »kom meget sildig hjem, men vare ude af sig selv af Glæde og Lystighed, saaledes havde de moret sig ... De havde drukket en Mængde Punsch, saa at de fleste Herrer nok havde været lidt utilregnelige. Det er i det hele taget utroligt, hvilke Masser af Viin der drikkes hernede.«

I sit næste brev kunde fru Heiberg da også melde, at »Sarah er nu igjen nogenlunde Menneske, og dog har jeg haft ondt for at holde Styr paa hende paa Grund af natlige Angster, som hun og vi andre have været udsat for. Endelig have vi sluppet Kvalerne af de smaa, sorte Italienere, men hvor længe var Adam i Paradiset? Paa een Gang vrimle vore Værelser nu af Muus, ... Vi have maattet anskaffe os tre Katte for at holde Nattevagt ved vore Senge, især da Musene fremfor noget andet Sted søge disse. I to Nætter fik Sarah bogstavelig ikke et Øie lukket, og hver Gang jeg slog Øiet op i min urolige Søvn, sad hun halvt overende i Sengen med opspilede Øine for at passe paa, at de ikke kom hende nær, thi de spaserede paa vore Senge, Vinduesgardiner, Comoder, etc., etc. – Kattene have gjort en

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ypperlig Virkning. De farer paa dem og ædder dem med det samme heel og holden. To blev spiist i Morges, saa glubske ere de, og det uagtet at de mod os ere saa kjælne og i det Hele taget saa nøisomme og vel opdragne, paa et nær, nemlig at de endelig vil op i Sengen til os, og afslaa vi dette, da græde de som smaa Børn. Siden disse prægtige Dyrs Komme – jeg har aldrig skjønnet paa Katte som nu – have vi igjen Ro om Natten, overladende disse tappre Jægere at udrydde Viltet; men Sarah pakkede gjerne i Dag sin Kuffert for at komme bort fra det forfærdelige Land med alle dets Dyreplager.«

Krieger, der som sædvanlig vilde vide besked om alt, stort og småt, forhørte sig i sit næste brev om de plagsomme mus, og herpå svarede fru Heiberg: »De spørger om Musene. Jo Tak! Kattene holder dem virkelig borte, men [saa] har man Plageriet med Kattene, der deels mjaver, og deels har den, vi, Sarah og jeg, har i vort Sovekammer kastet sin ubetimelige – thi jeg er jo ingen Muus – Kjærlighed paa mig. Jeg har redet de prægtigste Natteleier til den, snart hist snart her i Stuen, men den vil kun opholde sig saa nær min Seng, at den kan, hvad Øieblik den lyster, see mit hulde Aasyn, hvilket ikke er mig behagelig. Den mener vel, at jeg ikke skal være Stedbarn, men ogsaa have en Tilbeder.«

Også om Sarahs helbred forhørte Krieger sig og fik til svar: »I dette Øieblik løber hun som et to Aars Barn frem og tilbage paa Gulvet og leger med Lelias lille, hvide Hund. I grunden er det mærkeligt, hvor de gamle Piger endnu ere barnagtige. Dog, Alderen kommer og med mørkere Farver i Sindet.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I Skandinavisk Forening traf familien Heiberg en række unge skandinaver.* Der var blandt andet den svenske komponist Per Svedbom og den finske billedhugger Walter Runeberg. Naturligvis brugte fru Heiberg her som ellers sine øjne godt, ikke mindst med den eventualitet for øje, at en af hendes døtre kunde gå hen og blive alvorligt forelsket. Og som sædvanlig meddelte hun Krieger sine iagttagelser.

Om Svedbom skrev hun, at »det er vist et sjældent begavet Menneske, men lad og magelig, spisende og især drikkende hele Dagen, Aftenen og lidt af Natten med. Han har et stort musikalsk Talent.« Et senere brev viser, at hun ikke forandrede mening om ham: »Svedbom er den Betydeligste, men han spiser og drikker og har ikke megen Lyst til at aabne Munden. Hans ulykkelige Kjærlighed er nok ellers Fru Nyblom – Roeds Datter fra Kjøbenhavn.« Ham var der altså ingen risiko ved under synsvinklen ægteskabskandidat.

Den unge Runeberg var hun mere indtaget i. Man kunde mærke på ham, at han var »kommen af Godtfolk«, skrev hun til Krieger. »Han lader til særlig at have kastet sin Godhed paa Anna, men vor Herre bevares, til Findland vil jeg virkelig ikke have hende, og saa troer jeg, at hun i Stilhed er sin første Kjærlighed tro. Ak, de stakkels Piger!«

Men det blev de unge danske, hendes døtre i det lange løb foretrak. Der var juristen Vilhelm Bardenfleth, en ung Sehested og historikeren Arthur Mollerup, »som Lelia kalder en Huskat; [han] er et net, skikkeligt Menneske, men vist uden høiere Sving. Han betakker sig for at holde historiske Foredrag,« – hvad fru Heiberg havde antydet, at

* Kredsen er skildret i M. Galschiøt. Skandinaver i Rom. 1923 og i Francis Bull. Nordisk Kunstnerliv i Rom. 1960.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hun ønskede for at belæres. Først i slutningen af januar fik hun sit ønske opfyldt: »Mollerup har endelig lovet at holde et Foredrag for mig i en af disse Aftener.«

Ved nytårstid tog hun på sin ejendommelige façon, samtidig sentimentalt og nøgtern, et vue over situationen: »Mollerup synes meget godt om Lelia og gjorde ikke saa lidt Cuur, men hun fandt ham ubarmhjertig komisk, drillede ham saalænge, indtil han nu søger Trøst hos Anna, der majestætisk og nedladende taaler Cuuren uden at gjengjælde Opmærksomheden. ... Lelia har imidlertid nu en anden Tilbeder, den unge Bardenfleth, juridisk Candidat. Saa høi og lang, at jeg altid fristes til at sige til ham, naar han gaaer med Lelia, der naaer ham til Hoften: »De skulde tage hende op paa Armen, saa behøvede De ikke bukke Dem saa meget.« Fyren er forresten godmodig og ret gemytlig. See, det er min Lelias Ridder. Annas er den unge stolte prikne Runeberg. Dette lader til at være alvorligere, hvorpaa mange Tegn tyde. Til Julen sendte han hende en overmaade smuk, anonym Precent. En Brevpresser, af et eget Arbeide. Stadig kommer Blomster, Frugter etc. – etc. – Anna tager ogsaa herimod med overlegen fornem Mine, saa jeg haaber, at det ingen Fare har med, at hun skulde til Findland. Uff! ! Fyrstinde Sarah leger Guldtavl med den unge Sehested fra Broholm. Han staaer og kaster Stikøine til hende, saa ofte han kan komme til og overøser hende med Smigerier. Alle de andre Herrer her ere aile ligesaa forælskede i denne unge, smukke Mand, saa det smigrer jo en lille forfængelig Pige, at han viser hende udsøgt Opmærksomhed, men dermed er nok ogsaa det Hele udsagt. De seer altsaa, at de hver have en Ridder, som kan ophæve Tomhed i Tilværelsen. Nu reiser snart Bardenfleth, en Maaned efter Sehested, saa ere Dueslagene tomme.«

I januar skrev Lelia meget sødt til Krieger: »Bardenfleth

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

savner jeg dobbelt saa meget som Sehested.« Om denne fortalte Anna Krieger, at »Lundinden« var skudt i ham, men »Mama ... sværmer han for og er aldeles væk, naar hun fortæller noget.« Inden han, sidst i januar, forlod Rom, var der en fest for ham, hvor han holdt »en ganske net Tale ... for det hejbergske Hus, som han benævnede Solen, hvis Magt naturligvis var stor ogs.; herefter sang vi en Sang, Mama havde skrevet, til Melodie af »den tappre Landsoldat«, men som gik under Lelias Navn.«

Nu blev der mere stille, og fru Heiberg skrev til Krieger: »Alle tre Spurveunger er for Øieblikket lidt Herreløse. Bardenfleth er reist. Sehested er reist, uden at man kan sige, at han just er vel reist. Hvad synes De! Hans Kuffert med Alt, hvad han eiede i, blev stjolet ud af den Cupee, hvori han selv sad, imellem Rom og Florentz ... Kjær* siger, at Veien fra Rom til Florents og omvendt er nu saa usikker, at Asyranceselskaberne ikke mere modtager Asyrance-Anmeldelser paa dette Stykke Vei.«

Men med karnevalet kom der atter fart over pigebørnenes tilværelse. Fru Heiberg bebudede, at »Anna skriver, naar Sindet ikke mere er saa optaget af Masker, Dragter, og Forlystelses-Haab.« Nogle dage efter skrev hun: »Børnene ere ellevilde over Karnevaldsløierne, paa Fart fra Morgen til Aften, snart i Dragter, snart uden. De bruger alle de Penge op, som De og jeg øslede paa dem til Julen, ja endda ikke saa faa af mine. Naar jeg er ligeved at nægte dem flere, da tænker jeg paa *Dem,* og at De vilde sige: »Jo, det synes mig, at de maa have Lov til,« og jeg giver efter. Og saa sige de Gavtyve ofte: »Krieger vilde holde med os!« Lelia udvikler især et glimrende Talent til slige Løier. Hun viser under Masken en Dristighed, en Opfindsomhed,

* Kammerherre F. F. Kjær, der var dansk gesandt i Rom.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

som forbauser mig og Alle. I Aftes paa den glimrende oplyste Plads Navola [ɔ: Navona], hvor tusinder vare forsamlede, havde hun under Masken forfulgt den ene Frøken Beck, hvem hun indgjød en saadan Skræk, at hun raabte: »Moder! Moder! Frels mig fra denne Maske, der forfølger mig,« og da Lelia nu slyngede sine Arme om hendes Hals, skreg hun saaledes, at den Tjener, Beck havde med, greb hende saa eftertrykkelig i Armen for med Magt at føre hende Bort, men Lelia holdt fast som en Burre. Nu blev Oberhofjægermesteren rasende, greb Lelia med begge Arme om Livet under en Strøm af Skjældsord, da maatte hun give tabt, rev Masken af, idet hun sagde: »Naa, naa! vær ganske rolig, jeg skal virkelig ingen Fortred gjøre Frøkenen.« Nu blev der en Latter, en Omfavnen, og Tjeneren blev heel ulykkelig over sine grove Tag, bad tusinde Gange om Forladelse, men hans Fingre føler hun endnu i Dag i sine fine tynde Arme. Til alles Forbauselse slipper hun sit Selskab og styrter sig lige ind i Mængden, tager den første, den bedste Italiener under Armen og pludrer Italiensk næsten ligesaa godt som Sarah og Anna, uagtet de have lært det, hun ikke. I Skandinavisk Forening forleden til deres Maskerade udmærkede hun sig ligeledes frem for Alle. Den Udholdenhed og Bestemthed hun har, naar hun vil noget, er virkelig mærkelig. Og med al den Ild, der meer og mere træder frem, udvikler sig tillige meer og mere Inderlighed og Følelse. »Hun har det kjærligste Hjerte,« sagde altid Frøken Hirsch, jeg troer hun faaer det.« Det lange brev, der også skildrer forskellige grufulde mord i Rom, slutter: »Børnene ere fremdeles i den syvende Himmel over Karnevalet og morer sig henrivende.« Selv var hun mindre opbygget af karnevalsløjerne. Anna fortalte Krieger: »Den sidste Aften i Carnevalet, da man kjørte paa Corsoen med Lys, ... som Alle prøvede paa at slukke, var Mama med

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

os, men sad stoppet ned i Vognen og indhyldet som en Pølse; hun fandt det en meget raa Fornøjelse, og kunde naturligvis ikke begribe, hvor det kunde more os at tænde Lysene om og om igjen.«

Skal man tro de unge piger selv, så var de de mest fêterede i kredsen. Anna fortalte Krieger om gåsegildet i Skandinavisk Forening, hvor hun havde Bardenfleth til bords: »Mama kunde jo ikke negte, at det var om os, at alting drejer sig, da vi unegtelig vare de peneste Damer; ... Mamse saa naturligvis yndig ud.« Fru Heiberg selv skrev til Krieger: »Hvordan de Spurveunger bærer sig ad, faaer de Alt til at dreie sig om dem.«

De indtryk, man gennem fru Heibergs og Annas breve får af »Gazellernes« glade dage i Rom, suppleres af et par ytringer af andre. I sin bog om skandinaverne i Rom fortæller M. Galschiøt om Bjørnsons 14-15årige søn Bjørn, der blev »sat til Sauvegarde for Fru Heibergs tre unge Døtre, ... og jeg skal love for, at de unge Damer fik set sig om under hans Førerskab.«

Man kan læse et og andet mellem linjerne i devisen til den julegave, Bjørnson forærede fru Heiberg, og hvorom hun fortalte Krieger: »Hr. og Fru Bjørnson sendte mig et morsomt franskt Billede. Et Huus, der bliver bestormet af nogle og tredive Amoriner med Underskrift: »Mod Overmagten er intet at gjøre.« Under Billedet havde de skrevet: »Til en Moder med tre voxne Døttre fra medlidende Venner.« De smaa vingede Gavtyve krybe ind overalt i Huset, paa Loftet, i Kjælderen, i Skorstenen, skyde deres Pile ind ad enhver Aabning, lade sig indbyrdes hisse op paa Høloftet, kort, *overalt,* bestormes Fæstningen. De veed, hvor meget jeg holder af Engle, saa jeg blev meget glad over alle disse smaa vingede Skalke.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fru Heiberg var ikke uvidende om, at man havde betragtet ikke blot hende, men også hendes døtre med kritik: »De kan tro,« skrev hun til Krieger, »Fru Lund kunde baade med fiint og groft Skyts lade Børnene forstaae vor slette Opførsel.«

Trods alle sværmerier var der imidlertid ingen af de tre frøkner Heiberg, der forlovede sig i Rom. Som fru Heiberg skrev til Krieger: »Det er lutter løse Forbindelser, Spurveungerne morer sig med. Desværre har de faaet flere slemme Egenskaber efter mig, iblandt andet den at være altfor kritiske. Bjørnson siger: »Hvor der er *tre* Søstre, blive ingen af dem gifte, thi der er altid een af dem, som gjør enhver Beiler latterlig.« Jeg troer ikke, Bemærkningen er gal.« Men for de tre pigebørn havde det været en herlig tid. Som Anna skrev: »Jeg vil aldrig glemme Vinteren i Rom; den kan vi takke Geheimeraaden for.«

Det var vel næppe helt uden grund, at Bjørnson den følgende sommer bad fru Heiberg om at hilse »de tre letsindige.« Da han om efteråret prøvede på at overtale fru Heiberg til at besøge ham på Aulestad i sommeren 1876 skrev han til hende: »Tag med den mest tålmodige af Deres forlystelsessyge små-fugle og lad den kvidre i skogene her.« Han har ikke haft mod til at binde an med dem alle tre.

I sit svarbrev gengav fru Heiberg en situation, som vistnok var typisk for den temperamentsfulde familie: »Der blev et Skrig af de Tre ved Deres Tale om, at *een* af dem, »*den Taalmodigste*« skulde følge op med, og en Kamp paa Liv og Død opstod imellem dem, idet enhver af dem forsikkrede, at hun var den Taalmodigste.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Vranten, hæftig og utilfreds

Udadtil var det evig sus og dus i Rom. Men indenfor familiens fire vægge var stemningen mindre lys. Fru Heiberg fandt sin sygdom »en Række af Lidelser«, og hun var misfornøjet med så at sige alt.

Med vejret – »Klimatet her er snavst«. Med skandinaverne. Med italienerne – »Snydere og Bedragere, uden at tale om Røvere, tilhobe. Smus og Uorden overalt« – summa summarum: »De skulde alle skydes.« Med katolicismen – »bovnende af Komediespil, Løgn, Hyklerie!« Med sin første bolig og dens »Envelopper.« Hun omtaler sig selv patetisk som »en stakkels Enke med tre Døttre,« – man ser hende for sig, vaklende ind på en teaterscene.

Pigebørnenes breve til Krieger røber, at hun ikke altid var lige omgængelig. Da hun havde ligget syg i Lausanne, havde hun til sin gamle ven og læge, Ole Bang, skildret, hvorledes det omskiftelige danske klima virkede på hende: »Hvad Under om man under slige Omstændigheder bliver vranten, hæftig, og utilfreds med ens Tilværelse, syg og jammerlig paa Sjæl og Legeme.« Den samme dag skrev hun til Krieger, at hendes sygdom havde gjort hende »pirrelig, utaalmodig, triviel, kjedelig, uelskværdig, og dette Sidste vilde jeg dog saa nødig være.« Sådan var hendes sindsstemning også i Rom.

For Krieger havde Anna ikke ret mange hemmeligheder, og gennem hendes åbenhjertige betroelser til ham får man glimt af en helt ny, men ingenlunde helt let Mama.

Kort efter ankomsten til Rom skrev Anna : »Desværre have vi strax den første Nat lidt af Envelopperne, saa at Mama var i det sorteste Humeur imorges ... Jeg gjør mit Mulige for at passe paa Mama; men jeg forsikkrer Ge-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

heimeraaden, at dette er vanskeligere, end De troer, da Mama ikke bryder sig om, hvad *jeg* siger.«

Også Lelia sendte geheimeråden en trist bulletin: »Mama har det ikke saa godt her ... som i Florents; ... hvad der især bedrøver mig meget, er, at hun hver Morgen vaagner op i et meget trist Humeur og er meget melankolsk over at være saa langt fra sit Hjem; vi trøster hende, saa godt vi kan, og i det Hele tager vi rigtig vare paa hende, hun er tidt meget uforsigtig, men saa siger vi strax til hende: »Naa, Mama, det skulde Geheimeraaden høre,« saa bliver Mamse sandelig ganske bange og siger til os, at vi dog ikke skal skrive Noget derom til Geheimeraaden.«

Når fru Heiberg fik besøg, tog hun sig sammen og var »som sædvanlig, talende, leende og spøgende«, men når hun var alene med sine døtre, var det ude med selvbeherskelsen.

Nogle uger efter Annas første meddelelse var hun atter pirrelig, og Anna forklarede grunden dertil; hun var helt opslugt af spekulationer over Colosseum og kejserpaladserne, der, skrev Anna, »beskjæftigede hendes Tanker saa meget, at den gamle Hensynsløshed begynder at indfinde sig. Mama lever bogstavelig hele Dagen i sin egen Stue, og det er en hel Naade, naar hun opholder sig en Times Tid i vor pene lille Dagligstue, som er saa tiltalende for os, ... men som Mama skyer paa Grund af Nerveusitet.«

Kun tre dage efter skrev hun til Krieger: »Det eneste, Mamse klager over, er, at Tiden svinder, uden at hun faar arbejdet, men i disse Klager har vi ingen Medlidenhed med hende, da vi, som De nok ved, ikke holder af Mamse, naar hun er optaget, da der heraf altid følger Hensynsløshed.«

Det gik op og ned med fru Heibergs humør. Anna skildrede, hvordan »Mamse ligger om Morgenen i Sengen og morer sig med at slaa paa Tambourin.« Og i det næste

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

brev: »Paa en Maade har Mamse det ganske godt i Sengen, hvor hun ligger og læser, skriver og slaas med os, naar vi kravler op paa hende.« Men den lune sciroccoluft påvirkede dem alle, og Anna erklærede rent ud: »Jeg er arrig og ubehagelig.«

Midt i februar rejste de til Salerno og en måneds tid senere til Sorrent. »Børnene fælde Taarer over at skulle bryde op, de have nu her saa mange Venner og Veninder,« skrev fru Heiberg. Men det var dog en klog beslutning, der var blevet taget, for fra nu af gik det virkelig fremad med fru Heibergs helbred, og dermed også med hendes humør. Det var godt, at de havde forladt Rom, forklarede Anna Krieger: »Mama var aldrig kommet sig der, ... de sidste Dage blev [hun] værre og værre Time for Time; det følte vi rigtignok paa Humeuret, thi vi fik Skjænd som aldrig forhen; nu derimod er hun i godt Humeur.«

At moderens irritabilitet havde slidt på dem, kan man se af et af Annas senere breve fra Salerno: »I denne Tid er hun nu mest optaget af Lejligheds-Spørgsmaalet, og efter Cafféen drøfter vi Sagen om og om igjen, med 3 – 4 Tegninger udbredte paa Bordet. Om Middagen converserer hun livligt hele Familien Konow, da vore faa Evner i den Retning slappes Dag for Dag, da vi aldrig fik Gjengjæld.«

Senere blev Mama dog mere medgørlig. Endnu var hun mat, »men mærkeligt er det, hvor livligt og interessant hun kan conversere, ... naar Alle ere samlede hos hende.«

Fra Salerno skrev fru Heiberg til Krieger: »Det er en voldsom Overgang for Børnene, at leve fuldstændig eensomt her ovenpaa Livet i Rom, hvor Venner og Veninder sloges om at more dem. De bærer det imidlertid meget elskværdigt.« Og i et af sine følgende breve sagde hun: »Jeg giver Svedbom Ret, der sagde til mig i Rom: »Naa,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skal De til Salerno, kan De komme til at kjede Dem bra.« Her er forfærdeligt triviels.«

For Sarah og Lelia og Anna var det hovedsagen, at deres moder nu virkelig havde det bedre. I Sorrent havde de ganske vist ingen bøger eller klaver, men så tilbragte de tiden med at tage på udflugter i den skønne natur, blandt andet en ridetur, hvor »vi ... fore som Vilde i Galop igjennem Sorrent«, sy kjoler og læse de breve, deres nye venner sendte dem fra Rom: »Fra Rom modtager vi, især Børnene, hver Dag Breve af det elskværdigste Indhold, om hvor stort Savnet føles af vor Bortreise,« fortalte fru Heiberg Krieger.

Men minsandten, om det ikke også i Sorrent lykkedes »de tre Gratier« at få sig en svingom: »I Aftes var her stor Dands i Hotellet, ... ved en Slags Magtsprog af en russisk Greve – der viser Sarah megen Opmærksomhed – blev Spisestuen ryddet til Dands. Hele Sorrents skjønne mandlige Ungdom blev i en Fart stævnet til at komme, og *de kom*. Det er unægtelig en Nydelse at see disse unge Mennesker, den Ene skjønnere end den Anden og med et Væsen saa frit, saa artigt, saa belevent, at jeg atter her i Stilhed sad og sukkede over vore unge Menneskers Klodsethed og Tunghed i enhver selskabelig Bevægelse.« Sygdommen havde ikke sløvet fru Heibergs vågne blik for Adonisser; men det var næsten også den eneste gang, hun sagde noget net om italienerne.

Den for fru Heiberg så sørgeligt mislykkede rejse fik en lykkelig afslutning. Krieger stødte til dem i Sorrent midt i maj, og, som fru Heiberg fortalte Bjørnson, »jeg blev saa kry, at jeg tog hjemad over Paris, hvor vi opholdt os 5 Dage, uden at dette Vovestykke fortrød mig.« Ikke mindst døtrene nød sikkert dette. Da de i Sorrent havde hørt om, at familien Suhr skulde til Paris, »hylede de af Misundelse og Attraa efter en lignende Lykke.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jeg bruger ej Bidsel, jeg bruger ej Baand

Efter hjemkomsten fra Italien i juni 1875 begyndte der et nyt afsnit i de tre søstres tilværelse. Nu var de voksne unge damer. De havde haft en paradisisk tid, først Sarah og Anna i Lausanne og året efter alle tre i Rom. Nu skulde det på hjemmebane vise sig, om den opdragelsesform, fru Heiberg havde valgt, var den rette.

Rent følelsesmæssigt var den det, for selv om der, som det vil ske i de bedste familier, sommetider kom rivninger, så vedblev fru Heibergs døtre at elske og beundre deres moder. Og hun, – ja, hendes kærlighed til dem vedblev at være ud over alle grænser. Men i forholdet til deres omgangskreds havde der af og til været brug for den barmhjertighedskappe, der dækker over skrøbelighederne, og som fru Heiberg selv næsten altid stod rede med.

Sarah, Lelia og Anna Heiberg omtales, som naturligt er, kun sjældent i memoireliteraturen. Et af de få steder, hvor man finder oplysninger om dem, er i fru Amalie Meldahls utrykte erindringer om fru Heiberg. Fru Meldahl var ganske bjergtagen af den store kunstnerinde, »min Fyrstinde«, som hun kaldte hende, og fru Heiberg satte på sin side stor pris på fru Meldahl. Men de varme følelser for moderen udstrakte sig så sandelig ikke til døtrene. Hun fandt dem forlystelsessyge og kokette, »de ... indlod sig med Alle og Enhver og kunde være ligefrem tøilesløse.«

Muligvis kan fru Meldahls uforsonlige holdning skrives på konto dels af hendes egen ulastelige, men bornerte indstilling, dels af hendes ængstelse for, at pigebørnene skulde påvirke hendes egen datter: »Da jeg mærkede, at hvem der tog Fru Heibergs Døttre ved Haanden, tog hende ved Hjertet, gav jeg mig al Flid for at være venlig imod dem, skjøndt jeg nærede en dulgt Antipathi imod dem, ikke mindst, fordi

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

de havde en daarlig Indflydelse paa Anna.« Der lå altså hunden begravet. Et andet sted skrev hun således om sagen: »Det gjaldt for Fru Heiberg, hvad der gælder for saamange Forældre: hun havde ingen Anelse om, hvorledes disse Piger egentlig vare, og Ingen havde Mod til at sige hende Sandheden, medens Mange toge Anledning deraf til at tale nedsættende om ... hendes Opdragelsesprincipper.«

I *Spectatrix*-artiklen havde fru Heiberg ganske vist formanet mødrene: »Lad din Datter staae strengt under din Autoritet.« Men da hun skulde opdrage sine egne døtre, fulgte hun principer, der var alt andet end strenge. I et digt til Heiberg ved deres 20års bryllupsdag havde hun skrevet: »Jeg bruger ej Bidsel, jeg bruger ej Baand.« De ord kunde stå som motto for hendes egen børneopdragelse.

Da hun engang i et brev til Krieger drøftede ufreden i en af deres bekendtes hjem, – på grund af en datters »uforsigtige Opførsel med Hr. Møller« –, skrev hun: »Frimodighed og Fortrolighed mangler i høi Grad hos disse Børn ligeover for Faderen. Nei, min kjære Ven, saa er det bedre at slaa lidt af paa Respecten ligeover for Børnene og da have deres frimodige Fortrolighed.«

Ved sin ligefremme og tolerante form overfor døtrene havde hun virkelig opnået deres frimodige fortrolighed. Frisproget i Sarahs og Annas breve fra Lausanne vidner i fuldeste mål derom. Og hvor var hun lykkelig derover: »Ak, min kjære Ven,« skrev hun engang til Krieger, »jeg kan dog aldrig takke Gud nok for, at han har sendt mig disse Børn. Hvor hænge de dog ved mig! Hvor livlige, muntre ere de ikke i daglig Omgang! Det er jo utroligt, at jeg ikke har en eneste alvorlig Kamp ligeoverfor nogen af dem. Ikke en bitter Time for deres Skyld, og hvor ofte hører jeg andre Mødres Suk snart over Et, snart over et Andet, der overskrider deres Kræfter at faae bøiet og rettet. Er det, fordi

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Anna og Sarah Heiberg

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

mine Fordringer til dem er beskednere og burde være strængere? Jeg veed det ikke; jeg veed kun, at Gud har været med dem og mig, og at jeg aldrig kan takke ham nok.«

Vel var fru Heibergs opdragelse af døtrene fri, men visse former blev dog stadig omhyggeligt overholdt. Fra Sandefjord skrev den skuffede Anna i 1880 til Krieger, at der var »en Præst Huss fra Langeland; han er vist lidt smaaforvirret af Nerveusitet, men de Dage, han er rask, er han meget net. Forleden bad han mig kjøre med sig til Vikingeskibet, ... men de Andre mente, det kunde ikke gaa an, og han er dog gift. Saa kjørte han alene, og jeg fik det ikke at se den Gang.«. En gladere meddelelse kom der tre år senere fra Larvik: »Vi fik Lov at være oppe til 10½.« Anna var på det tidspunkt 26 år.

Vi leve ellers bon, vi Tre

Man kan af og til undre sig over, at det aldrig lader til at være faldet den højt intelligente fru Heiberg ind, at hendes døtre skulde skaffe sig noget som helst i retning af et erhverv. Hun havde dog selv haft det, og hun havde såvel menneskeligt som økonomisk haft udbytte deraf. Hun prækede selv om fordelene ved, at kvinderne var økonomisk uafhængige, – »hvor har jeg ikke i mit Liv paaskjønnet, at jeg havde mine egne Indtægter« – og hun var oprigtigt anerkendende overfor dem i hendes kreds, der havde et arbejde, for eksempel hendes to niecer, Caroline Mathisen og Marie Welding.

Men hvor det gjaldt hendes egne døtre, synes den eneste naturlige udvikling at være, at de skulde blive gift. Det faldt hende aldrig ind at tænke som fru Holmblad, f. Suhr, om hvem fru Meldahl skriver: »Fru Holmblad fældede en-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gang den mildeste Dom, jeg endnu har hørt, om disse Piger, idet hun sagde, at de vare saa livlige og begavede, at de trængte til at bruge deres Kræfter i en eller anden Virksomhed. Jeg troer nok, hun havde Ret, og hvis disse Døttre havde ført et arbeidsomt Liv som det, Størsteparten af Nutidens Ungdom fører, var de maaskee blevne ganske andre Mennesker.«

Et enkelt tilløb dertil, blegt og forknyt, finder man i en dagbogsoptegnelse af Anna, da hun var 28 år: »Tale Fransk ... er næsten det, jeg gjør bedst, og kjedeligt nok, at jeg ikke har moralsk Mod til at forsøge mig som Lærerinde, rigtignok kun i Sprog, alt andet maatte de stakkels Børn blive uoplærte i.«

Fru Meldahls hårde dom over fru Heibergs døtre kan næppe have været helt grundløs. Men hun var snæversynet; hun lader overhovedet ikke til at have haft forståelsen af, at hvordan disse pigebørn nu end var, så var de for deres moder det, der kastede sol over tilværelsen.

Fru Meldahl skriver: »At Døttrene med alt det have været hende til stor Glæde, ja ligefrem uundværlige for hende, seer man af hendes Livserindringer. De vare ogsaa paa deres Viis kjærlige imod hende.« Det er mærkeligt, at hun først gennem *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* synes at have fået øjnene op derfor, hun der havde været en hyppig gæst hos fru Heiberg. Hun lader slet ikke til at have opfattet det enestående kærlige og fortrolige forhold mellem moder og døtre. Fru Meldals holdning skyldes muligvis, at pigebørnene har haft en fornemmelse af hendes antipati, og at de derfor har vist sig mindre til deres fordel. Der var, som englænderne siger, »no love lost between them«. Men for den, der ser sagen på afstand, må det afgørende i sidste instans blive fru Heibergs *egne* følelser, og om dem er der ingen som helst tvivl.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I sine breve fra disse år gav fru Heiberg, ligesom da døtrene var små, stadig udtryk for sin lykke over dem. Til Bjørnson skrev hun i 1876: »Jeg hænger Aar for Aar fastere ved disse tre Pigebørn. Det er deiligt at have nogen at hænge sig ved!«

Året efter skrev hun til den finske digter Zacharias Topelius, at hendes to kære – Heiberg og hans moder – »ere nu i hiint Land vi Alle i Haab hige hen imod. Den Tredie færdes endnu i denne urolige Verden, kun opretholdt ved ædle Venner, og tre elskværdige Børns »milda kärlek, som alt hugsvalar.«« De sidste ord har hun lånt fra Topelius' mindedigt over digteren Runeberg. Og i et brev til Anna Poulsen fra 1879 står der: »Ja, Alderdommen kræver unægtelig megen Resignasion. Havde jeg ikke den glade Ungdom omkring mig, veed jeg ikke hvorledes det vilde gaae mig.«

Fru Meldahl hævder, at fru Heiberg var altfor svag og eftergivende overfor sine døtre: »Jeg havde paa Tider en Fornemmelse af, at Fru Heiberg ikke *vilde* see, hvorledes de vare. »Men I er da rent gale!« sagde hun engang blidt bebreidende til dem, da de ... havde fremkaldt en eller anden Skandale.« Det samme havde fru Heiberg selv erkendt overfor Krieger og overfor fru Lund i Rom; døtrene kunde få det med hende, som de vilde, havde hun sagt. Også Holm Hansen noterede, at »hun tog Hensyn til dem i alt.«

At fru Heiberg alligevel ikke var helt blind for pigebørnenes svage sider, kan man se af et par af hendes breve til Sarah, – »min lille zarte Blomst, som jeg haaber vil vende tilbage, kraftig som en Plante, der har sat friske Skud« – da denne i sommeren 1876 var blevet sendt til Norge for at bruge kur på Grefsen for sin blegsot og derefter boede en tid hos norske venner: »Husk, at begge [læ-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gerne] have sagt, at hvad Du trænger til, er Ro. Drik Dig ikke fuld i de Selskaber, Du kommer, og Dands ikke vildt og samvittighedsløst, husk at jeg haaber paa et Udbytte for mine mange Kroner og ikke paa at faae en træt og anstrængt Pige hjem igjen.« Det er rene ord for de mange kroner.

I slutningen af brevet kommer der en af de filosofiske leveregler, fru Heiberg yndede at fremsætte: »Tag nu imod Folks Venlighed imod Dig, glæd Dig herover, og læk ikke for stor Vægt herpaa, saa faaer man ingen bittre Skuffelser. Forfængelige ere I jo unægtelig alle Tre; har jeg lært Eder dette? Mig synes ikke; det ligger vist i Naturen. Anna siger, at Du har forskjønnet Dig i Norge, ja, det kan jo aldrig skade, men det er dog især den *indvendige* Forskjønnelse, det kommer an paa.«

Mon ikke fru Heiberg havde ramt i centrum, når hun mente, at hendes døtres lette måde at tage livets tilskikkelser på var et medfødt anlæg? I sine breve omtalte hun snese af gange det dybe drag af melankoli, som havde været i hendes eget sind fra hendes tidligste ungdom, og som vedvarede hele hendes liv igennem. Dette tungsind var måske just en af grundene til, at hun fandt sine døtres mousserende livslyst så uimodståelig.

Der var imidlertid eet punkt, hvor det kneb for hende at lade være med at opponere. Hun var selv en ypperlig økonom, og havde »en meget reel Tænkemaade i Alt hvad der hed Pengesager«, som fru Meldahl fremhævede. I sine erindringer havde hun selv skrevet: »Jeg forstod mig paa at omgaas med Penge til dagligt Brug.«

Klogt disponerende, hvor det gjaldt det daglige budget, men aldrig bange for at give det ud, der skulde til, hvad enten det drejede sig om familiens egne udgifter, for eksempel til selskabelighed eller rejser, eller når det gjaldt de

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

utallige gaver, det fra hendes pureste ungdom havde været hende så kært at udtænke og bortgive.

Helt anderledes var døtrenes indstilling; de kunde lide at bruge penge, mere eller mindre betænksomt. Som Anna så kvikt havde sagt, penge var støbt runde for at kunne rulle. Hun yndede i det hele taget en skæmtsom form, når det drejede sig om penge. Da Krieger som julegave havde sendt hende penge i Lausanne, fortalte hun ham om sin »Henrykkelse ... da jeg læste, at jeg var Ejer af 125 fr.; jeg takker Dem ret inderlig, fordi at De har sluttet Dem til Givernes Tal. Nu gjælder det blot at være economisk og en lille Smule gjerrig, thi ellers kunde man nemt, inden man ønskede det, spille Fallit; derfor har jeg ikke endnu vovet at tage Hul paa min store Formue, thi Geheimeraaden veed jo nok, at jo mere man tager fra, jo mindre bliver der. Hver Dag skjeler jeg hen til min Pung og dernæst ud af Vinduet, for at betragte Veiret om dette tillader mig at gaa i Boutikker, og til allersidst vender mit Blik sig om til Sarah for at læse i hendes Ansigt, om hun samtykker i min Plan, men altid møder mig da en vaklende Hovedrysten. Sarah tillader eller samtykker ikke, og Pengene bliver liggende.«

Vi hørte om, hvordan fru Heiberg tabte tålmodigheden, den gang Sarah og Anna et par måneder efter bad deres moder om lov til at købe sig nye kjoler til Edouard Secrétans bryllup. Det var langt fra den eneste gang, at deres nonchalance – eller ødselhed – faldt hende for brystet.

Sommetider tog hun sagen fra den spøgefulde side. I 1877 må to af døtrene vist have ladet sig fotografere, en pebret fornøjelse den gang. Herom skrev fru Heiberg til Krieger: »De historiske Portraitter ere endnu ikke arriverede; kommer de, vil De med det Første høre om en Fallit, der truer to store Huse. Hvad mig angaaer, da har jeg

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

isinde med det Første at bekjendtgjøre, at Ingen maa betro mine Døttre noget paa mit Navn, da saadant ikke betales. Imidlertid tager de To det med stoisk Heroisme, men sværger en høi Ed paa, at dette skal være Lærepenge for Fremtiden.«

Men det er evident, at det absolut ikke huede hende, når hendes døtre benyttede sig af geheimerådens godmodighed. I 1882 skrev hun til ham fra Engelholm: »Pigebørnene hilse Dem! Det var dumt, at de var paatrængende og laante Penge af Dem. De seer, at de have mere Mod til at bede Dem om Penge end mig.« Som vi også har hørt ovenfor, spillede de Krieger ud imod moderen, når der var noget, de vilde opnå. Som fru Heiberg skrev til ham fra Lausanne i 1874: »Børnene sige saa ofte: »Gid nu Krieger vilde komme.« De troer, at de faaer alle deres Ønsker opfyldte, naar De kommer, og hver Gang vi taler om Reiseplaner, siger Anna: »Lad os nu bie til Krieger kommer, saa siger han nok, hvorledes det skal være.«« Og i et senere brev fra Florens: »Deres Navn lyder ofte som en Trudsel imod mig fra Børnene, naar de vil Et og jeg et Andet.«

Ved juletid 1875 skrev fru Heiberg til Bjørnson: »Min lille fine Sarah er ret rask og flink i Vinter. Anna gaaer op med Hud og Haar i Musikken, i hvilken hun har faaet den dygtigste Lærer, vi har hernede, og Lelia hopper qvidrende om, glad som en Fugl i Skoven og snedig som en lille Kat, der forstaaer at sætte sine Ønsker igjennem med en Udholdenhed, der søger sin Lige.«

Annas musiklærer hed Bendix. Der opstod et hedt venskab mellem Anna og Bendix'es, – »Anna ... svælger i Musik ved Bendixs og Frues Hjelp« –, men i 1881 kom det til uoverensstemmelser, hvad der fik fru Heiberg til vredt at udbryde: »Jeg har faaet et Afskedsbrev med Fru Ben-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dixs Farvel, uden at hun med et Ord nævner Pigebørnene. Hendes Vrede mod Anna skyldes Sladderhanken Hr. Capitain Suenson; Mændene kan ogsaa undertiden være pjattede, uden at jeg dermed vil sige, at Anna er uden Feil i denne Sag.« I sit næste brev skrev hun til ham: »Fru Bendix ønsker jeg lykke paa Reisen, ifald hun virkelig er kommet afsted, og siger som Underskriften i hiint Brev »*bliv lykkelig fra din Marie.*««

Til Krieger udtalte fru Heiberg sig lige så positivt om sin hjemlige lykke som til Bjørnson. Hun havde besøgt sin gode veninde, fru Ville Heise, hvor hun »atter havde den Nydelse at underholde mig med Ploug, der satte det bedste Been frem. Det er mig meer og meer tydeligt, at Heises, men især Heise, lever i en slags Oposition med den Plougske Stormægtighed. Altsaa heller ikke i dette Hjem, med alle dets store Betingelser for Lykke, findes den ublandet. Gud være lovet, at der i mit Hjem med alle dets Mangler ikke hærsker nogen Disonants, der forbittrer den daglige Tilværelse.«

Hjemme gik dagene fornøjeligt og hyggeligt; men samværet med andre var ikke uden problemer. Sarah var med sine snart 23 år allerede godt på vej til at blive »en gammel Pige«. I februar 1876 måtte Krieger, på grund af en øjensygdom, i længere tid give afkald på sine hyppige aftenvisiter hos sin veninde. Hun sendte ham derfor hver aften et lille »Budskab«, og i et af dem fortalte hun: »Sarah skal i Morgenaften til Stampes, *uden at dandse.* Det er tredie Gang, at hun er buden, de to tidligere afslog hun, nu maa hun derhen.« Stregen under »uden at dandse« røber, hvilken kalamitet det var.

En halv snes dage efter kom der mere opmuntrende nyheder: »Børnene kom hjem fra Pugaards Bal i Nat Kl. 3, og havde moret dem »henrivende«.« Og så følger fru Hei-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bergs evige omkvæd: »Lykkelige Ungdom! !« Men en månedstid efter havde hun igen en bedrøvelig meddelelse: »Anna og Lelia er i Aften i Bal hos Pugaards, Sarah Stakkel hjemme. Det er jo unægtelig lidt tungt for hende, allerede at give Afkald paa slige Glæder.«

Og da den 18. maj, børnenes »fødselsdag« hos fru Heiberg, et par år senere nærmede sig, fortalte hun sin ven: »Børnene agter paa Løverdag ... at gjøre en ungdommelig Skovtour og komme om Aftenen hjem til Thee hos Sarah og mig, som de Gamle, der blive hjemme fra slig Lystighed.« Det var da virkelig lige hårdt nok for den 24årige Sarah!

Der kom mange mennesker i det Heibergske hjem i disse år. Fru Meldahl siger herom: »Efterhaanden som Døttrene voxede til, syntes Fru Heiberg, at hun burde skaffe de unge Piger den Omgang med deres Jevnaldrende, som de trængte til, og hun indlod sig som Følge deraf paa ung Selskabelighed, Baller o.s.v., hvorved hun kom i Berøring med en Mængde Mennesker, der ikke havde anden Adkomst til hendes Venlighed, end at Døttrene syntes om dem.«

Det var dog ikke ganske uden at kny, at fru Heiberg gik ind på alt, hvad der kunde fornøje hendes døtre. I 1879 skrev hun til Krieger: »Fastelavns-Gildet gik taaleligt lystigt for de Unge, med mig som Offerlam.« Nogle få dage efter fortalte hun ham: »Her hjemme ere nu alle Tanker opfyldte af det forestaaende Carneval paa Mandag. Jeg skal bespise hele Selskabet, forinden de tager derhen; dette har jeg selv tilbudt, for at Herrerne ikke skal have de store Udgifter med at bespise dem i den dyre Restauration paa Stedet. Er dette ikke vel betænkt?«

Krieger var blevet indforskrevet den aften, vel også for at underholde fru Heiberg, når de unge var draget af.

Anna skrev til ham: »For os er det et deiligt Balvejr!

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lelia Heiberg
1876

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sarah og Anna Heiberg

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Vil Geheimeraaden saa møde her iaften Kl. 8½ for at faa en Kop The, før vi drage afsted. Kl. 9 præcise have vi bestilt 2 Vogne, ... og afsted rulle vi; hurrah.«

Krieger blev også, når det gjordes nødig, sat i arbejde, når der skulde holdes bal. I 1878 bad Anna ham »hjelpe os med Løjtenanten, da vi saa gjerne vilde have ham denne Gang med; ... hvis Geheimeraaden mundtlig vil indbyde ham, altsaa »Mandag Aften, med et Par Unge« – Kl. 8½ gaa vi tilbords ... Bliv ikke vred over vor Bøn, men det var Mama selv, der sagde »for mig maa I gjerne invitere ham, men jeg vil raade Jer til at henvende Jer til Geheimeraaden.««

En anden gang var det Lelia, der bad om hjælp: »Kjære Geheimeraad! Anna er endnu ganske herreløs, hvis altsaa Victor vil, saa raabe vi Victoria!«

I årene efter Italiensrejsen var fru Heibergs døtre ikke længere uadskillige. Selv om familien tilbragte de fleste sommerferier sammen, har fru Heiberg sikkert indset, at det vilde være sundt for de tre at være væk fra hinanden engang imellem.

Mens Sarah i 1876 brugte kur på Grefsen, inviterede Krieger Anna med til Norge. Hendes moder filosoferede til sin ven over sin »qvikke, fornøielige Pige«: »Ja, især Anna har hidentil været et lykkeligt Barn, hvad mon der venter nu hende i Fremtiden ... Hun skriver saa rørende til mig om sin Kjærlighed til sine to Søskende og bebreider sig, at hun ikke altid viser dette tilstrækkelig, men lover, at det herefter skal blive bedre. Hun er et lille fiint sart Væsen, med dybere Følelser end nogen troer paa mig nær.«

I de følgende år var Anna flere gange i Norge hos norske venner, hun havde lært at kende gennem Krieger; konsul Thiis' og købmand Hauges. Dette var for eksempel til-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fældet, da Sarahs forlovelse blev deklareret i 1880. Mon fru Heiberg har tænkt, at det vilde være behageligere for Anna at have sin nyforlovede søsters lykke lidt på afstand? Lelia blev derimod som regel hos sin moder, der befandt hun sig bedst; dog forlængede hun et par gange sommerferierne i Norge og var gæst hos Hauges.

De tre unge piger elskede ligesom deres moder Norge. Der kunde de rigtig komme til at more sig. Som Anna skrev til Krieger: »Vi leve ellers bon, vi Tre.« Der var fisketure, hvor »vi lo og støjede«, og så var der »Billarden, som jeg er aldeles passioneret for.«

Nogle år senere var de med til en kaproning, hvor der blev drukket 300 flasker champagne, og i 1878 havde de på Bygdø været til et selskab »paa minst 70 Personer. Der blev dandset, saa De kan tro, at dette var Mad for Maaens,« skrev fru Heiberg til Krieger.

To år senere fortalte hun ham om badegæsterne i Sandefjord: »De tager det meget ilde op, naar man unddrager sig at tage Deel i al den Uro, i alle de Toure, som idelig sættes i Gang her fra Morgen til Aften. Jeg lader da Pigebørnene fare med, men selv bliver jeg hjemme, skydende mig ind under min høie Alderdom. Men ikke desmindre troer jeg nok, at man finder mig fornem.«

En særlig cadeau var det, da de i 1881 kom med til den selskabelige del af det norske filologmøde; det er fra festen for filologerne på Oscarshal, at fru Heiberg gav Krieger en så overdådig skildring. »Sarah erobrede en høi, rank, smuk Svensker, og Anna en lille styg Englænder ... I Dag farer de altsaa alle Tre afsted.« Fra selve festen havde den stakkels Lelia måttet blive hjemme på grund af mavekolik.

Da familien i 1883 var i Larvik, skrev fru Heiberg til Krieger: »Det kryber i Pigebørnene at være Christiania

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og Sandefjord saa nær uden at kunne see deres mange Venner der.« De havde en fornemmelse af, at her blev de betragtet med mindre kritik end hjemme i København. Til sin norske ven Peter Simonsen skrev fru Heiberg: »Børnenes ... Kjærlighed hænger i den Grad ved Norge, at jeg har ondt ved at holde deres Humør oppe herhjemme, saa stor er Længselen efter atter at gjensee alle de elskværdige Venner, de have vundet i Norge ... Dette er baade godt og ondt, godt at de ... paaskjønner alle de kjærlige Venner, der har viist dem saa megen Godhed, ondt at de ligesom vender deres Hjerte fra deres Fædreland.« Og et par år efter fortalte Sarah Krieger, at »Pigerne ere straalende glade over at være kommen ud at rejse.«

Til Krieger talte fru Heiberg et par år tidligere endnu mere uforbeholdent end til Peter Simonsen om sine døtres indstilling: »Børnene ere temmelig fortvivlede over, at der tænkes paa at reises hjem. De have det jo ogsaa unægtelig bedre her, hvor de have saamegen Omgang, medens det er tarveligt hjemme; det kommer altsammen af, at baade De og jeg egentlig er uden Familie. Vinteren ifjor var unægtelig meget trist, og den forestaaende Vinter bliver vist ikke bedre. De paastaae, at hjemme er der Ingen, der bryder sig om dem, medens de her have mange unge baade qvindelige og mandlige Venner. Dog disse Klager veed jeg, at De misbilliger, men har De Ret i at misbillige dem? Ungdommen vil nu engang Liv og Bevægelse, det ligger i Naturen, og lige Børn lege bedst. Jeg selv erindrer kun altfor tydeligt, hvorledes jeg slog med Vingerne mod de snævre Vægge i min Ungdom.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Intet fremmed Element ind i Huset

Fru Heiberg vilde jo nok gerne se sine døtre vel i havn i et godt ægteskab. Men samtidig forudså hun med nogen ængstelse, at der i så fald vilde ske et brud på den fasttømrede helhed, hendes lille familiekreds var blevet. Hun havde jo i Italien ytret sin uvilje mod tanken om, at Anna skulde gifte sig med en finne. De samme følelser gav hun udtryk for i anden anledning til Krieger i 1876: »Hils Consul Andersen fra mig og siig ham, at jeg misunder ham at have en Pleiedatter, der gifter sig med hans Pleiesøn, ... altsaa *intet fremmed Element ind i Huset.*«

Og i 1879 skrev hun til ham: »Anna er i Aften i Selskab hos Bendix. Hun saae saa smuk ud i sin Pynt, da hun sagde mig Farvel. Vor Herre holde sin Haand over hende! Naar jeg tænker paa, at En eller Anden af vore smaa ledeløse Herrer kunde vinde hende, da gyser det i mig. De smiler vel over min utidige Frygt.«

Naturligvis dukkede der af og til liebhavere op. En af dem var den unge mediciner Gottlieb, der gennem mange år kom i fru Heibergs hjem. Hun havde nævnt ham til Sarah og Anna i sin skildring af studenterforeningsballet i 1873.

Fru Meldahl havde truffet ham hos fru Heiberg og fortæller om en situation der: »Engang havde hun ved en ung Middag begyndt at fortælle en Historie, da hun blev afbrudt af en Balherre ved Navn Gottlieb, en temmelig uopdragen Fyr, som snakkede op ved den anden Ende af Bordet. Fru Heiberg forstummede, og Gottlieb sagde bagefter, at han den Aften ikke havde vovet at sige et eneste Ord mere.«

I 1880, hvor familien var i Sandefjord, hører man om ham, og det tør siges, at fru Heiberg talte frit fra leveren

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

til sin ven: »De har et Par Gange bebreidet mig, at jeg fandt Gotlieb at være en seig, tør Pind, som en ung livlig Pige ikke kunde i Længden være tjent med. Hvad synes De om En, der vil agere Tilbeder, at han, siger og skriver, venter halvanden Maaned med at besvare et Brev, som Anna skrev ham til strax efter sin Bortreise fra Kjøbenhavn d. 12. Maj, efter hans Anmodning. For nogle Dage [siden] kom først et tørt, indholds[løst] Svar herpaa. Nei, tro De mig, vi Qvinder taaler ikke at leve Livet hen med saa megen Prosa og Tørhed. Dette fører i Aarenes Løb til et Forhold, som det Heibergs Moder begav sig ind i. En ung livlig Qvinde kan ikke undvære lidt Erotik i Livet, og hvor dette udebliver hos den, der skulde give os dette, der skabes der let en paa egen Haand, men som ikke er af det Gode.

See, det er dette, jeg ofte med Angst har tænkt paa. Paa samme Tid som han siger til hende, naar hun har undslaaet sig for at møde ham paa Gader og Stræder, »lad Alle kun mærke, hvad vi have isinde«, paa samme Tid har han ikke et varmt Ord at sige hende, naar han skriver hende til, men lader hende vente halvanden Maaned paa et Svar paa hendes Brev. Sagen er, at det er en lille, indbilsk Herre, der vakler i sin Beslutning, om han virkelig skal indlade sig paa at gjøre en Pige saa lykkelig at eie en Skat som ham. Hele Vinteren har han gjort sig bred med, at han vilde komme til Sandefjord, nu er der slet ikke mere Tale herom. *Gud skee Lov,* siger jeg. Anna er selv opbragt paa ham, og forstaaer ikke hans Opførsel. At En, der er forelsket, bærer sig saaledes ad, skal Ingen bilde mig ind, ligesaa lidt som at Anna virkelig er forelsket i ham, eller at han passer til det, hun kræver og venter af Livet, men unge Qvinder ere ubegribelige letsindige og lader sig bestemme af en øjeblikkelig Tilfredsstillelse af

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

deres Forfængelighed. Men dette hævner sig siden forfærdeligt.«

Året efter dukkede der en norsk læge op på Bygdø, om hvem hun fortalte Krieger: »Dr. Magelsen har været en heel Dag paa Tour med Pigebørnene ... Det er unægtelig et begavet Menneske, men En, som jeg troer, at Damerne alt har fordærvet og ført ham ind paa Egoismens kolde Beregninger. Om han skulde have noget Sindelag ud over et almindeligt Behag i A., veed jeg ikke, men jeg troer det ikke. Ialfald frygter jeg for, at han kommer for silde, og at A.s Tanker bevæger sig mod en yngre Personlighed. Ja, »hvem bliver klog paa unge Piger«. Salig Gottlib har været her i tre Dage, til vor store Overraskelse. Han var ikke videre opbygget af A.s Interesse for den grønne Ungdom.« Hvem denne »grønne Ungdom« er, oplyses ikke nærmere.

Bekendtskabet med Gottlieb gled efterhånden helt ud. I 1883 skrev Lelia til Sarah: »Gogge seer jeg aldrig.« Og året efter meddelte fru Heiberg hende: »For et Par Dage siden fik jeg Kort sendt fra Her Gotlib. Han har forlovet sig med en Frøken Hjort Lorensen. Lykke paa Reisen!« Exit Gottlieb.

I 1885 var arkitekt Meldahls sammen med fru Heiberg på Hankø, og der traf fru Meldahl dr. Magelsen. Hun skriver om ham, at han var »en meget viderværtig, koket Herre, hvem Fru Heiberg vist ogsaa i Stilhed lagde an paa at fange til en af Døttrene, medens hun samtidig høit og lydt forsikkrede, at det var langt fra hendes Tanker. I saadanne Øieblikke steg hun ned fra Piedestalen og blev en ganske almindelig Moder, med alle en Moders Ønsker og Svagheder.« Fru Heibergs udtalelse tyder dog ikke på, at fru Meldahl havde ret i sine formodninger.

I 1877 nævnede fru Heiberg et par gange til Krieger en

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

italiener, der var forelsket i Sarah. Hvad han hed eller var, får man ikke at vide. Hun skrev: »Vi have da atter i Dag faaet et fortvivlet Brev fra Fyren i Amerika, der siger, at han gaaer fra Forstanden, hvis Sarah ikke tilgiver, kort, han skriver, som om Alt endnu lod sig ændre og tager intet Hensyn til min alvorlige Tilbageviisning, men taler om at komme hertil. Jeg maa da vel endnu eengang skrive og bruge mit sidste Middel, nemlig at Sarahs Hjerte er optaget af en Anden, det eneste Middel disse Italienere respecterer, thi have ham hertil vil jeg nødig.«

Et par dage efter meddelte hun sin ven: »Atter i Dag en heel Pakke Breve fra Amerika!« Og fra Myrer i Norge skrev hun i juli: »Den italienske Fyr ... vedbliver i hjerteskjærende Tirader at sige »Sarah eller Ingen«. I Juli bebuder han at indtræffe i Kjøbenhavn. Gud skee Lov, at vi ere borte.« Derefter hører man intet mere til den forelskede italiener, og atter denne gang undgik fru Heiberg altså at få en af sine døtre gift til udlandet.

Sarah straaler

Den 12. maj 1880 blev Sarah Heiberg forlovet med den 28årige læge Aage Suenson. Han var søn af kontreadmiral Suenson, helten fra Helgoland; Aage Suensons moder var død i 1872. Der foreligger intet om, hvor og hvornår de to unge havde lært hinanden at kende.

At Sarah ikke tidligere var kommet i det Suensonske hjem, ser man af et brev fra fru Heiberg til Krieger: »Det er først i Morgen, Løverdag, at Sarah skal forestilles for den gamle Suenson, saa jeg kan intet melde herom i Dag. Idag meddeler Sønnen Begivenheden for sin Fader, da jeg ikke vilde, at dette maatte skee, før han var forestillet for Dem.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Krieger holdt en fin middag for de nyforlovede, og fru Heiberg fortalte ham bagefter: »Sarah taler endnu med Taknemmelighed om Deres varme og hjertelige Tale ved Deres Fest til hende. Hvilken Forskjæld, sagde hun, paa Kriegers og Martensens Tale!«

Anna havde i Norge hørt om festmiddagen for Sarah: »Og nu forsager hun os ... for en Doctor ... Dog kan jeg nok forstaa hendes Smag, han er virkelig fin og dannet og har et godt Ansigt, ikke sandt? Jeg fik en lang Beskrivelse af Mama om Geheimeraadens nydelige Middag og ... misundte de Andre umaadeligt ... Triste for mig var det at være borte ... Hver Time paa Dagen vare mine Tanker hjemme.«

Denne sommer rejste Heibergs til Sandefjord i Norge, og fru Heiberg frydede sig af ganske hjerte ved sin datters lykke: »Sarah straaler med fornyet Mod, og det er deiligt at see hende saa frisk og straalende ved Tanken om sin Aage, og ved hans smukke, kjærlige Breve til hende. Gøthe siger: »Ny Kjærlighed, nyt Liv,« dette spores nu paa hende.«

Noget senere meddelte hun Krieger: »Jeg har i Dag faaet et smukt Brev fra Aage Suenson, hvori han paa en rørende Maade takker mig for hans Lykke, at turde kalde Sarah sin. ... Hans Fader er jo i disse Dage blevet Viseadmiral; er dette blot en forhøiet Ære, eller følge nogle Agraments hermed, som han vist kunde behøve?«

Men iøvrigt gik sommerlivet som sædvanligt: »Pigebørnene tumle sig fra Morgen til Aften og er glade, og dermed er jo det Vigtigste af Reisens Formaal naaet.« De foer afsted på ture, for »alle de unge Piger, som findes her, gaaer paa Rov efter enhver Forlystelse.«

I foråret 1881 flyttede Aage Suenson til Nærum. Han skulde praktisere i Søllerød og var blevet ansat som nat-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sarah Heiberg

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

læge ved badeetablissementet i Skodsborg. Nærum lå den gang langt fra København, og fru Heiberg fortalte Krieger: »Begge de Elskende ere noget benauede over Skildsmissen.« To dage senere forklarede hun ham: »Jeg vilde skrevet til Dem i Aftes, men Aages Afreise og Afskedens Sorg hos de Elskende forhindrede mig heri.«

Denne sommer var familien på Bygdø, hvor »Sarah ... sidder det Meste af Dagen med Pennen i Haanden for at skrive til sin Aage, og lever af at modtage hans Breve, der ikke lader vente paa sig.«

I et af hendes følgende breve står der: »Stakkels Fyr, han skriver næsten hveranden Dag, de meest rørende og længselsfulde Breve til Sarah, hvis Øine glinse i Hovedet for hvert hun modtager. Hans Breve ere fulde af den ømmeste Tak, fordi hun elsker ham, idet han paastaaer, at kun hendes Kjærlighed har kunnet bringe Alvor og Virkelyst ind i hans tidligere flygtige, sorgløse Tilværelse. At der er et poetisk Gemyt i ham er vist, thi han formaaer at skrive virkelig skjønne, hjertelige Breve til sin lille Elskede.«

Her mærker man atter Sarahs ubegrænsede fortrolighed overfor sin moder. Begge parter lader til at have fundet det helt i sin orden, at fru Heiberg læste sin svigersøns breve.

Det var ikke alene til sin forlovede, at Aage Suenson skrev skjønne, hjertelige breve. Fru Heiberg har gemt nogle breve fra ham til hende selv, skrevet i 1880 og 1881.

I det første af dem titulerede han hende »Min kjære Svigermoder«. Han skriver til hende: »At jeg føler mig som det allerlykkeligste Menneske paa Jorden er sikkert unødvendigt at fortælle Dem; det har De forlængst set af den Glæde og Lyksalighed, der har straalet ud af mit Ansigt.« Han føler sig uværdig til al den Lykke, der pludselig er regnet ned over ham. »Sarah er ved Deres kjærlige og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

moderlige Omsorg bleven til det yndige, elskelige, lille Væsen, det kjæreste jeg eier og har.« Han takker fru Heiberg, fordi hun har vist ham »jeg tør sige saamegen moderlig Kjærlighed«; hvordan skal han dog kunne gengælde det? »Al min Stræben skal gaae ud paa at gjøre min elskede, yndige, lille Sarah saa lykkelig, som det staaer i min Magt, og gjøre hendes Vei igjennem Livet saa lys og let, som jeg kan ... Tillad sluttelig, Fru Etatsraadinde, at ogsaa jeg maa betragte Dem som en kjerlig Moder, De har jo allerede ofte vist Dem som en saadan mod mig.«

I hans næste brev er fru Heiberg blevet »Min kjære, velsignede Moder«. Hun har som velkomstgave ved hans ankomst til Nærum sendt ham »min søde lille Særkens Billede. Ak, jeg savner hende saa usigeligt, min kjære, kjære Moder.« Han fortæller hende derefter om sin praksis, som det endnu kun går småt med – »der er ikke mange syge.« Det kunde man vist heller ikke forlange im wunderschönen Monat Mai. Derefter sætter han hende ind i nogle problemer, han har med en arbejder-sygekasse. Så går han over til, hvor han ser frem til at »De, min kjære Moder, vilde komme et lille Svip herud tilligemed de 3 Gratier ... Hvor er jeg dog glad for, at Særken har Dem, min egen, kjære Moder, thi hun trænger jo til En, der kan kjæle lidt for hende, og det ved jeg jo, at De gjør, og at Ingen kan gjøre bedre end De.«

I sit næste brev omtaler han atter sine vanskeligheder med sygekassen og glæder sig til, som fru Heiberg har foreslået, »at kunne søge Raad hos en saa erfaren Mand som Geheimeraaden.« Brevet slutter: »Og nu Farvel, ... min kjære, velsignede Moder.«

Det sidste brev til »min kjære Mama« er en kort billet med undskyldning for, at han har måttet gå under et middagsselskab på grund af et anfald af mavekrampe.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sarahs bryllup stod i Holmens Kirke den 21. februar 1882 kl. 7 med efterfølgende middag i hjemmet. Det blev en fest af det helt store format. Naturligvis var hele fru Heibergs nære omgangskreds med, og i hendes arkiv findes der takkeskrivelser for invitationen fra notabiliteter som J. C. Jacobsens, Tietgens, Madvigs og biskop Fog. Fra Norge var Peter Simonsen og de af hans »Ungdom«, der vilde med, inviteret. Han forærede Sarah en perle, der blev syet ind i hendes brudeslør.* Aage Suensons onkel, overauditør N. Suenson, sagde nej tak: »Saavel min Hustrus som mit svage Helbred forbyder os at være nærværende.« Men deres datter glædede sig til at komme.

Arkitekt Meldahl var bestyrelsesmedlem i det byggeselskab, der ejede Gothersgade 160, hvor fru Heiberg da boede og han foreslog brygger J. C. Jacobsen, at man skulde pryde trappeopgangen med grønne planter. Herpå svarede Jacobsen: »Det forekommer mig, at vi *ubetinget* bør vise Fru Heiberg den Opmærksomhed at smykke vort Hus, hvori hun boer, i Anledning af Datterens Bryllup.«

Naturligvis skulde Sarah også have brudepiger, og Anna gik i den anledning til Krieger: »Sarah vilde nemlig saa gjerne have 6 Brudepiger, 3 Norske, 3 Danske, og hun havde især tænkt paa Cemma Thiis ... Men saa er jeg saa ubeskjeden og spørge, om hun kunde faa Lov til at bo hos Geheimeraaden i de Dage, da Mama jo ikke har Lejlighed eller Tid til at have hende hos os. Det vilde jo more hende umaadeligt, og havde hun et Sted at være, faar hun sikkert Lov, men alene paa et Hotel kan hun jo ikke bo. Og vi skulle nok tage os af hende ... Mama har altid sagt til os, at vi aldrig maatte gjøre et Spørgsmaal til Nogen, som der ikke godt kan siges nei til, men det

* If. oplysning fra fru Inger Prior.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

haaber jeg ikke, jeg har gjort her. Jeg tænkte, jeg turde bede Geheimeraaden derom, da jeg vidste, hvor oprigtig De vil svare mig.« Derefter følger der endnu flere undskyldninger og et postscriptum: »Jeg tænker, Mama er forbauset over min Dristighed; nu skal jeg ind og høre, hvad hun siger.« Da brevet er blevet afsendt, kan man gå ud fra, at Anna havde fået sin moders sanktion.

Her som i adskillige andre tilfælde hører man et ekko af moderens tale til døtrene. Som i brevene havde hun i dagliglivet givet dem kloge leveregler, som de omhyggeligt havde skrevet sig bag øret.

Sommeren efter Sarahs bryllup boede fru Heiberg med »de 2 resterende Gratier«, som den unge Carl Hall betegnede dem, i Engelholm i Skåne. De fandt alle tre, at svenskerne på ingen måde kunde måle sig med deres kære nordmænd. Anna fortalte Krieger: »Nu er da endelig Solen og Varmen kommen, og nu gaa vi og klage, puster og stønne og ere lidt hidsige en Gang imellem ... Jeg havde aldrig troet, at Overgangen skulde blive saa stor; ikke alene Naturen, eller Climatet, men Menneskene. Ak, vi ligger ikke for Svensken, skjøndt Lelia og jeg prøve daglig paa at puffe lidt af den danske Gemytlighed ind i dem.«

Til Sarah beklagede fru Heiberg sig over »hvilken Fattigdom paa nogenlunde pene Herrer! ... Lelia synes at have godt af Opholdet her, hun sagde forleden: »Jeg troer vist, at det er sundt, at man ingen Leilighed har til at gaae og »koge« for Mandfolkene.« De ere færdig at qvæles af de mange Damer og Børn, som findes her, de Stakler!«

Men det varede naturligvis ikke længe, førend de var med til fest og dans: »Pigebørnene er nu kommet i mere Fart med de Fremmede her, har været paa Kalas med dem en Aften, som endte med, at vi om Natten vaktes mellem Kl. 2 og 3 ved at Selskabets unge Herrer bragte dem en

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Serenade, hvor man rigtignok paa Stemmerne tydelig hørte Vinens Virkning. Men Pigebørnene, men især vor Jomfru, var dog stolt af denne Hylding.«

I slutningen af juli skrev fru Heiberg til Krieger: »Jeg har i disse Dage den Glæde at have Sarah her, der seer glad ud og udtaler sin Kjærlighed og Tilfredshed med sin Doctor.«

Lelia aflagde også referat til Krieger om sin søsters besøg: »Sarah er nu atter rejst hjem; ... hun gjorde stormende Lykke hos Engelholmerne, Alle fandt hende aldeles bedaarende, især er her en ung, elegant Lieutenant, Arbin, hvis Hjerte kom fuldstændig i ulave. Han forstod ikke, at Sarahs Doctor behøvede at se hende flere Gange for at blive forelsket, han behøvede blot se hende *en Gang*.« Der havde været stort bal. »Den stakkels knuste Lieutenant mødte til Ballet med en mægtig stor Bouquet til Sarah, bestaaende af alle Regnbuens Farver, selv var han klædt i Sorg, sort Slips, sorte Handsker og sorte Knapper.«

For en gangs skyld var fru Heiberg imidlertid kritisk indstillet. Hun skrev til Krieger: »Tak, fordi De har besøgt Sarah! Hendes Phantasielyst om atter at komme herover har jeg tilskrevet hende, at jeg misbilliger, og bedet hende opgive. Lelia kan, naar vi komme hjem, tage over til hende, eller hun kan komme lidt hjem til os, men herover ønsker jeg hende ikke. Hun har nu Huus og Mand at passe, og den mærkelige Cour, hun her var Gjenstand for, har fordreiet Hovedet paa hende, og derfor ønsker jeg ikke, at dette skal gjentages.«

Det brev, hun her omtaler, foreligger ikke; har Sarah mon syntes, at det var bedre ikke at gemme det? Fru Heiberg må vel, efterhånden som hun fik begivenhederne på afstand, have syntes, at Sarah havde været *for* munter. Muligvis har hun også mærket, at Sarahs optræden var

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

blevet betragtet med kritik. For i det brev, hun sendte sin datter, umiddelbart efter dennes afrejse, var tonen en ganske anden, her ånder alt ømhed: »Min egen søde Sarah! Da jeg i Morges slog Øinene op, styrket af en god Søvn, sendte jeg strax Blikket over til den grønne Sopha for at see, hvorledes min lille Sarah havde det, saaledes som jeg pleiede hver Morgen i de fornøielige Dage, jeg havde Dig hos mig. Men ak, der laa ingen Sarah mere, og da først kom jeg til Besindelse, at Du jo var reist bort igjen. Jeg laa nu længe og tænkte paa Dig lille søde Menneske. Jeg takkede Gud for, at Du under min Veiledning var voxet op til en saadan sød lille En, som vinder alle Mennesker, der kommer i Berøring med Dig. Først ved Dit lille søde Ansigt, men dernæst ved Dit smukke, dannede Væsen og ved den Hjertensgodhed, der lyser ud af Dine Øine. Bevar alt dette, min Sarah, og lad ikke Tidens Orm gnave noget af dette istykker. Tak Gud for de Gaver, han har givet Dig til at vinde Menneskene, bær dette Gode i Ydmyghed og ikke i Stolthed ... Her følte vi Alle, at det var saa trist, efter at Du var borte. Jeg og Lelia spiste hjemme til Middag for vore Maver, og alle tridsede triste om i Regnveiret ... [Der blev gjort] et fortvivlet Forsøg paa at bringe lidt Dands istand ovre paa Anstalten, men det gik ikke, og fra Alles Munde lød: »Nei, hvor her dog er trist i Dag efter at Doctorinden er reist bort! Hvor denne sidste Uge har været morsom og fornøielig! Hvad skal vi dog finde paa for atter at faae det lidt livligt!« Saaledes sukkede Alle, og jeg var heel stolt over den Lykke, min Datter havde gjort i Sveriges Land.

Men hvad der gjorde mig mere Glæde end alt dette, var, at Du saa glad tænkte paa atter at komme hjem til Din Aage og Dit lille Huus, thi hvad er al forbigaaende Cuur mod den Kjærlighed, man har i Hjemmet, og mod

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

den Vished at man der er elsket og savnet; at være noget tilgavns for et Menneske opveier dog al forbigaaende Hyldes, der ydes os i Dag, og forsvinder i Morgen. Men Du er en lille fornuftig En, der siger Dig alt dette selv, og derfor er jeg altid rolig for min lille Sarah, men savne Dig gjør jeg i Dag i alle Kroge; selv Jomfruen havde i Morges Taarer i Øinene, da jeg sagde, at det var saa trist, at Du var borte.«

Min stakkels Sarah

Af fru Heibergs breve fra den følgende sommer aner man for første gang, at Sarahs ægteskab ikke var uden problemer. Fru Heiberg skrev til Krieger: »Det er jo slemt, at Aage er svag. Det har jeg forresten længe seet paa ham. Gud veed, om han har Kræfter til sit besværlige Kald.«

Foreløbig gik det dog så nogenlunde. I 1884 havde fru Heiberg lejet sig ind for sommeren på Hellebæk, og efter at hun der havde haft visit af Sarah, skrev hun, ligesom året før, sødt og kærligt til hende: »Tak, min lille Sarah, for dit Ophold her. Det var saa hyggeligt at have Dig hos sig, og jeg savner stærkt Dit lille søde Ansigt, da Du var borte. Der er i Dit milde Væsen noget saa beroligende, som gjør mig godt, og som jeg ligefrem trænger til, især i denne Tid. Gid jeg kunde bidrage noget til Din Lykke, til Din Tilfredshed. Jeg forstaaer ikke, at nogen kan have Hjerte til at gjøre Dig imod. Men, min kjære Sarah, det gjælder i denne onde Verden at bære sin Modgang saaledes, at den forædler os; vi sættes daglig paa Prøver, men det hjelper, naar vi troer, at al Modgang kommer fra Gud for at prøve vor Taalmodighed ... Jeg sidder her i den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sildige Aften og skriver til Dig og ønsker ret, at Du var her, for at jeg kunde sige Dig et kjærligt Godnat! I mine Tanker gjør jeg det, Du lille søde velsignede Barn.«

Den følgende sommer, 1885, var Sarah og hendes mand en tid hos fru Heiberg, der ferierede på Hankø i Christianiafjorden. »Badegæsterne her ... ere meget indtagne i dem Begge, efter hvad Anna og Lelia beretter,« skrev fru Heiberg til Krieger.

Næste år besøgte Sarah hende atter i Engelholm, denne gang i næsten to måneder. »Hun er alt kommet til at see meget friskere ud,« fortalte fru Heiberg Krieger. Og et par dage efter: »Sarah er her endnu og har haft godt af at være her. Hun reiser hjem paa Onsdag, men beder om at maatte komme igjen.« I et brev fra begyndelsen af august melder hun: »Paa Onsdag kommer Aage hertil for at afhente Sarah, der nu atter har været her en aattedagestid. Hun er af de Mennesker, hvis smilende Ansigt behager Alle. Gid man kunde gjøre hende dette efter!«

Men i 1887 blev det for alvor galt. Aage Suenson var blevet henfalden til narkotika, og situationen var katastrofal. Fra Engelholm skrev fru Heiberg til Krieger: »Fra min stakkels Sarah har vi haft et trist Brev. Manden er mere end nogensinde sjunket ned i Melankoli. Stakkels Sarah, hvad bliver hendes endelige Skjæbne?« Og i det næste brev: »Min stakkels Sarahs Livslykke lader til at være brudt for bestandig. Aage er nu i en saadan Tilstand, at han maa afbryde sin Lægevirksomhed; efter hans Vens Mening vil der gaae et Aar hen til hans Heldbredelse.« Der måtte træffes en ordning med en vikar for ham, og der måtte tages stilling til et hus, de var begyndt at bygge i Nærum, efter at de havde arvet nogle penge efter admiral Suenson, der var død et par måneder før. Dr. Suensons ven, Bentzon, var dem en god hjælp. Han vilde sørge for, at den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

syge kom på en kuranstalt i udlandet. »Sarah sendte de over Hals og Hoved herover, da hendes Stilling i Hjemmet var umulig. Aage kunde ikke taale at see hende i Huset. Efter 2 Dages Ophold her kom der et Thelegram, at den Stakkel strax maatte komme hjem for at ordne Alt til at modtage en Vikar... Hvad Bentzon mente med, at Aages Sygdom vil tage et Aar, og at han da kan vende tilbage til Nærum i sin forrige Stilling, er mig ufattelig. Vi har lovet Sarah og Bentzon kun at sige til Alle, at Aage er overanstrængt og trænger til Hvile. Jeg venter nu Sarah herover igjen, saa snart hun kan, da Bentzon ikke vil, at hun skal være ene i det triste Hjem. Hvor ulykkelig jeg føler mig ved alt dette, vil De forstaae. Min stakkels Sarahs Skjæbne anseer jeg for afgjort ulykkelig; for bestandig.«

Et par dage efter skrev fru Heiberg atter til sin gode ven, et oprevet og oprørt brev: »Min kjære Ven! Med et bekymret Hjerte meddeler jeg Dem, hvorledes Sagerne nu staaer. Aage er nu flyttet ud til Broderen paa Bellahøi, indtil de kan blive enige om, hvorhen han skal reise i Udlandet med sin frygtelige Pasion, som har gjort os Alle saa ulykkelige. Sarah ... er nu atter arriveret hertil med Anmodning om, at vi vil gjøre Alt for at opmuntre hende Sjælelig og styrke hende legemlig. En Anmodning, som hendes Magerhed og blege Kinder ikke gjør saa let. Hun er rørende i sin Sorg, uagtet hendes Fremtidshaab er lig Nul. ... Alle disse Udgifter [til en vikar] udredes nu af Broderen, der har bemægtiget sig Alt af Penge og Papirer, som resterer efter Faderens Arv, hvoraf en Del, foruden hvad der gaaer med til det ulykkelige Bygerie, alt er hensmuldret. Saalænge nu der kan tages heraf, gaaer det jo, men naar disse Penge ere forbi, hvad saa? At Aage nogensinde atter bliver antaget i sin Stilling som Læge i Nærum, skal Ingen faae mig til at tro. Af Alle er han anset for en afsindig Morfihn-Spiser, og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

saaledes vil han blive staaende. Paa Sarahs Fremtid tænker Ingen. Naar Alt er brugt op, sidder hun der med en afsindig Mand, som hun kommer til at ernære til sin Død.

Ingen har henvendt sig til mig med et Ord om denne Sag eller dens Ordnen, uagtet mig synes, at ogsaa jeg paa Sarahs Vegne har et Ord at sige. Hvilke Rettigheder har mondstro en Kone ligeover for en Sindssyg Mand? Hvad havde været rimeligere, end at man istædet for at bruge alle Pengene af Arven til Aages Behagelighed havde kjøbt den saameget omtalte Livrente til Sarah for at sikkre hende noget i Fremtiden! Saadanne Talemaader, som Aages Broder fører til Sarah, »saalænge jeg har noget, skal De intet savne« duer til Intet. Hvorlænge har han noget, og hvorlænge lever han som hendes Støtte? Og Et er, hvad der er Ens Ret, et Andet hvad man skal have af Naade, af en Slægtning. Et Aar siges der, vil der gaae til Aages Helbredelse. I den Tid maa Sarah blive hos mig. Og naar Aaret er omme, begynder vi forfra, medens alle Pengene ere opbrugte. At opgive sin Praxsis strax, sælge det ny istandsatte Huus, Heste og Vogn, [derved] vilde dog maaskee en Deel reddes, medens Alt vil smuldre hen i Løbet af et Par Aar.

Som Aage nu har stillet sig, kan et fremtidig Samliv ikke tænkes, synes baade Sarah og jeg for afgjort.

En bekymret Moder.

Jeg veed virkelig ikke, om jeg skal sende Dem dette uordenlige Brev, som vel næppe er læselig for Dem, dog synes jeg ikke at have Kræfter til at skrive et nyt. Lidt Besked faaer De dog af dette, og dermed maa De lade Dem nøie indtil videre, thi det er en egen Sag at *skrive* om alt dette.

Legemlig er jeg rask og mærkelig stærk, men sjælelig! ! ! Uagtet jeg i Aar og Dag har forudseet, hvad nu er skeet, kuer det mig dog Dag og Nat, og jeg gyser for, hvorledes

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

den kommende Vinter skal gaae hen for mig. At tage hjem i det fædrene Huus paany, er en vanskelig Opgave baade for Sarah og mig. Og hvad skal her udfylde hendes Tid og Interesse efter at hun selv har haft et Huus at regere i? Jeg gyser for alt dette! Dog, maaskee vor Herre kan stille det Hele bedre, end det nu seer ud, mørkt som Natten, synes mig.«

Nogle dage senere meddelte fru Heiberg Krieger, at »nu reiser den stakkels Sarah herfra ... og tager da til Minna Suenson og bliver der nogle Dage. Herfra tager hun ud til Aage og forsøger sin Lykke med ham i den bevidste Sag ... Men det vil jo meget komme an paa, i hvad Tilstand Sarah finder ham under sit Besøg. Sarah gaaer til dette Hverv med Mod og Haab!« Mon hun vilde forsøge på at overtale sin mand til at rejse til udlandet?

Der var stadig vrøvl med byggeriet i Nærum. Krieger havde foreslået, at arkitekt Meldahl skulde tages med på råd, men det lod sig ikke gøre, da familien Suenson var »unaadig stemt« imod Meldahl. Fru Heiberg fortsatte: »De siger, at De forstaaer ikke, hvad jeg skrev, at Aage ikke taaler Synet af Sarah. Husk paa, at han er sindssyg, og saa er jo Alt muligt. ... Forresten skriver jeg nødig om den hele Sag, men gjemmer det helst til vi tales ved. Sarah finder sig godt i at være her, og seer alt raskere ud i de faa Dage. I Grunden har hun et let Sind, gid jeg kunde sige det samme om mig selv.« Om sin svigersøn skrev hun: »Det Menneske har alt i Aar og Dag forvoldt mig saa megen Sorg, at jeg gjør mig Umage for at tænke saa lidt paa ham som muligt. Dog han vil nok sørge for, at mine Tanker, saalænge jeg lever, tvinges til at tænke paa ham, og den Ulykke han har bragt over den stakkels Sarah og mig. [Familien Suensons] har alle sagt til Sarah, at hele Skylden er paa Mandens Side, og at hun staaer reen og uden Skyld. Dette trø-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ster den stakkels Sarah. Ja, som sagt, jeg gider ikke berøre mere om denne Sag skriftlig, der volder mig saa megen Sorg og Bekymring.«

I hendes næste brev var stemningen en smule lysere: »Efter Sarahs sidste Besøg i Byen, hvor Alle paany vare elskværdige imod hende, og Aage særdeles rørende, kom hun igaar atter herud lettet og glad, hvilket naturligvis ogsaa har virket paa mig. I Dag har jeg desforuden faaet et smugt, kjærligt, angerfuldt Brev fra Aage selv. Forholdene for Sarahs Vedkommende ere nu ogsaa ordnede til hendes Fremtids Sikkerhed.« Krieger behøvede derfor ikke, som han havde tilbudt, tale med Tietgen og Nellemann om denne sag.

Ved juletid sendte fru Heiberg Peter Simonsen, som hun havde stor fortrolighed til, et nedtrykt brev, hvor hun efter at have udtrykt sin medfølelse med Simonsens »Plager og Prøvelser« fortsatte: »Ak, man vil saa gjerne være glad, men man faaer ikke Lov dertil. Der er saa meget ondt og stygt i Menneske-Naturen, der stikker og prikker i vort Hjerte og faaer det til at bløde. Jeg veed, De kjender ogsaa disse Følelser, hvor det Eneste, man har at holde sig til, er Haabet, hvor svagt det end seer ud. Lad os da i denne glade Juletid holde fast ved dette og bede Juleenglen være med os og ledsage os ind i det nye Aar.

Min fromme Sarah er nu stadig hos mig. Noget efter Nytaar er det imidlertid bestemt, at Suenson og hun atter drager ud til Nærum, hvor han – der nu er rask – atter vil begynde sin Virksomhed, som vi vil haabe, at Gud giver sin Velsignelse til; men angst er man for et Menneske, der har hengivet sig til en saadan Passion, at han ikke skal kunne løsrive sig fra denne. Lysere seer det jo unægtelig ud for os; Tiden vil vise, om Lyset i Længden vedbliver at være lysende. Hvor nær jeg har taget mig min lille Sarahs Prøvelse,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kan De vel tænke. Vore Børns Skjæbne er vor egen to Gange, ikke sandt? Ogsaa De har prøvet dette.«

I brevmaterialet omkring fru Heiberg foreligger der derefter intet mere om denne sørgelige sag. Dr. Aage Suensen døde den 26. januar 1888, og Sarah flyttede tilbage til sin moder.

Denne havde nok ret, når hun mente, at tragedien i Sarahs ægteskab havde taget mindst ligeså meget på hende som paa hendes datter. I 1889 fortalte fru Heiberg Krieger om Sarah, der var på Hankø: »Lelia har skrevet til mig, at... Sarah, der lader til at gjøre Lykke hos de øvrige Badegjæster, er fremdeles henryk over sit Ophold der.«

En halv snes år tidligere havde Holm Hansen, da han var sammen med Sarah på Grefsen, skrevet nogle mærkeligt profetiske ord til fru Heiberg om Sarah: »Hendes Tilstand er nu atter meget god. Jeg sammenligner hende imellem med en fin Blomst, som Regnen slaar ned for en Tid, men som saa atter rejser sig friskere og ligesom med nyt Liv.«

Efter fru Heibergs død giftede Sarah sig, i 1893, med godsejer Niels Kaas. Hun vedblev for øvrigt, indtil hun døde, 88 år gammel, at stå i den venskabeligste forbindelse med Aage Suensons familie.*

Grev Arvid Posse, Fanejunkeren

I juni 1882 var fru Heiberg sammen med Lelia og Anna taget til Engelholm, og som vi hørte ovenfor, fandt de det til at begynde med kedsommeligt hos de ugemytlige svenskere.

* If. oplysning fra fru Inger Prior.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Men inden der var gået lang tid, ændredes imidlertid billedet. Grev Lage Posses søn Arvid* havde spurgt, om de unge damer vilde ride med ham, »og det reflecteres der nu paa,« skrev Anna til Krieger. »Han er lidt for svag for den svenske Banco, og kvæler *for* ofte en Ræveunge, men til Hest skal han være sikker.« Snart var rideturene i gang, og Lelia fortalte geheimeråden, at »vi ere meget optagne ... af vor Ridning, – vi ere tilhest hver eneste Dag –, og have en udmærket Tugtemester i Grev Arvid Posse, Fanejunkeren.« Dette vakte stor misundelse hos badegæsterne i Engelholm, sagde hun, »hvorfor Alle, som ikke rider med, finde os aldeles utaalelige.«

Også fru Heiberg fortalte Krieger om sine døtres kavaler: »Anna og Lelia er nu hver Dag tilhest med en Grev Posse som Læremester og i Selskab med en Deel andre Damer og Herrer. De hviner begge To af Glæde over disse Toure og aander kun herfor, medens det Dag for Dag tærer paa min Pung. Dog, De har saa tidt sagt: »Bryd Dem ikke om det Fnug.« Altsaa, lad gaae!« Kriegers bemærkning om »Fnugget« citerede fru Heiberg ikke få gange i sine breve, således for eksempel, da hun i Italien fik skrupler over den dyre rejse.

Den unge greve var blevet alvorligt forelsket i Anna; men hendes moder var ikke synderlig begejstret ved tanken om et ægteskab mellem de to. Hans grevetitel lokkede hende ikke, hun nærede altid en instinktiv uvilje mod adelige. Man erindre sig hendes tilsyneladende forbavselse over, at den familie, de traf i Lausanne, som var efterkommere af de skotske konger, dog var »nette Mennesker.«

I slutningen af august 1882 skrev hun til Krieger: »Annas

* Grev Arvid Posse (1855-1911), søn af grev Knut Lage Posse (1821-1900).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lidenskabelige Tilbeder har nu, som han siger, med Faderens Tilladelse, formelig anholdt hos mig om hendes Haand. Jeg svarede, at naar hans Ansættelse i April var afgjort, kunde vi jo tales ved. Deklarere en Forlovelse *nu* indlod jeg mig ikke paa. Saaledes staaer denne Sag, som ogsaa trykker og piner mig.«

Det næste, man hører derom, er i et brev fra fru Heiberg til Krieger det følgende år, hvor hun, meget forståeligt, havde forlagt sommerresidensen til Larvik i Norge. I den første tid deroppe var Anna »desperat« over ikke at have fået brev fra den tilbedte, men et par dage senere skrev fru Heiberg til Krieger: »Anna, den Stakkel, aander op paany ved P.s Forfremmelse. Det seer jo virkelig ud, som om hendes Brev til Kongen har gjort Virkning. Bare han nu ikke i sin Godhed og Medfølelse finder en Plads til ham i Stokholm. Jeg vil saa nødig have hende langt bort fra mig.«

En halv snes dage senere glædede hun sig over, at »vor Hemmelighed med P. lader til at være godt forvaret.« Den videbegærlige Krieger, som altid vilde have rede på alt, må have udbedt sig nøjagtigere oplysninger om udnævnelsen, for fru Heiberg skrev til ham: »Hvad Slags Lieutenant P. er udnævnt til, kan jeg ikke besvare.«

Samtidig med fru Heiberg skrev Anna til Krieger; hun fortalte, at generalen havde fået ordre til at »spørge Posse, om han ønskede at blive udnævnt *nu* til Officer ... Generalen skal være bleven anmodet herom af Kongen, skriver Posse. Og nu bliver han altsaa Officer om kort Tid. Mama og jeg aner jo nok Grunden. Er det ikke interessant?«

Det kan synes et forbløffende og dristigt skridt, at Anna Heiberg skrev til kong Oscar II. Man må imidlertid have in mente, at majestæten havde vist sig overmåde aimabel overfor fru Heiberg og sammen med sin søn havde aflagt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hende en personlig visit, da hun i sommeren 1878 boede i hans »Villa Victoria« på Bygdø. Og det var ikke blot etatsrådinden, han havde vist sin bevågenhed. »Mama begyndte at tale meget alvorligt med Kongen,« fortalte Lelia Krieger, »medens vi Unge lyttede til, men Kongen afbrød hurtig deres Samtale, idet han henvendte sig til os meget spøgende og elskværdigt.« I et lidt senere brev hører man om, hvordan kongen havde standset de unge damer på gaden i Christiania og havde snakket med dem. To år efter var Anna blevet boende hos venner i Christiania, og spøgende skrev hun til Krieger: »Jeg maa ellers fortælle Geheimeraaden, at jeg er meget royalistisk i denne Tid og gaar mangen et Skridt for at møde min Konge, da jeg jo nu har 2 Konger at hylde. Forleden ... havde han mødt os paa Carl Johansgade, og spurgte da, om Mama var rejst hjem og bad os hilse. Hver Dag møder jeg ham, og han bliver da ved at nikke til mig.« Det har sikkert været dette personlige bekendtskab med kong Oscar II, der havde givet Anna mod til at skrive til ham.

I Larvik længtes Anna efter sin greve. »I Aftes havde vi et glimrende Maaneskin,« skrev fru Heiberg til Krieger; »Anna sagde: »Hvilket Veir for Elskende!« Ak, hvad vil Efteraaret bringe hende, hvad mig?«

Det syntes dog at tegne ret lyst for de to unge. Men året efter var alt kommet i en anden og bedrøveligere gænge. Fru Heiberg boede den sommer på Hellebæk, og atter betroede hun sig til Krieger. Anna var svag og nedtrykt; hun havde ment, at hun var syg og havde derfor fået en kur, men »Resultatet viste, at det hele var en overflødig Anstrængelse, det eneste Udbytte af hendes fixe Idee. Forresten plager hun mig med sit melangkolske Ansigt og sin Ulyst til Alt. Ogsaa hun trænger til, at Alt blev nyt, baade

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

indvendig og udvendig.* Gid dog vor Herre vilde sende en frelsende Engel, der bidrog hertil.«

I sit næste brev skrev hun, at hun inderligt vilde ønske, at Annas norske venner, konsul Thiis', vilde invitere hende op til sig. Hun havde tidligere, i 1877 og 1878, været deres gæst, og hun var blevet veninde med konsulens datter Cemma, hende som Sarah vilde have til brudepige. »Ak, gid de vilde! Annas blege Kinder og Sukke efter Norge ligger blytungt paa mit Sind, og idelig stikker det i min Samvittighed, om jeg har gjort Ret i at afbryde et Forhold, som lader til at have slaaet saa dybe Rødder i hendes Sind, dybere end jeg nogensinde havde anet. Jeg synes, at jeg aldrig kan blive glad mere, før jeg atter seer hende glad. Dog, De kjender jo alle disse Klager hos mig, saa det er Synd at trætte Dem hermed. Tilgiv. Hun boer vel paa Hellebæk, men hendes Tanker ere stadig over Sundet paa den svenske Kyst, og ethvert saadant Øiekast er mig et Stik i Sjælen. Nu har han jo trukket sig fornærmet tilbage, saa der er jo Intet mere at gjøre ved den Sag.« Selv gik fru Heiberg lange ture i Hellebækskovene, »men paa disse dreier alle mine Tanker sig om Anna og hendes Fremtid. Ak, det er jammerligt!«

Det tog sin tid, inden den ønskede invitation fra Thiis' arriverede; men Krieger havde endnu engang trukket i trådene, og den 18. juli drog fru Heiberg et lettelsens suk over, at sagen var gået i orden: »Denne Indbydelse til Anna har lettet mit Sind ... Atter dette skylder jeg Dem. Tak, tusende Tak!« Mon ikke Cemma Thiis i september kunde komme til Danmark? Saa kunde de to følges tilbage

* I et foregående brev til Krieger havde fru Heiberg sukket: »Ak ja, gid man kunde faae alting nyt i sit Indre; jeg trænger haardt dertil og beder ofte derom.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

til Norge. Cemma led ogsaa »af Tungsindighed, maaskee af samme Aarsag som min Anna!« Hvis dette kunde ordnes, vilde det »være en lille Afbetaling for hvad Thiis' gjør mod Anna.«

Thiis' invitation havde omgående den håbede virkning: »Annas Humør er blevet rosenrødt siden Udsigten til en norsk Reise. Lelia finder sig taalmodig, om end med et Suk, i at staa tilbage for hende.« Fru Heiberg havde altså nok engang sluppet for at få en udenlandsk svigersøn.

I'd die for thee

Fru Heiberg havde ikke haft nødig at tage affæren med grev Posse så tungt, for da hun og døtrene atter ferierede i Engelholm i 1886, havde Anna ganske slået greven af tankerne. Selv undrede hun sig over, at hun intet følte ved at gense disse steder, hvor hun havde sværmet for fire år siden.

Det skriver hun om i den dagbog, hun førte den sommer, og som er bevaret; den havde for øvrigt den samme triste skæbne som så mange andre dagbøger: at blive omhyggelig ført et lille stykke tid – her atten dage – og så blive glemt. Når Anna ikke plagedes af mindet om sine tidligere Engelholm-oplevelser, havde det sin gode grund, nemlig at der var kommet to andre unge mænd ind i billedet, W. og B., som hun diskret betegnede dem i dagbogen.

Hvem var den unge mand, hun kaldte W? Utvivlsomt Regnar Westenholz, som hun fire år efter blev gift med. Han var født i 1863 og var altså i 1886 kun 23 år gammel, mens hun var 29. Men det, at han var så meget yngre end hun, lader ikke til at have spillet nogen rolle for hende. I hvert fald omtaler hun det overhovedet ikke i sine åbenhjertige dagbogsbetroelser.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»Landmanden« kaldte hun ham til forskel fra sin anden tilbeder, der var fra København, ham som hun betegner som B; i et øjebliks distraktion skrev hun forresten hans navn helt ud. Det var Bay.

Hun fortæller i dagbogen meget livfuldt om sin afrejse fra København, hvor »Landmanden« mødte op på pletten, til trods for, at han havde måttet tage ind til byen. Københavneren kom derimod først i sidste minut, så Anna fik ikke lejlighed til at aflevere et fotografi af sig selv, hun havde medbragt til dette formål. Det lader til, at denne episode ændrede hendes følelser; »Landmandens« aktier steg, og med interesse læste hun i Sarahs breve, om hvordan W. var kommet på visit i Nærum og havde kørt søsteren tur i sin dog cart. Men ak! Anna havde han ikke nævnet: »Skulde han allerede have glemt det lille korte Livseventyr fra en Paaskeferie i Nærum???«

I slutningen af juni besøgte Anna atter sin søster, og fru Heiberg meddelte Krieger: »Jeg har haft Underretning om, at Anna er sluppet vel til Nærum, og at Sarah blev glad ved hendes Ankomst. Hun er der endnu, den Strik.« I sit næste brev fortalte hun ham: »Anna kom straalende glad hjem fra Nærum, hvor man havde gjort en Deel Cuur til hende, og er nu atter her, »hvor man kjeder sig« og jeg kan ikke fortænke Pigebørnene heri. I Guder! Hvilken Samling af afblegede farveløse Qvindemennesker. Alle jagende efter Adspredelse, som haardnakket udebliver. Ikke en eneste af Hankjønnet, der kunde bøde lidt paa alle disse Skjørters Slaphed.«

Regnar Westenholz boede på Dronninggaard ved Holte sammen med sin engelskfødte moder, som få måneder forinden var blevet enke. Hans fader var A. P. Westenholz, dansk generalkonsul i London. Han var død den 14. januar 1886. Regnar Westenholz var blevet opdraget og handels-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

uddannet i England og var derfor mest engelskorienteret; »Han kunde ikke engang skrive ordentlig Dansk,« oplyser fru Meldahl, og han vedblev at tale dansk med engelsk accent.* At han foretrak at skrive engelsk kan man se af en kopibog, som er bevaret og findes i Rigsarkivet. Dens tynde blade indeholder håndskrevne »gennemslag« af hans breve fra foråret 1886, prentede med en tydelig og sirlig skrift. Forretningsbreve veksler med privatkorrespondance. De første viser, hvor velsitueret familien Westenholz har været; en gang rekvireredes der 5000 Lstr. fra London. Der havde været meget at ordne for familien efter faderens død, blandt andet salget af et hus i England; der er ordrer til banker og til familiens sagfører, Arntzen.

Der er også kopier af private breve. I et af dem findes der en udførlig skildring af faderens sidste timer, fortalt til en vistnok ældre veninde, Mrs. Richardson. I breve til fætrene fortælles om familiens forhold efter faderens død. Det er høflige, venlige breve, men de er formelle og upersonlige. Om Regnar Westenholz' private følelser, endsige om nogen forelskelse, røbes der intet i disse breve.

Amalie Meldahl giver i sine erindringer om fru Heiberg nogle oplysninger om sagen; hun fortæller, at Westenholz' moder var »imod Partiet, fordi Sønnen ikke var Noget og ikke kunde eller havde Noget. Det hed sig dog ogsaa, at hans Fader var Skyld deri, fordi han under sin langvarige, sidste Sygdom havde lagt helt Beslag paa Sønnen og brugt ham som en Slags Sygepasser. Dette paastod ialfald Fru Heiberg, der holdt meget af den unge Mand.«

Efter at være vendt hjem fra Engelholm, havde fru Heiberg skrevet til Krieger, at Anna »lever for Mad og drikke og haaber paa megen Fedme.« For en gangs skyld synes

* If. oplysning fra fru Inger Prior.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fru Heiberg ikke at have haft sin datters fortrolighed. Anna havde i denne tid langt vigtigere ting at spekulere på end mad og drikke.

Fru Meldahl havde haft ret i sine formodninger angående fru Westenholz' modvilje mod partiet med Anna. Bagest i den stilebog, der indeholder Annas dagbogsoptegnelser fra Engelholm findes der nemlig en kladde til et langt brev, alt for langt, det ved hun godt, til Regnar Westenholz. Det er vistnok fra begyndelsen af 1887. Det er skrevet på engelsk, et rigtig nydeligt engelsk for øvrigt, og det går ud på, at hvis de skal skilles, da må det hellere ske *nu*. Hun ved godt, siger hun, at Regnar elsker sin moder så højt, at han foretrækker hende – »ja, jeg ved, at du vil gøre alt for at glæde din moder.«

Men hvorfor har han ikke skrevet til hende i løbet af sommeren? Det havde han jo lovet. Hun er bange for, at de vil tage ham fra hende; men de må skilles som venner. Det eneste gode minde, hun nu har om ham, er hunden Bob, som han havde foræret hende. Da hun lå syg, spurgte Mama hende, om hun vilde have, at de skulde sende Bob tilbage – »jeg svarede ikke, men græd og græd, så at Mama blev ganske bange; hun kyssede mig blot og sagde: »Jeg skal ikke gøre det.« Og vi talte aldrig mere om hunden.«

Anna skrev dette brev til Westenholz dagen før hans fødselsdag, der var 15. februar, og hun kommer flere gange tilbage til, at der var gået otte måneder siden de sidst sås; det kan passe med, at det var den gang, hun besøgte Sarah i Nærum i slutningen af juni.

Har han nu været lykkelig, virkelig lykkelig i den tid, der er gået, spørger hun. »Husk på, at vi er *venner*, de bedste venner i verden ... De ønskede, at vi skulde skilles, og du var nødt til at gøre det, de ønskede.« Og så hørte hun gennem andre, at han var forelsket, så i den ene, så i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

den anden, ja, endogså, at han var blevet forlovet med frk. ... – »og jeg troede på det, hvor kunde jeg andet«, – indtil de en aften tilfældig mødtes i teatret og talte sammen som gode, gamle venner. Ak, hvorfor havde han aldrig opsøgt hende! Et ord vilde have sparet hende for mange sorgfulde tanker.

Hun fortsætter: »Of those 8 months I have only »Erindringen« left. I know you will get astonished at reading this – *you* having never given it a thought ... Regnar, now we have been so good friends, but I fear, oh, I fear – I do not know what I fear, but I have a sad feeling of something which will part us and part us for ever; it is therefore I have written all this to you, that you may know that whatever will happen, I shall never forget »de gode Erindringer«, never forget your kindness to me, and never believe anything but that you have liked me so much, and that I have been dear to you. – Do not think I wish us to part – *you know I do not,* but others do want it very much, and so you will do as they wish ... When years have gone, and you still have kept this letter, read it through and send a kind thought to that little dear friend of yours who on this very day before your birthday had such sad feelings. I have been so glad every time I have seen you, heard you say that I was dear to you; »den Glæde«, those words they cannot take away from me; they are mine, and I do not think it wicked to have believed in them. Goodbye.«

En anden stump kladde hører vistnok sammen med dette brev: »This is a very long letter, ... I only wished to tell you that *whenever we are to part, sooner* or *later,* we will part as *friends* and say »what though in lonely grief I sigh«. It is therefore I wished so much to see you to-morrow.«

Hvad der skete efter Annas brev, er der ingen eksakte

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

oplysninger om, men man kan ikke lade være med at drage den slutning, at hendes ven vendte tilbage til hende efter at have modtaget det.

Anna havde ingenlunde haft ret, da hun mente, at Westenholz aldrig havde »given it a thought«. I Rigsarkivet findes der nemlig en beskeden, kartoneret stilebog, som han har købt hos Aamodt for 80 øre. På dens første sider er der nedskrevet en række verscitater fra engelske klassikere, fra Shakespeare, Dryden, Pope, Scott og andre foruden de bekendte »Anon.«er.

Men så tager den unge mand selv fat. Med sin pyntelige skrift har han skrevet en halv snes digte, korte og længere, og de lader een ikke i tvivl om, at han er forelsket. De er stilede til A.L.H., så der er heller ingen tvivl om, *hvem* der er genstanden for hans meget ømme følelser.

Det første digt, der er dateret 23. april 1886, altså vel lige efter Annas »lille, korte Livseventyr i Nærum« i påsken, lyder:

> »Another heart has thou sweet »Violet« broken!
> 'Twas not thy fault, I must with honour own;
> O may these lines convey to thee a token,
> Of the deep love I bear towards *thee* alone.
>
> Thy smiling eyes have burst my heart asunder,
> And filled my soul with nought, but thoughts of *thee;*
> O may those eyes with me for ever linger,
> In my sad heart and memory.«

Tre uger senere, den 17. maj, komponerede Westenholz et 75 linjer langt digt, hvori han skildrede et drømmesyn, han havde haft. I en nattetime så han en ånd:

> »Like a fair goddess, dark yet bright,
> And edging her crisp hair,
> Her hands, – whatever parts were bare,
> Except the soles of her sweet feet,
> Passed a line of phosphor light.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hans øre hørte ingen ord, men hans sjæl fornam, hvad hun havde at sige:

»But! there are looks and tones that dart
An instant sunshine through the heart,
As if the soul that moment caught
Some treasure it through life had sought. . . .

Sweet Morphia came, my eyelids closed;
And when at last cruel daylight came,
And told me I had loved, wished, dreamt in vain;
I felt as if I cared no more for life.«

Men da hørte han en nattergal, der kvidrede »Cheer up, sad soul!« og han sagde til den:

»Go, Birdie, fly! to the fair maid I love,
And tell her I'd do everything, could I but gain her love.«
Thus in to town, the bird it flew, and sung its songs to *Thee*
And this is the hard answer that Birdie brought to me.

»Oh vain regret for distant days,
Oh idle, idle looking back,
Henceforth we journey different ways
Here lies for each the given track.
Let us push bravely on alone
Though each must bear a broken heart
'tis duty severs us, mine own,
'tis duty keeps our paths apart.

Farewell; we both shall walk in night,
I love you, though I part from you,
You would not have me shun the right
Because the right is hard to do.
Farewell in love, farewell in tears,
Hard ways await our lonely feet;
But God may be in after years,
At last wil let our pathways meet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I'd die for thee

Soon now I close my eyes in peace,
And with the fervent prayer
That when we die, we both may meet
And never part no more.«

Ved juletid overvældede den unge digters ømme følelser ham ganske, og han digtede til A.L.H. både lillejuleaften, juleaften og nytårsaften. Var det måske, efter at de havde set hinanden i teatret? Det første af disse digte lyder:

»Each day, in prayer to God above
I bend my knee,
And, when I pray for those I love, –
I pray for *thee.*
In short, one only wish I have –
To live for *thee;*
And gladly, if one pang 'twould save
I'd die for *thee.*«

Det fremgår jo givet af Annas brev fra februar 1887, at Westenholz ikke havde sendt hende sine digte. Bevægende er det, hvor de begge havde sukket i løn for hinanden. Man må vistnok have lov til at gætte på, at Annas brev var årsagen til, at de to fandt hinanden igen.

Men om end de selv var lykkelige derover, havde de endnu mange hindringer at overvinde. Fru Meldahl oplyser, at folk nu begyndte »at snakke om, at Anna og Westenholz vare, om end ikke officielt, forlovede,« men at hans moder, som nævnt, var imod partiet.

Fru Meldahl har også en historie om, at Westenholz, mens han aftjente sin værnepligt som garder, havde fået en bjælke i hovedet og var kommet på hospitalet: »Anna vilde saa gjerne besøge ham der, da han længtes efter at see hende, men hun turde ikke komme, fordi hans Moder ikke vilde tillade det, da hun fandt det upassende. Fru Heiberg fandt, at det var rigtig stygt af Moderen, og jeg

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

var saa naiv, at jeg stemmede i med og sluttelig foreslog Fru Heiberg at ledsage Datteren, en Udvei, der dog ikke lod til at finde hendes Bifald, og formodentlig endnu mindre vilde have behaget Anna.«

Fru Heibergs standpunkt her skyldes dog ikke modvilje mod Westenholz; tværtimod, »hun holdt meget af den unge Mand,« skriver fru Meldahl. At denne oplysning er rigtig, fremgår klart af flere breve fra fru Heibergs sidste år.

I juni 1889 rejste hun og Anna til Aarhus, og der stødte Westenholz, der nu var på en gård i Jylland, til dem. »Anna er lykkelig over hans Komme her, og han selv seer flink og rask ud ... Der er noget flinkt ved ham, som man maa holde af,« skrev fru Heiberg i sit første brev til Krieger.

I det næste sagde hun: »Han er hyggelig at have om sig til dagligbrug, opmærksom og artig i det daglige Liv.« Og en ugestid senere: »Min Godhed for ham er virkelig meget forøget ... under sit Samliv her med os.«

Til Lelia skrev hun omtrent samtidig om Annas ven: »Regner ... er et hyggeligt Menneske, hvis Nærværelse bringer Ro og Fred.«

Det var, mens hun var i Aarhus, at hun havde det uheld at falde ned ad trappen, men en trøst og glæde var det hende at »Anna ... er en prægtig Pige, det har jeg ret følt i disse Dage, om ikke føer. Hun har pleiet og værnet over mig som over en Knappenaal. Jeg er hende taknemmelig herfor.«

Fra Aarhus gik rejsen til Hankø, hvor de skulde træffe Sarah og Lelia. Til den sidste skrev fru Heiberg: »Ja, nu maa jeg vel til at bekjende, at jeg blev helst her i Ro uden paany at kastes ind i Reisebyrder, der trætter mig og kjeder mig, at sige naar jeg havde Eder alle Tre hos mig. Men desværre mærker jeg jo nok paa Anna, at hun med

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Længsel seer en Hankø Tour imøde efter vort Ophold her. Altsaa maa Mama give efter og begive sig ud paa en ny Reise.« Ja, rørende sød imod sine døtre var hun sandelig til sine dages ende. Og humoren havde hun stadig i behold. Hun fortalte Lelia: »Med Maven gaaer det ... godt. Den skikkelige Vert har anskaffet en Indretning til om Morgenen, der er nok saa let at komme tilrette med som min fornemme Admirals Pragtmøbel, saa at vi til Dato ikke har brugt den høie Admirals, hvorfor vi ogsaa agter at sende bemelte høie Militær hjem godt pakket, naar vi tager til Hankø.« Man må beundre det elegante udtryk »komme tilrette med«.

Westenholz fulgte med dem til Hankø: »Reisen herop gik ved den gode Regners Hjelp over al Forventning let og godt ... Regner har ret vundet mit Hjerte paa denne Reise. Som en kjærlig Søn har han staaet os bi i Et og Alt.«

Samme Regnar trak sin hjemrejse ud så længe som muligt; han vilde nødig til E. – hans gård? – og sulte. Men endelig måtte han da afsted: »Regner er reist herfra i Dag. Stakkels Fyr, nu skal han atter hjem og sulteføde. Han have vundet en heel Deel i Fedme under sit Ophold her. Han var taknemmelig herfor og sagde mig rørt Farvel. Hans Hjerte er godt, gid nu Skjæbnen vil være ham lidt god i Fremtiden.«

Fru Meldahl viste atter sin indgroede uvilje imod fru Heibergs døtre ved at skrive: »Forholdet imellem Westenholz og Anna blev en Pind til Fru Heibergs Ligkiste.« Dette gælder, som vi så, på ingen måde fru Heibergs forhold til den unge Westenholz selv. Derimod måtte hans moders stilling til sagen nødvendigvis tage på hende.

Herom skrev fru Meldahl: »At hans Moder ikke var henrykt over den Udsigt at see sin Søn gift med hendes

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Adoptivdatter var en stor Krænkelse for hende; hun selv saae jo bort fra Døttrenes Herkomst og mente, at de vare saa elskværdige og velopdragne, at Enhver maatte være glad ved at faae dem ind i sin Familie. Hun gav sig nu til at bestorme Tietgen og Pater* og rimeligvis ogsaa andre Venner om at skaffe Westenholz en eller anden Ansættelse, men dette var en komplet Umulighed, da han ikke engang kunde skrive ordentlig Dansk, men kun Engelsk. Dette kunde Fru Heiberg ikke indsee og beklagede sig bittert over, at hendes Venner svigtede hende. Jeg husker endnu, da hun engang udbrød i fortvivlede Klager over sin Hjælpeløshed, at jeg sagde til hende: »Men husk, De har jo Bønnen!« »Ja,« sagde hun, ligesom hun følte sig lettet ved denne Tanke. Men hvad enten hun har bedet eller ikke, der kom ingen Hjælp fraoven.«

I foråret 1890 må familien Westenholz have indset, at det ikke nyttede at stampe imod brådden, og Regnars tante, fru Kirstine Westenholz, inviterede Anna til at besøge sig på Refsnæs. Herfra skrev hun til fru Heiberg:

»Kjære Etatsraadinde Heiberg!
Det har været mig saadan en Glæde at modtage Deres venlige Brev. De takker mig for min Godhed imod Deres Datter Anna! Ikke alene for Regnars Skyld, men for Annas egen Skyld har det været mig saa let at møde hende med Kjærlighed. Ogsaa har jeg det Haab, at »de To« engang vil finde rigtig Lykke hos hinanden, om end nogen Disharmoni *har* været imellem dem. En saa trofast, varm og inderlig Kjærlighed som Regnars til Anna finder en Qvinde kun engang i sit Liv. Jeg som i 25 Aar fandt Lykke ved at være knyttet til en Westenholz, kan kun ønske Deres kjære

* Således blev arkitekt Meldahl kaldt i sin familiekreds.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Anna, at hun ret maa faae Øie for hvilken Skat hun eier i Regnars Kjærlighed, maa faae Øie for det Ædle og Gode, der er Grundtrækket i Mændene Westenholz's Characteer. Min egen kjære Regnar vil tilvisse engang, naar han staaer fuldt udviklet og moden som Mand, høre til de bedste i sin Slægt. Anna finder sig paa den elskværdigste Maade i vore landlige Forhold. Et udtalt Ønske om Annas forlængede Ophold i mit Huus kan det kun være mig kjært at sige ja til. Jeg haaber, vi fremdeles skulle komme godt ud af det med hinanden. Jeg har meget oplivende og forfriskende Selskab af Anna! Og kjært er det mig at være knyttet lidt kjærligt til »min yngste Søns« Forlovede. Idet jeg sender venlig Hilsen til Dem, kjære Fru Heiberg, er jeg

Deres hengivne

Kirstine Westenholz.«

Det er på sin vis et venligt brev – men alligevel? Der kan læses en hel del mellem linjerne i det. Fruens stolthed over gennem sit ægteskab at være blevet »knyttet til en Westenholz«; hendes pointering af, at nevøen endnu ikke er »fuldt udviklet og moden som Mand«, – en skjult finte til aldersforskellen mellem de to. Hendes fremhævelse af, »hvilken Skat Anna eier i Regnars Kjærlighed«; at Regnar skulde eje en skat i Annas kærlighed lader ikke til at være faldet hende ind. Og endelig den unødige hentydning til den »Disharmoni«, der har været mellem de to unge. Med sin korrekt-høflige og næsten demonstrativt elskværdige ydre form er brevet en katteklo i en fløjelspote.

Hvad der skete to måneder senere tyder just heller ikke på imødekommenhed fra fru Westenholz' side. Fru Meldahl skriver nemlig: »I Aaret 1890 hørte vi pludselig, at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

de to Unge vare blevne viede* i al Stilhed, uden Fru Westenholz's Vidende og Villie – altsaa en Slags Skandale! »Fru Heiberg kunde ikke længer modstaae Annas Ønske, efterat hun havde været hemmelig forlovet i fem Aar,« sagde Fru Martensen til mig. Ved denne Leilighed led Fru Heiberg den sidste Krænkelse, idet den forsigtige Krieger negtede at være Forlover for Westenholz, saa at Carl Hall maatte gjøre hende denne Tjeneste. De Nygifte reiste strax til England, hvor Westenholz haabede at kunne tjene Noget ved Hjælp af sin Moders Forbindelser, et Haab, der dog glippede fuldstændig. Alt Dette virkede i høieste Grad deprimerende paa Fru Heiberg.«

Fru Meldahl var en nær ven af Krieger og satte stor pris på ham; men her syntes hun dog vistnok, at han havde været *for* forsigtig. Hans holdning stemmer godt overens med en interessant ytring af fru Heiberg, som fru Meldahl citerede i sin omtale af Anna og Westenholz: »Ja, hvad det Erotiske angaaer, maa man ikke vente at finde Forstaaelse hos Krieger.«

At fru Westenholz's vrangvillige indstilling havde været almindelig kendt i fru Heibergs omgangskreds ses af et brev, fru Marie Hall skrev til fru Heiberg et par uger efter Annas bryllup: »Kjære, elskværdige Fru Heiberg! Jeg tænker saa meget og saa tit paa Dem, hvor det maa have været en alvorlig Tid for Dem, inden lille kjære Anna fik sit Ønske opfyldt, at faae den unge Mand, som inderlig bad om hende, hvor uendelig absurd vi gamle Mennesker kunne bære os ad ... I denne verdsligsindede, allehensyntagende

* Brylluppet fandt sted i Slotskirken den 22. juni 1890. Anna Westenholz døde i 1907, og Lelia førte hus for Westenholz indtil hans død i 1913. Derefter flyttede hun til Sarah Kaas. Lelia Heiberg døde i 1917.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Verden synes jeg nok det er en reen Hjertesglæde, naar 2 unge Menesker finde hinanden, som nu Anna og hendes Ven, overvinde dumme Hindringer, og blive hinanden tro; med stor Interesse har jeg fulgt dem, gid Held maa følge dem og et lykkeligt Liv straale dem imøde i det fremmede Land.«

Fru Meldahl kritiserer også, at fru Heibergs døtres forhold til Krieger ændredes efter deres moders død: »Nu bagefter lærte han Døttrene at kjende i deres sande Skikkelse. Naar han om Aftenen besøgte dem som sædvanlig, mærkede han snart, at Sorgen ikke stak dybt, og at den medfødte Lyst til Flirt og Løier med hver Dag fik mere Overhaand hos dem. Jeg har dette fra Fru Myhlenphort, hans Cousine, til hvem han ogsaa skal have sagt: »Jeg forstaaer dem ikke mere.««

Det er hårde ord, og de stiller unægtelig ikke døtrene i noget særlig flatterende lys. Man kan imidlertid tænke sig den mulighed, at i hvert fald Anna, der altid havde stået Krieger særlig nær, havde følt sig svigtet ved hans holdning, da hun skulde giftes, og at det havde gjort hende bitter. Ydermere må man tage i betragtning, at fru Meldahl »havde dette« – et udtryk, der røber ikke så lidt – fra fru Myhlenphort, der følte sig dybt skuffet: »Alle sine Penge, paa et Studenterlegat nær, havde han testamenteret til Fru Heibergs Døttre med Forbigaaelse af sin fattige Cousine, Fru Myhlenphort, og sine Slægtninge i Norge.«* Her som adskillige andre steder må man altså tage fru Meldahls udtalelser med visse reservationer; men man må også huske

* En misvisende fremstilling. Fru Heibergs tre døtre og konsul Thiis' to døtre arvede hver 9000 kr., Kriegers forelæserinde 1000 kr., og resten, ca. 125.000 kr., blev, opkaldt efter Kriegers moder, »Det Finneske Legat«, til studiet og kendskab af nordisk ret.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

på, at hendes uforbeholdne udtalelser skyldes, at hendes erindringer om fru Heiberg er skrevet rent privat til hendes datter.

I de sidste måneder af fru Heibergs liv sløvedes hendes ånd, og hun lå hen uden at forstå ret meget af, hvad der foregik omkring hende. Fru Meldahl fortæller, at hun ikke engang opfattede, når Krieger stod ved hendes seng. Fru Meldahl fortsætter: »Ægteparret Westenholz kom ogsaa tilbage fra England, og hun viste en rørende Glæde ved at høre det og sagde gjentagne Gange: »Har Regner ogsaa faaet Noget at spise?« Hendes varme følelser for Regnar Westenholz beviste sig altså til det allersidste.

Naar der kun er Kjærlighed

Vil man forsøge på at sammenfatte, hvad der for fru Heiberg blev konsekvensen af den dristige handling, som adoptionen af de tre småpiger havde været, da må det efter mit skøn blive, at det kom til at betyde en stor, stor lykke for hende.

Hun fik en dybere glæde deraf, end hun nogensinde vilde have drømt om. Hun delte ikke andre menneskers kritiske syn på døtrene. Det gik hende til hjerte, når hun anede kritiken; men det gjorde hun vistnok snarest gennem pigebørnenes fornemmelse deraf.

Fru Meldahl er den, hvis indstilling man ved mest om; men mærkelig nok lader fru Heiberg ikke til selv at have haft nogen fornemmelse af fru Meldahls uvenlige holdning. I et brev til arkitekt Meldahl bad fru Heiberg ham hilse

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sin »prægtige Hustru«; og overfor Krieger prisede hun også fru Meldahl i høje toner.

I manuskriptet til *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* havde hun skrevet: »Det daglige Liv med disse tre elskværdige Børn gik let og lykkeligt, og jeg kan med Sandhed sige, at de aldrig have gjort mig nogen Sorg. De hang ved mig og jeg ved dem, og i Aarenes Løb har jeg bestandigt takket Gud for deres Komme; og naar jeg engang gaar bort fra denne Jord, vil jeg hinsides takke og velsigne Enhver, der er god og venlig mod disse mine kjære Børn.« Dette blev imidlertid udeladt, da fru Heibergs erindringer blev trykt.

Der er ingen tvivl om, at hun »med Sandhed« havde følt det, som hun skrev det. De store sorger, hun fik i de sidste år af sit liv, skyldtes ikke døtrene, men de mennesker, de blev knyttet til. Såvel i familien Suenson som hos Westenholzerne var der stor misfornøjelse med, at sønnen forlovede sig med en af fru Heibergs adoptivdøtre.

Fru Heiberg kom selv sine svigersønner imøde med oprigtig venlighed. Vi har hørt om, hvor taknemmelig Aage Suenson, der havde mistet sin moder et par år før, var over den hjertelige modtagelse, hun gav ham. Det, der i følgende år smertede hende så dybt, var den sorg, han forvoldte Sarah; hun udtalte sig kun ufordelagtigt om hans sygelige passion, ikke om ham selv. Men han var, selv da han var rask, dog aldrig kommet til at stå hende så nær som Regnar Westenholz gjorde. Ham holdt hun virkelig af, og han elskede og beundrede hende.*

Det var hårdt, meget hårdt for fru Heiberg at skulle opleve Suensons ulykkelige sygdom og fru Westenholz' fjendtlige holdning i de år, hvor hun selv følte, at hendes kræfter tog af. Men hendes kærlighed til døtrene svækkedes.

* If. oplysning fra fru Inger Prior.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

aldrig. Tværtimod, det er, som om *den* var det, hun nu havde at klynge sig til. Overfor dem var hun lutter ømhed, lutter omsorg, lutter tak.

Bevægende er et par af hendes sidste breve til dem. Dagen efter deres »fødselsdag« hos hende, skrev hun i 1886 til Sarah: »Hvor forunderligt, at der virkelig ere gaaede saa mange Aar, siden Du og Dine Søstre forknytte traadte ind af min Dør! Gud har været med os i de mange Aar, saa at vi i Kjærlighed kunde voxe os sammen til det inderlige Samliv, som bør være mellem Moder og Børn; og hvad der end kan siges om mit Forhold ligeover for Eder, saa veed den gode Gud bedst, at jeg kun har villet, hvad jeg troede var til Eders Bedste og til Eders Lykke. Min Villie har fra første Øieblik været god, om det end undertiden kan have skortet paa Evnen. Jeg bad ofte i Begyndelsen til Gud, at idetmindste *Een* af Eder vilde slutte sig til mig i oprigtig Kjærlighed, og nu har jeg den Lykke, at jeg haaber og troer, at I alle Tre hænge ved mig, hvorfor jeg inderlig har takket Gud. Du er nu fløiet ud af min Rede, men bevar ligefuldt Din Kjærlighed og Fortrolighed til hende, som til sin Død vil indeslutte Dig i mine Bønner med den inderligste Varme.«

Året før hun døde skrev hun fra Aarhus til Sarah og Lelia et brev, hvor alvor veksler med spøg, legemlig svaghed med troens styrke. Hun siger blandt andet: » Jeg beder den gode Gud bevare Eder fremdeles, saa at jeg maa have den Glæde at finde Eder raske, naar vi atter sees. Min Næse er nu i den vante Orden, men rimelig maa I være, smuk bliver jeg ikke mere i dette Liv ... Noget at pynte vort Værelse med paa Hankø har jeg ikke. Husk, Lelia, hvor stræng Du var i Hjemmet, naar jeg vilde tage noget pænt med til dette Brug. Jeg maatte lystre som sædvanlig. Men Pynt i Stuerne behøves ikke, naar der kun er Kjær-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lighed, saa er Eders stakkels Moder glad ved at være hos Eder. Vær forsigtig med at seile og bade, jeg er saa angst for mine Tos Helbred.

Giv os o Gud,
Vi paa dit Bud
Maa leve saa tilsammen,
At vi hos dig
I Himmeri
Kan faae din Glæde, *Amen.*

Eders hengivne Moder.

Bjørnstjerne Bjørnson sagde engang til Holm Hansen: »Man kan sige om Fru Heiberg, hvad man vil, saa er og bliver hun dog den største Kvinde i Norden.« Stor var Johanne Luise Heiberg i sin kunst, stor var hendes ånd, og stor var hendes kærlighed til de tre børn, hun tog til sig.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bemærkninger til teksten

I citater fra tidligere udgivne tekster har jeg af praktiske grunde fulgt den trykte udgaves form. I flere af disse værker (bl.a. i Fra det Heibergske Hjem, udg. af Aage Friis og i fru Heibergs breve til Krieger, udg. af Aage Friis og P. Munch) er fru Heibergs ortografi normaliseret.

I hidtil utrykte tekster har jeg fulgt originalens ortografi. Ved disse citater angives afsender, modtager, dato og år.

Udeladelser er markeret ved prikker og indskud af mig ved skarpe parenteser; enkelte steder har jeg for nemheds skyld foretaget småændringer i ordstillingen. I brevene fra Sarah, Lelia og Anna Heiberg er interpunktionen af og til normaliseret.

Forkortelser

AH. = Anna Heiberg.

A Meldahl. = Amalie Meldahl. Mine Erindringer om Fru Heiberg. Kgl. Bibl. Utilg. 166.

Anna Poulsen. = Anna Poulsen. En Skuespillers Liv. 1925.

Et Liv. I-IV. = Johanne Luise Heiberg. Et Liv gjenoplevet i Erindringen. I-IV. 4. udgave. 1944.

Heib Hjem. = Fra det Heibergske Hjem. Udg. af Aage Friis. 1940.

Holm Hansen. = J. Holm Hansen. Hvad jeg oplevede. 1911.

JLH. = Johanne Luise Heiberg.

J. Martensen. = Josepha Martensen. Nogle personlige Erindringer om Johanne Luise Heiberg (i Studenterhjemmets Julebog. 12. Aargang. 1912. 65-81).

John Paulsen. = Min første sommer i København og andre erindringer. 1908.

Kr. = A. F. Krieger.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kr. I-II. = Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger. En Samling Breve, udg. af Aage Friis og P. Munch. I-II. 1914-15.

Lausanne. = Fru Heibergs breve til Sarah og Anna Heiberg. 1872-73.

LH. = Lelia Heiberg.

MV. = Helga Stemann. F. Meldahl og hans Venner. I-VI. 1926-32.

Rahb. Br. I-II. = Breve til og fra Johanne Luise Heiberg, udg. af Just Rahbek. I-II. 1955.

SH. = Sarah Heiberg.

U Bl. = Ugentlige Blade. Udg. af H. Hertz. 1958-59.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kildehenvisninger

Romertallene henviser til de forskellige afsnit på den angivne side

7 *II:* Et Liv. IV. 33; *III:* Heib Hjem. 10.

11 *I:* Kr. I. 8, II. 3; *III:* Et Liv. II. 9 f.

12 *II:* Heib Hjem. 266; *III:* Rahb. Br. II. 148; *IV:* smst. I. 197 f.

13 *I:* Et Liv. II. 9; *II:* smst. I. 26; *III:* smst. 83; *IV:* JLH til Kr. 28/6 1882; *V:* sa. til sa. 23/6 1883.

14 *I:* JLH til Kr. 22/6 1864; *II:* Rabh. Br. I. 220 f.; *IV:* Anna Scavenius til JLH. 5/9 1872.

15 *II:* Et Liv. *III.* 140 f.; *IV:* A. Harboe til JLH. 14/7 *1861.*

16 *II:* Et Liv. III. 142; *III:* J. Skjelderup til JLH. 17/5 1861, Et Liv. III. 142.

17 *I:* Kr. I. 125; II: smst. 315; *III:* JLH til LH. 12/7 1867; *IV:* Julie Sødring. Erindringer. II. 1895. 168.

18 *I:* Julie Sødring. Erindringer. II. 1895. 173.

19 *II:* Et Liv. III. 148, Marie Hall til JLH. 6/2 1871; *III:* Et Liv. III. 144; *IV:* smst.

20 *I:* Anna Poulsen. 161, 255; *III:* Kr. I. 130; *IV:* A. Harboe til JLH. 12/9 1862.

21 *II:* Et Liv. III. 144; *III:* Rahb. Br. I. 147; *IV:* JLH til Kr. 14/6 1864.

22 *I:* AH til LH. 23/6 1872; *II:* Holm Hansen. 49 f; *III:* P. W. Schousboe til JLH. 26/6 1861.

23 *I:* JLH til Kr. 4/10 1861. Fru Heiberg har husket fejl, når hun (Et Liv. III. 144) skriver, at hun fik børnenes dåbsattester ved deres ankomst; P. W. Schousboe til JLH. 11/2 1862; *IV:* smst.; *V:* sa. til sa. 11/12 1866.

24 *I:* P. W. Schousboe til JLH. 11/4 1867; *II:* SH til JLH. 21/1 1873; *IV:* JLH til Kr. 26/7 1876.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

25 *II:* JLH til Kr. 11/7 1862; *III:* Kr. I. 118 f.

26 *II:* Kr. I. 119; *III:* smst; *IV:* Rahb. Br. I. 164.

27 *III:* Kr. I. 143 f.; *IV:* A Meldahl. 40 f.

28 *II:* Et Liv. IV. 257; *V:* smst. III. 140-148.

30 *II:* JLH til Kr. 13/7 1863; *III:* sa. til sa. 16/3 1863, Kr. II. 271 f.; *V:* smst. I. 49.

31 *I:* Kr. I. 307, II. 91; *II:* JLH til Kr. 17/7 1871; *III:* sa. til sa. 13/6 1873, sa. til sa. 2/7 1879; *IV:* Anna Poulsen. 174; *V:* Rahb. Br. I. 282.

32 *I:* Herman Bang i: Det ny Aarhundrede. V. 1907-8. 3; *II:* B. Arnesen Kall til JLH. 21/1 1871; *III:* JLH til Kr. 18/3 1876, Et Liv. III. 205; *IV:* J. L. Heiberg. Intelligensblade. 1844. 94.

33 *II:* Kr. I. 110 f.; *III:* JLH til Kr. 13/8 1863, Kr. II. 108; *IV:* JLH til Kr. 7/8 1863.

34 *I:* U Bl. Nr. 16-17; *II:* Breve og Aktstykker vedrørende Johan Ludvig Heiberg. IV. 1949. 308, Just Rahbek. Omkring Johanne Luise Heiberg. 1948. 147; *III:* U Bl. 188. sp. 2.

35 *II:* U Bl. 202. sp. 1, Kr. I. 191 f.; *III:* smst. I 85 f.

36 *I:* U Bl. 192. sp. 1, smst. 201. sp. 2; *II:* Rahb. Br. I. 167.

37 *III:* M. Hirsch til JLH. 20/8 1861; *IV:* JLH til Kr. 2/9 1861.

38 *I-II:* A. Harboe til JLH. 24/8 1861; *IV:* JLH til Kr. 21/8 1862, Kr. I. 205.

39 *II:* Kr. I. 219 f.

40 *II:* Kr. I. 286; *III:* M. Hirsch til JLH. 3/5 1866; *IV:* sa. til sa. nov. 1882.

41 *I:* N. Zahle til JLH. 21/1 1866; *II:* sa. til sa. 20/7 1867; *III:* Amalie Michelsen til JLH. 8/10 1867.

42 *II:* SH til LH. dec. 1872; *IV:* if. Kr. II. 410.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

43 *II:* Kr. II. 118 f. I brevet selv står »dronede«, rettet i Kr. I. 119 til »druknede«; *III:* M. Poulsen til JLH. 7/8 1871.

44 *II:* Anna Poulsen. 162; *III:* Et Liv. II. 115.

45 *II:* SH til JLH. 3/4 1873; *III:* M. Poulsen til JLH. 2/5 1874; *IV:* sa. til sa. 14/6 1874.

46 *I:* M. Poulsen til JLH. 20/8 1874; *II:* sa. til sa. 13/12 1874; *III:* smst.

47 *II:* M. Poulsen til JLH. 13/12 1874; *III:* sa. til sa. 3/1 1875; *IV:* smst.

48 *I:* M. Poulsen til JLH. 17/11 1882; *II:* sa. til sa. 31/12 1885.

49 *III:* J. Martensen. 74.

50 *I:* JLH til Kr. 2/9 1861, C. J. Boye. Poetiske Skrifter. IV. 1851. 131.

51 *I:* JLH til Kr. 28/12 1862; *II:* Kr. I. 291; *IV:* JLH til Kr. 8/6 1885.

52 *I:* John Paulsen. 34; *III:* A. Harboe til JLH. 14/7 1861; *IV:* sa. til sa. 24/8 1861, sa. til sa. 18/9 1861.

53 *II:* Kr. I. 94; *III:* JLH til Kr. 15/8 1862, sa. til sa. 11/8 1862; *IV:* sa. til sa. 14/7 1862.

54 *II:* JLH til Kr. 2/8 1862; *III:* sa. til sa. 26/10 1864; *IV:* Kr. II. 41, JLH til Kr. 11/6 1866.

55 *II:* JLH til Kr. 2/8 1874; *III:* sa. til sa. 2/6 1869; *IV:* Rahb. Br. II. 43; *V:* JLH til Kr. 22/6 1870; *VI:* SH til JLH. 4/6 1872; *VII:* JLH til Kr. 29/10 1874.

56 *I:* AH til JLH. 31/5 1872, sa. til sa. 10/10 1872; *II:* sa. til sa. 28/4 1873; *III:* JLH til SH. 9/7 1876.

57 *II:* JLH til Kr. 17/9 1861, Kr. I. 205; *III:* JLH til Kr. 18/4 1864; *IV:* sa. til sa. 23/5 1864.

58 *II:* Kr. I. 269; *III:* JLH til Kr. 5/7 1868, sa. til sa. 22/6 1870; *IV:* sa. til sa. 11/6 1873.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

59 *I:* JLH til Kr. 24/6 1879, sa. til sa. 16/7 1880, AH til Kr. 10/9 1874; *II:* AH til Kr. 31/3 1875; *III:* JLH til Kr. 4/12 1874, sa. til sa. 21/10 1874.

60 *III:* JLH til Kr. 4/10 1876; *IV:* JLH til Kr. 21/6 1873; *V:* Kr. II. 214.

61 *I:* JLH til Kr. 1/3 1876; *II:* sa. til sa. 7/3 1876; *III:* sa. til sa. 26/6 1876, sa. til sa. 26/7 1876.

62 *II:* JLH til Kr. 30/7 1861; *III:* sa. til LH. 3/7 1867; *IV:* sa. til Kr. 13/7 1863.

63 *II:* JLH til Kr. 22/6 1870; *III:* AH til Kr. 7/12 1874, SH til JLH. 21/7 1872; *IV:* JLH til Lausanne.* 21/7 1872.

64 *I:* JLH til Lausanne. 28/7 1872; *II:* AH til LH. 23/6 1872; *III:* sa. til sa. 10/1 1873, sa. til JLH. 27/1 1873; *IV:* JLH til Lausanne. 18/10 1872, sa. til sa. 5/2 1873.

65 *I:* JLH til Lausanne. 1/6 1872, cf. sa. til Kr. 28/5 1872; *II:* sa. til sa. 7/8 1876.

66 *I:* JLH til Kr. 21/3 1877; *II:* sa. til sa. 12/5 1874, Kr. II. 164; *III:* JLH til Kr. 20/5 1874, sa. til sa. 27/5 1874; *IV:* sa. til sa. 31/5 1874.

67 *I:* JLH til Kr. 4/6 1874.

68 *II:* JLH til Kr. 8/6 1874; *III:* sa. til sa. 13/6 1874; *IV:* AH til Kr. 16/6 1874.

69 *II:* M. Poulsen til JLH. 14/6 1874.

70 *I:* LH til Kr. juni 1874; *II:* JLH til Kr. 18/7 1874; *III:* sa. til LH. juli 1874.

71 *I:* JLH til Kr. 29/10 1874, sa. til sa. 16/6 1880; *II:* sa. til sa. 27/12 1874; *IV:* Anna Poulsen. 162; *V:* AH til Kr. 20/3 1875.

72 *II:* JLH til Kr. 26/6 1877; *III:* sa. til sa. 1/8 1879; *IV:* sa. til sa. 27/7 1880; *V:* LH til Kr. 15/6 1881.

* Da fru Heibergs breve fra 1872-73 ofte var til begge døtrene i Lausanne, citeres de: Lausanne.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

73 *II:* JLH til Kr. 28/6 1881; *III:* AH til sa. 19/6 1881.

74 *I:* JLH til Kr. 15/7 1881; *II:* sa. til sa. 26/8 1881; *III:* sa. til sa. 3/9 1881; *IV:* sa. til sa. 28/2 1879.

75 *II:* Rahb. Br. II. 171; *III:* smst. 165; *IV:* Anna Poulsen. 295.

76 *I:* AH til JLH. 25/11 1872; *II:* sa. til sa. 10/1 1873; *III:* SH til sa. 24/2 1873, sa. til LH. 24/3 1873; *IV:* Anna Poulsen. 161; *V:* Rahb. Br. II. 172.

77 *II:* JLH til LH 7/6 1889; *IV:* sa. til SH og LH. 2/7 1889.

78 *III:* Anna Poulsen. 354 f.

81 *II:* JLH til Kr. 19/5 1872; *V:* SH til JLH. 2/9 1872; JLH til Lausanne. 2/11 1872.

82 *III:* JLH til Lausanne. 1/6 1872; *IV:* sa. til Kr. juni 1872; sa. til sa. 14/6 1872.

83 *II:* JLH til Lausanne. 2/11 1872; *III:* sa. til sa. 20/5 1873; *IV:* AH til JLH. 14/7 1872, sa. til sa. 30/9 1872; sa. til sa. 21/10 1872.

84 *I:* AH til JLH. 20/8 1872, SH til sa. [4/6] 1872; *II:* Et Liv. IV. 258.

85 *I:* JLH til Kr. 14/5 1872; *III:* SH til JLH. 8/4 1873; *IV:* sa. til sa. 16/4 1873, sa. til sa. 23/4 1873; *V:* JLH til Lausanne. 19/4 1873.

86 *II:* JLH til Lausanne. 20/5 1873, SH til JLH. 16/5 1873; *III:* sa. til sa. 2/12 1872; *IV:* sa til sa. 17/8 1872; *V:* AH til sa. 16/1 1873.

87 *II:* SH til JLH. 8/4 1873; *IV:* A. D. Jørgensens Breve. Udg. 1939. 78; *V:* SH til JLH. 4/8 1872.

88 *I:* AH til JLH. 28/7 1872; *II:* sa. til sa. 31/5 1872, SH til sa. 27/5 1872; *III:* AH til sa. 14/7 1872, SH til sa. 14/10 1872; *IV:* AH til sa. 20/8 1872, sa. til sa. 25/8 1872; *V:* sa. til sa. 10/10 1872.

89 *I:* SH til JLH. 14/10 1872; *II:* JLH til Lausanne. 18/10

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1872; *III:* sa. til sa. 17/2 1873; *IV:* SH til JLH. 9/3 1873; *V:* JLH til Lausanne. 16/3 1873.

90 *II:* AH til JLH. 24/3 1873; *III:* JLH til Lausanne. 16/3 1873.

91 *I:* AH til JLH. 11/2 1873; sa. til sa. 21/10 1872; sa. til sa. 6/1 1873; *III:* sa. til sa. 10/10 1872.

92 *III:* AH til JLH. 31/5 1872; *IV:* sa. til sa. 4/6 1872, sa. til sa. 2/9 1872, SH til sa. 16/9 1872, sa. til sa. 17/8 1872.

93 *I:* AH til JLH. 4/11 1872; *II:* SH til sa. 5/5 1873, AH til sa. 24/4 1873; *IV:* SH til sa. 16/4 1873.

94 *II:* SH til JLH. 23/4 1873; *III:* AH til Kr. 28/3 1873; *IV:* SH til JLH. 16/9 1872, AH til sa. 6/1 1873; *V:* sa. til sa. 8/4 1873.

95 *II:* SH til JLH. 9/9 1872, sa. til sa. 5/12 1872; *III:* AH til sa. 31/5 1872, sa. til sa. 4/11 1872, sa. til sa. 21/10 1872.

96 *II:* AH til JLH. 31/5 1872, SH til sa. 24/3 1873; *III:* AH til sa. 23/6 1872; *IV:* sa. til sa. 21/10 1872; *V:* sa. til sa. 30/9 1872.

97 *II:* B. Arnesen Kall til JLH. 21/1 1871; *III:* SH til sa. 6/1 1873, AH til sa. 30/12 1872; *IV:* sa. til sa. 16/1 1873.

99 *II:* AH til JLH. 28/7 1872, sa. til sa. 24/3 1873; *III:* sa til sa. 31/5 1872; *IV:* sa til sa. 14/7 1872; *V:* SH til sa. 9/9 1872; *VI:* AH til sa. 16/1 1873.

100 *II:* SH til JLH. ca. 16/3 1873; *III:* AH til sa. 30/9 1872.

101 *I:* SH til JLH. 16/9 1872, sa. til sa. 23/9 1872; *II:* AH til sa. 31/5 1872; *III:* sa. til sa. 10/10 1872, SH til sa. 14/10 1872, AH til sa. 21/1 1873.

102 *I:* AH til JLH. 20/8 1872; *III:* sa. til sa. 10/10 1872;

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

IV: sa. til sa. 16/6 1872, sa. til sa. 28/4 1873; *V:* U Bl. 202. sp. 2.

103 *I:* Rahb. Br. I. 49; *IV:* SH til JLH. 27/5 1872, AH til sa. 28/5 1872.

104 *II:* AH til JLH. 20/8 1872, SH til sa. 9/12 1872; *III:* AH til sa. 14/7 1872, sa. til sa. 20/8 1872.

105 *I:* AH til JLH. 21/10 1872; *II:* sa. til sa. 30/12 1872, sa. til sa. 11/2 1873; *III:* sa. til sa. 16/12 1872; *IV:* sa. til sa. 28/4 1873; *V:* sa. til sa. 9/3 1873.

106 *II:* SH til JLH. 16/3 1873, JLH til Lausanne 16/3 1873; *III:* SH til JLH. 16/3 1873, sa. til sa. 23/9 1872; *IV:* AH til sa. 1/1 1873, sa. til LH. 8/4 1873; *V:* sa. til JLH. 10/10 1872.

107 *II:* AH til JLH. 14/7 1872, sa. til sa. 16/12 1872; *III:* sa. til sa. 10/10 1872, SH til sa. 28/10 1872; *IV:* AH til LH. 6/1 1873, SH til JLH. 21/10 1872.

108 *II:* JLH til Lausanne. 21/7 1872; *III:* SH til JLH. 21/7 1872, sa. til sa. 9/9 1872; *IV:* AH til sa. 10/6 1872, sa. til sa. 24/4 1873; *V:* SH til sa. 2/12 1872.

109 *I:* AH til JLH. 16/12 1872, SH til sa. 23/9 1872; *II:* AH til sa. 10/1 1873.

110 *II:* AH til JLH. 21/1 1873; *III:* SH til sa. 3/2 1873.

111 *II:* JLH til Lausanne. 5/2 1873; *III:* sa. til J. C. Jacobsen 12/10 1874.

112 *II:* AH til JLH. 23/2 1873; *III:* sa. til sa. 24/3 1873.

113 *II:* SH til JLH. 16/4 1873; *III:* Kr. II. 369; *IV:* Heib Hjem. 131.

114 *I:* AH til Kr. 24/5 1878; *II:* SH til JLH. 2/12 1872; *III:* AH til sa. 14/7 1872, SH til sa. 23/12 1872, sa. til sa. 6/1 1873, AH til sa. 28/7 1872, sa. til sa. 21/7 1872; *IV:* sa. til sa. 31/5 1872, sa. til sa. 10/6 1872; *V:* sa. til sa. 24/3 1873.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

115 *I:* AH til JLH. 31/5 1872, SH til sa. 28/10 1872; *II:* AH til sa. 16/6 1872; *IV:* JLH til Kr. 14/5 1872.

116 *II:* JLH til Kr. 28/5 1872.

117 *II:* JLH til Kr. 6/6 1872; *III:* SH til JLH. 27/5 1872; *IV:* sa. til sa. 4/8 1872.

118 *I:* SH til JLH. 17/8 1872; *II:* JLH til Lausanne. 12/9 1872; *III:* SH til JLH. 16/9 1872; *IV:* sa. til sa. 6/10 1872.

119 *I:* AH til JLH. 7/10 1872; *II:* JLH til Lausanne. 31/12 1872; *III:* SH til JLH. 14/10 1872, JLH til Lausanne. 18/10 1872; *IV:* sa. til sa. 17/2 1873.

120 *II:* SH til JLH. 24/2 1873, sa. til sa. ca. 16/3 1873; *III:* sa. til sa. 16/4 1873; *IV:* JLH til Lausanne. 20/5 1873; *V:* sa. til Kr. 18/6 1873.

121 *II:* JLH til Kr. 27/6 1873, N. Feddersen til JLH. 3/1 1873; *III:* JLH til Kr. 1/3 1876.

122 *II:* SH til JLH. 4/8 1872, sa. til sa. 17/8 1872, AH til sa. 5/12 1872; *III:* SH til sa. 9/12 1872, sa. til sa. 23/12 1872.

123 *I:* AH til JLH. 10/10 1872; *II:* sa. til sa. 16/12 1872; *III:* SH til sa. 3/2 1873; *IV:* sa. til sa. 20/11 1872, AH til LH. 6/1 1873, sa. til JLH. 16/12 1872; *VI:* sa. til sa. 25/11 1872.

124 *I:* AH til JLH. 24/3 1873; *II:* sa. til sa. 8/4 1873; *III:* sa. til sa. 28/4 1873; *IV:* JLH til Kr. 10/7 1873.

125 *I:* JLH til Kr. 29/10 1874; *III:* AH til JLH. 27/1 1873; *IV:* SH til sa. 20/11 1872; *V:* AH til sa. 5/12 1872.

126 *III:* AH til JLH. 6/1 1873; *VI:* JLH til Lausanne. 12/9 1872.

127 *II:* Kr. II. 133 f.; *III:* JLH til Lausanne 1/6 1872.

128 *II:* JLH til Lausanne 5/2 1873, Et Liv. III. 208; *III:* JLH til Lausanne 17/2 1873.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

129 *I:* JLH til Lausanne 12/9 1872, sa. til sa. 2/11 1872; *II:* sa. til sa. 5/2 1873.

130 *II:* JLH til Lausanne 18/10 1872; *III:* sa. til sa. 5/2 1873, sa. til sa. 20/5 1873.

131 *I:* JLH til Lausanne. 19/4 1873; *II:* sa. til sa. 18/10 1872.

132 *II:* JLH til Lausanne. 30/12 1872; *III:* sa. til sa. 12/9 1872, sa. til sa. 31/12 1872; *IV:* sa. til sa. 5/2 1873.

133 *II:* JLH til Lausanne 18/10 1872; *V:* JLH til Kr. 7/8 1872, sa. til Lausanne 12/9 1872.

134 *II:* U Bl. 203. sp. 1; *IV:* SH til JLH. 5/5 1873; *V:* AH til sa. 16/12 1872.

135 *I:* AH til JLH. 21/1 1873; *II:* sa. til sa. 9/3 1873; *III:* SH til sa. 16/5 1873; *IV:* JLH til Lausanne 21/7 1872; *V:* Kr. II. 137 f.

136 *II:* JLH til Lausanne 21/7 1872.

137 *II:* JLH til Lausanne 28/7 1872, sa. til sa. 5/2 1873; *III:* sa. til sa. 28/7 1872.

138 *II:* SH til JLH. 16/10 1872; *III:* JLH til Lausanne 18/10 1872.

139 *II:* AH til JLH. 20/8 1872; *III:* JLH til Lausanne 17/2 1873; *IV:* SH til JLH. 16/4 1873.

140 *I:* AH til JLH. 9/3 1873, sa. til sa. 2/9 1872; *II:* JLH til Lausanne 2/11 1872, sa. til sa. 5/2 1873; *III:* SH til JLH. 9/9 1872, sa. til sa. 24/2 1873.

141 *I:* F.eks. Henriette Jørgensen til JLH. 12/8 1845; *II:* AH til sa. 24/3 1873; *III:* SH til sa. til 22/11 1872; *IV:* AH til sa. 28/7 1872; *V:* sa. til sa. 21/10 1872, sa. til sa. 23/6 1872; *VI:* SH til sa. 16/10 1872.

142 *I:* SH til JLH. 24/2 1873, sa. til sa. 2/12 1872; *II:* sa. til sa. 21/7 1872; *III:* AH til sa. 30/9 1872, SH til sa. 16/10 1872; *IV:* sa. til sa. 21/1 1873.

143 *I:* SH til JLH. 3/2 1873; *II:* AH til sa. 16/9 1872, SH til sa. 9/3 1873.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

144 *I:* SH til JLH. 6/1 1873; *II:* AH til sa. 14/7 1872; *III:* sa. til sa. 16/12 1872, sa. til sa. 9/3 1873, SH til sa. 14/5 1873; *IV:* AH til sa. 8/4 1873.

145 *I:* SH til JLH. 8/4 1873; *II:* sa. til sa. 24/2 1873; *III:* sa. til sa. til 22/11 1872; *IV:* AH til sa. til 22/11 1872.

146 *I:* SH til JLH til 24/12 1872; *III:* AH til sa. 5/12 1872; *IV:* SH til sa. 16/9 1872; *V:* AH til sa. 16/9 1872, sa. til sa. 23/9 1872.

147 *II:* AH til JLH. 11/2 1873; *III:* SH til sa. ca. 5/5 1873; *IV:* AH til sa. 2/9 1872, sa. til sa. 30/12 1872.

148 *I:* SH til JLH. 3/4 1873; *II:* sa. til sa. 3/2 1873; *III:* sa. til sa. 30/6 1872; *IV:* JLH til Lausanne 30/12 1872.

149 *II:* AH til JLH. 4/11 1872; *III:* sa. til sa. 7/11 1872.

150 *II:* AH til JLH. 10/10 1872; *III:* sa. til sa. 21/1 1873; *IV:* sa. til sa. 11/2 1873.

151 *III:* Heib Hjem. 242.

152 *III:* Rahb. Br. I. 149; *V:* Et Liv. II. 159.

153 *II:* Holm Hansen. 47; *III:* Beate Konow til JLH. 14/11 1875.

157 Overskrift: JLH til Kr. 8/2 1875; *II:* JLH til Lausanne. 19/4 1873.

158 *III:* Kr. II. 182, JLH til Kr. 26/10 1874, Kr. II. 183, cf. Et Liv. III. 199; *IV:* Kr. II. 191; *V:* AH til Kr. 6/11 1874; *VI:* Kr. II. 187.

159 *I:* Kr. II. 181, JLH til Kr. 14/11 1874; *II:* Kr. II. 212, JLH til Kr. 4/12 1874, sa. til sa. 27/12 1874.

160 *I:* JLH til Kr. 22/7 1872; *II:* sa. til sa. 15/5 1874; *III:* vedlagt til sa. 4/6 1874; *IV:* sa. til sa. 30/7 1874.

161 *II:* JLH til Kr. 14/9 1874; *III:* sa. til sa. 7/9 1874; *IV:* sa. til sa. 23/9 1874; *V:* sa. til sa. 19/1 1875, sa. til sa. 18/12 1874.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

162 *I:* Kr. II. 189 f.; *II:* smst. 190; *III:* JLH til Kr. 29/10 1874, sa. til sa. 1/12 1874.

163 *II:* JLH til Kr. 4/12 1874; *III:* Kr. II. 209; *IV:* JLH til Kr. 16/12 1874.

164 *II:* JLH til Kr. 31/12 1874; *III:* sa. til sa. 21/1 1875.

165 *II:* JLH til Kr. 1/12 1874, sa. til sa. 21/12 1874; *III:* Kr. II. 205, JLH til Kr. 1/12 1874, cf. Kr. II. 213; *IV:* JLH til Kr. 1/12 1874.

166 *I:* JLH til Kr. 30/1 1875; *II:* sa. til sa. 27/12 1874; *III:* LH til sa. 25/1 1875.

167 *I:* AH til Kr. 9/1 1875, sa. til sa. 22/1 1875; *II:* JLH til sa. 27/1 1875; *III:* sa. til sa. 3/2 1875, sa. til sa. 8/2 1875.

168 *I:* AH til Kr. 19/2 1875.

169 *II:* AH til Kr. 12/11 1874, JLH til Kr. 16/12 1874; *III:* M. Galschiøt. Skandinaver i Rom. 1923. 77; *IV:* Kr. II. 219.

170 *I:* JLH til Kr. 20/3 1875; *II:* sa. til sa. 31/12 1874, AH til sa. 26/2 1875; *III:* Rahb. Br. II. 125, 128; *IV:* smst. 130.

171 *I:* Kr. II. 242; *II:* JLH til Kr. 8/2 1875, sa. til sa. 13/11 1874, Kr. II. 237, JLH til Kr. 13/11 1874; *III:* Rahb. Br. II. 88, Kr. II. 169; *V:* AH til Kr. 8/10 1874.

172 *II:* LH til Kr. 10/10 1874; *III:* JLH til sa. 13/2 1875; *IV:* AH til sa. 24/10 1874, cf. Kr. II. 184 ff.; *V:* AH til Kr. 27/11 1874; *VI:* sa. til sa. 9/1 1875.

173 *I:* AH til Kr. 18/1 1875, sa. til sa. 22/1 1875; *II:* JLH til sa. 13/2 1875, AH til sa. 19/2 1875; *III:* sa. til sa. 26/2 1875; *IV:* sa. til sa. 20/3 1875; *V:* JLH til sa. 26/2 1875, sa. til sa. 4/3 1875.

174 *II:* AH til Kr. 5/4 1875, JLH til sa. 21/2 1875; *III:*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kr. II. 255; *IV:* Rahb. Br. II. 123, JLH til Kr. 10/4 1875.

175 *III:* A Meldahl. 44; *IV:* smst. 51.

176 *I:* A Meldahl. 40; *II:* U Bl. 202. sp. 1, Heib Hjem. 76; *III:* Kr. II. 302, JLH til Kr. 20/5 1878; *IV:* Kr. II. 88 f.

177 *II:* AH til Kr. juni 1880, sa. til sa. 26/7 1883; *III:* Et Liv. II. 99; *IV:* A Meldahl. 41.

178 *II:* AH.s dagbog. 1886 (RA.); *IV:* A Meldahl. 41.

179 *I:* Rahb. Br. II. 140; *II:* smst. II. 155, 177; *III:* A Meldahl. 44, Axelline Lund. Spredte Erindringer. 1917. 122, Holm Hansen. 158; *IV:* JLH til SH. 2/9 1876.

180 *IV:* A Meldahl. 47, Et Liv. IV. 132.

181 *II:* AH til Kr. 11/12 1872; *IV:* JLH til sa. 25/12 1877.

182 *II:* JLH til Kr. 21/8 1882, sa. til sa. 13/6 1874, sa. til sa. 26/10 1874; *III:* Rahb. Br. II. 130; *IV:* JLH til Kr. 9/5 1878, sa. til sa. 3/9 1881.

183 *I:* JLH til Kr. 12/9 1881; *II:* sa. til sa. 25/8 1875; *III:* sa. til sa. 19/2 1876; *IV:* sa. til sa. 28/2 1876.

184 *I:* JLH til Kr. [19/3] 1876; *II:* sa. til sa. 16/5 1878; *III:* A Meldahl. 40; *IV:* JLH til Kr. 25/2 1879, sa. til sa. 4/3 1879; *VI:* AH til sa. [februar] 1879.

185 *II:* AH til Kr. 15/12 1878; *III:* LH til sa., u.d.; *V:* JLH til sa. 14/7 1876.

186 *II:* AH til Kr. 17/7 1877, sa. til sa. [juni] 1880; *III:* sa. til sa. 20/7 1881, JLH til sa. 17/7 1878; *IV:* Kr. II. 336; *V:* se Kr. II. 349 f., JLH til Kr. 13/8 1881; *VI:* Kr. II. 363.

187 *I:* JLH til Peter Simonsen 10/11 1880, SH til Kr. 18/6 1883; *II:* JLH til sa. 12/9 1878.

188 *I:* Kr. II. 272; *II:* JLH til Kr. 25/2 1879; *IV:* A Meldahl. 40.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

189 *I:* JLH til Kr. 16/7 1880.

190 *II:* JLH til Kr. 12/9 1881; *III:* LH til SH. 9/3 1883, JLH til sa. 19/7 1884; *IV:* A Meldahl. 52.

191 *I:* JLH til Kr. 21/3 1877; *II:* sa. til sa. 23/3 1877, sa. til sa. 13/7 1877; *IV:* sa. til sa. 21/5 1880.

192 *I:* JLH til Kr. 10/6 1880; *II:* AH til sa. 13/6 1880; *III:* JLH til sa. 16/6 1880; *IV:* sa. til sa. 13/8 1880; *V:* Kr. II. 333, 337.

193 *I:* JLH til Kr. 28/4 1881, sa. til sa. 30/4 1881; *II:* sa. til sa. 11/6 1881; *III:* sa. til sa. 21/6 1881; *VI:* Aage Suenson til JLH. 9/8 1880.

194 *II:* Aage Suenson til JLH. 4/5 1881; *III:* sa. til sa. 31/5 1881; *IV:* sa. til sa. 31/12 1881.

195 *I:* JLH til Peter Simonsen. 24/1 1882, N. Suenson til JLH. 9/2 1882; *II:* MV. V. 126; *III:* AH til Kr. dec. 1881.

196 *III:* Carl Hall til JLH. 19/1 1885, AH til Kr. juli 1882; *IV:* JLH til SH. 5/7 1882; *V:* JLH til Kr. 18/6 1882.

197 *II:* JLH til Kr. 26/7 1882; *III:* LH til sa. 3/8 1882; *IV:* JLH til sa. 31/8 1882.

198 *I:* JLH til SH. 2/8 1882.

199 *II:* JLH til Kr. 27/6 1883; *III:* JLH til SH. 19/7 1884.

200 *II:* JLH til Kr. 8/6 1885; *III:* sa. til sa. 14/7 1886, sa. til sa. 18/7 1886, sa. til sa. 9/8 1886; *IV:* Holm Hansen. 159, JLH til Kr. 13/7 1887, sa. til sa. 31/7 1887.

201 *II:* JLH til Kr. 2/8 1887.

203 *II:* JLH til Kr. 8/8 1887; *III:* sa. til sa. 3/8 1887.

204 *II:* JLH til Kr. 19/8 1887; *III:* JLH til Peter Simonsen 21/12 1887 (herom se Elisabeth Hude. Johanne Luise Heiberg og Peter Simonsen. 1959, 32-46, 51-52).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

205 *III:* JLH til Kr. 2/7 1889; *IV:* Holm Hansen til JLH. 31/7 1876.

206 *I:* AH til Kr. juli 1882, LH til sa. 3/8 1882; *II:* Kr. II. 359; *IV:* JLH til Kr. 27/8 1882.

207 *II:* JLH til Kr. 16/6 1883, sa. til sa. 27/6 1883; *IV:* AH til sa. 15/6 1883.

208 *I:* Kr. II. 310, LH til Kr. 22/7 1878, AH til Kr. 2/10 1880; *II:* JLH til Kr. 19/8 1883; *III:* sa. til sa. 21/6 1884.

209 *II:* JLH til Kr. 1/7 1884; *III:* sa. til sa. 18/7 1884.

210 *IV:* AH.s dagbog. 1886.

211 *I-II:* AH.s dagbog. 1886; *III:* JLH til Kr. 27/6 1886, Kr. II. 369 f.

212 *III:* A Meldahl. 82; *IV:* JLH til Kr. 4/9 1886.

213 *II:* AH.s dagbog. 1886.

217 *V:* A Meldahl. 82; *VI:* smst. 79 f.

218 *II:* A Meldahl. 82; *III:* JLH til Kr. 8/6 1889; *IV:* sa. til sa. 14/6 1889; *V:* JLH til SH og LH. 19/6 1889; *VI:* JLH til Kr. 11/7 1889; *VII:* JLH til LH. 7/6 1889.

219 *II:* Kr. II. 377; *III:* JLH til Kr. 8/8 1889; *IV:* A Meldahl. 80; *V:* smst. 82.

220 *II:* Kirstine Westenholz til JLH. 17/4 1890.

221 *III:* A Meldahl. 83.

222 *II:* A Meldahl. 79; *III:* Marie Hall til JLH. 10/7 1890.

223 *II:* A Meldahl. 86; *III:* smst. 123; *IV:* if. Troels G. Jørgensen. A. F. Krieger. 1956. 272.

224 *II:* A Meldahl. 84 f.

225 *I:* Rahb. Br. II. 220; *II:* Et Liv. IV. 258.

226 *II:* JLH til SH. 19/5 1886; *III:* JLH til SH og LH. 11/7 1889.

227 *III:* Holm Hansen. 96.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK